

Володимир Великочий

ПОКУТТЯ

Ескізи з пограниччя

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя
Стефаника
Всеукраїнське товариство «Покуття»
Факультет туризму

Володимир Великочий

ПОКУТТЯ
Ескізи з пограниччя

Івано-Франківск
2024

УДК 94(477.86)+338.48+39(=161.2)

B27

ORCID ID: 0000-0002-6926-1474

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Протокол № 03 від 26.03.2024

Рецензенти:

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, академік Академії наук Вищої школи України, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

Костючок П.Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В.С. Великочий

В 27 Покуття. Ескізи з Пограниччя. Видання 2-ге, доповнене і перероблене / Великочий В.С. - Івано-Франківськ: «Територія друку», 2024. 190 с.

ISBN 978-617-8470-00-5

Монографічне видання є черговою спробою висвітлення окремих проблем історії Покуття як краю пограниччя крізь призму історичних, археологічних, етнографічних, краєзнавчих особливостей і граней дискурсу. Покуття розглядається в контексті загальноукраїнського історичного наративу, але водночас і як територія прикордоння і пограниччя.

Видання 2-ге. Доповнене і перероблене. Для тих, хто цікавиться історією рідного краю, методологією і практикою теорії фронтиру.

ISBN 978-617-8470-00-5

© Великочий В., 2024.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
I. Покуття до «Покуття» – Галицьке Подністер’я як етнотворчий регіон та край пограниччя від найдавніших часів до XIV ст.....	7
II. Покуття як польсько-молдавське помежів’я у XV-XVI століттях.....	20
III. Монументальні архітектурні пам’ятки Покуття як образ українсько–польського пограниччя.....	33
IV. «Окатоличення» Покуття як етно-конфесійний та історичний міф української історіографії.....	42
V. Наукова спадщина Оскара Кольберга у вивченні Покуття в рецепції української історіографії.....	60
VI. Покуття в працях польських дослідників II пол. XIX ст.: історіографічний контекст.....	67
VII. Утвердження української державності у Північно-Східному Покутті в ході національно-демократичної революції 1914-1923 рр.....	76
VIII. Повсякденне життя Покуття як складової Східної Галичини за воєнно-революційної доби 1914-1919 рр. в українській історіографії: окремі культурологічні аспекти.....	84
IX. Полонія Покуття в Східній Галичині в контексті військово-революційних подій в краї 1914-1919 рр.: українська історіографія.....	97
X. Українсько-польські відносини на Покутті і в Східній Галичині як регіонах пограниччя у воєнно-революційну добу: українська історіографія.....	114
XI. Діалектика міжнаціональних взаємин на Покутті як частині Галичини за доби Західноукраїнської Народної Республіки.....	127
XII. Війни і насильства. Табір для інтернованих на Косачеві часів ЗУНР: міфи і стереотипи.....	148

ХІІІ. Василь Стефаник і національна державність періоду Західно-Української Народної Республіки: приреченість єством.....	161
ХІV. Перспективи розвитку Дністерського каньйону на Покутті як туристично-рекреаційного комплексу: культурологічний аспект.....	182

ВСТУП

У кожного є своє мала Батьківщина. Для когось – це село чи селище, навіть рідна вулиця в них. Для іншого – містечко чи місто, з яким пов'язані роки дитинства і, можливо, – юності. Для ще іншого – це окремий регіон, який свого часу разом з батьком чи матір'ю сходив/з'їздив вздовж і впоперек, слухав співанок у рідному батьківському селі, куштував мамину улюблену страву. Але для кожного українця зокрема, де б він не народився, близькими і рідними є Великодній рушник, Різдвяний обрус і портрет Тараса в найбільш святому місці домівки – Покуті.

З таких малих регіонів і складається наша Велика Україна. В ній чимало говірок і діалектів, сотні варіантів вишиванок і писанок. Але в кожному з цих менших країв ми однаково шануємо червону калину, козацьку шаблю і мамою вишитий рушник. Ми відрізняємося в малому, але єдині у значному – розумінні того, «хто ми є, чийх батьків ми діти».

Наша єдність у XXI столітті – не просто слова. Здобувши омріяну незалежність наприкінці XX століття, українці єдиним поривом стали в боротьбі за свободу, гідність і право бути собою в час Помаранчевої Революції і Революції гідності. З 2014 року ведемо криваву боротьбу з підступним ворогом. З 2022 року ця російсько-українська війна стала екзистенційною. Політики і державні діячі сусідніх країн давали нам на існування дні, максимум – тижні. Але вже понад два роки в тяжких боях ми вистояли і навіть звільнили чи не половину завойованих окупантом з лютого 2022 року земель. Це справжнє УКРАЇНСЬКЕ ДИВО, вибудоване на прагненні до свободи, змішане на національній єдності і скріплене українською кров'ю поліщуків, волинян, таврійців, донеччан, покутян, гуцулів, бойків і ще десятків інших етнографічних українських й етнічних інших груп, що стали політичною нацією.

Про одну з таких «малих батьківщин» і йтиме мова в цій монографії. Покуття відоме з часів Королівства Русі, з XIV століття. Ми поставили собі за мету коротко описати основні періоди в житті краю. Мовою майстрів пензля такий спосіб творення, напевне отримав би назву «широкими мазками», який характерний для ескізу. Власне ми і вжили цей термін для історичної оповіді.

Ми не ставили собі за мету написати комплексну історію Покуття. Це окрема тема і проблема, яка ще чекає свого дослідника чи дослідників. До студії увійшли лише ті праці, які написані автором раніше і відповідали його науковим інтересам. До прикладу, не увійшли періоди міжвоєнного (між двома світовими війнами) часу, радянського періоду, сучасного більше ніж 30-ти річного існування в умовах новітньої незалежності.

Пропоноване видання є другим з черги. Перше побачило світ 2020 року, було двомовним українсько-польським. В його основу входили як правило тексти прочитаних лекцій для студентів Академії імені Якуба з Парадижу в Гожові Великопольському за програмою Еразмус +. Ця студія є значно ширшою, включає значно більше як за тематикою, так і за періодами історичного розвитку краю матеріалу.

Маємо надію, що такий варіант праці більш повно відтворюватиме історію мешканців і краю загалом, а у пересічного читача збудить бажання більш глибоко і самостійно дослідити його. Окремі розділи праці є спробою по іншому, аніж у сучасній історичній науці, висвітлити ті чи інші процеси, що мали місце в конкретну історичну добу. Ми намагалися піддати сумніву, звичайно з аргументацією і доказовим фактичним матеріалом, окремі міфи і стереотипи, які мають місце в українській історичній науці. Тим самим ми хотіли вкотре показати відмінності у розвитку країв, що закономірно. При цьому загальноісторична канва не втрачає послідовності і комплексності. Тут дозволимо собі порівняння з уже згаданими українськими вишитими рушниками. Важко сплутати покутську вишивку з волинською чи чернігівською. Вони різні і за орнаментами, і за колористикою. Але завжди гармонійні і на білому полотні.

Сподіваємося, що монографія буде цікавою читачеві. Ми ж, своєю чергою, цим виданням хотіли б висловити свою синівську вдячність рідному краєві, нашій малій Батьківщині, що дала нам змогу відчувати себе покутянином і українцем.

Щиро, Володимир Великочий. Івано-Франківськ, березень 2024

р.

I. Покуття до «Покуття» – Галицьке Подністер'я як етнотворчий регіон та край пограниччя від найдавніших часів до XIV ст.

Пограничний характер краю, як правило, визначається в нинішній українській етнологічній науці межовим існуванням між щонайменше двома етносами, народами, націями. До регіонів пограниччя відносять і ті, що є на межі існування кількох народностей чи націй [1]. Тобто, кількість таких етноакторів насправді значення не має. При цьому вважаємо, слід зауважити наступне. Поділ на народ і націю, притаманний для української політологічної науки, не знаходить, до прикладу, аналогу в польській, що часто викликає певні непорозуміння і навіть заперечення в науковому середовищі. Потрактуючи Покуття, як край пограниччя, ми виходитимемо з концепту, який притаманний українській етнології й політології, широко використовується в краєзнавстві.

Ще одним, не менш важливим теоретичним зауваженням, якого слід враховувати при розгляді функціонування пограничних територій, є наступне. Історичний досвід вивчення процесу етнотворення приводить до висновку, що такими вогнищами стають, як правило, гірські і передгірські райони: Альпи, Баварське передгір'я, Приуралля, Тянь-Шань, Памір тощо. Саме на такого типу територіях відбуваються активні контакти представників різних етносів, взаємопроникнення культур, традицій, взаємні асиміляційні процеси, які згодом можуть призвести, як правило, до появи якісно нового етнічного утворення, що може мати продовження в більш високій стадії розвитку самого етносу [2; 12].

Загальновідомим є той факт, що Покуття, як окрема територіальна одиниця з'являється на карті Європи у XIV ст. [3; с.128]. Однак задовго до цього саме Галицьке Подністер'я, частиною якого є Покуття, було територією, на якій активно проходили різноманітні етнотворчі процеси. Одним з найбільших етносів, що залишив помітний слід в історії Європи доби енеоліту, і який бере свій початок на території Покуття, є той, що складав основу трипільсько-кукутенської культури.

Донедавна вважали, що трипільці з'явилися на теренах Подністер'я десь орієнтовно 4300–4000 рр. до н.е.

Археологічні розкопки в с. Козині (біля Івано-Франківська) перенесли їх появу приблизно на тисячу років углиб праісторії, тобто маємо десь кінець раннього етапу трипільської культури А. Пам'ятки цієї культури на Придністер'ї почали досліджувати польські археологи у другій половині ХІХ століття. Походження цієї тісно пов'язане з регіоном Подністров'я, де вона сформувалась у VI – V тис. до н.е. за участі сусідніх неолітичних культур Карпатського басейну та Прикарпаття. Саме тут, мабуть, і сформувалася ранньотрипільська культура, або Трипілля А (близько 5300 рр. до н.е.). Далі ці племена заселяли Дністро – Бузьке межиріччя, а на середньому етапі - Трипілля В, виходять на правий берег Дніпра на ділянці Канів – Трипілля.

Максимального поширення трипільська культура досягає на етапі Трипілля С. А щодо останніх хронологічних рамок за радіокарбоном, то вони, за Київським археологом Михайлом Відейком, складають 3400-2750 рр. до н.е. Саме в цей період на Черкащині існували тодішні «мегаполіси» – поселення трипільців чисельністю населення до 10 тис. осіб.

Стоянки трипільців відкрито в 26 населених пунктах сьогоденішнього Городенківського району – основній частині Покуття. Це, зокрема стоянки в Городенці, Незвиську, Кунисівцях, Корневі, Луці, Монастирку, Поточищі, Пробабині, Серафінцях, Уніжі, Стрільчі й Городниці. Територіальним центром трипільців у цьому регіоні на той час було село Городниця, яке знаходиться на крайній південній точці Покуття, відоме своєю Черленою горою, як місцем сакральним і священним, яке також несе в собі природну оздоровчу енергетику.

Свою назву трипільсько-кукутенська культура отримала від поселення Трипілля на Київщині, де вперше українським вченим чеського походження Хвойком було ідентифіковано таке поселення періоду енеоліту.

Очевидно, вже тоді люди знали вартість пшениці, ячменю, жита. Зерна цих сільськогосподарських культур були підібрані на місці спалених жител. Також були знайдені кам'яні зернотерки, мотики для обробітку ґрунту, гончарне коло, сверлильний верстат, жорна, кам'яні

колеса до возів-двоколок. Взагалі трипілько-кукутенська культура вважається найбільш ранньою землеробською європейською культурою, що бере свій початок на Подністер'ї.

У 2012 році на замовлення телеканалу «Україна» американський вчений-генетик, професор кембриджського університету Пітер Форстер здійснив генетичне дослідження українців. Він прийшов до висновку, що остнні є головним чином нащадками колись легендарних аріїв, які існували приблизно VI-V тис. до Р.Х. [4]. Хронологічне співставлення дат існування трипільських племен і аріїв, локалізації їх проживання, аналіз способу існування дають підстави припустити, що йдеться про одні і ті ж племена! Таким чином, гіпотеза про давність далеких предків українців в особі трипільців набуває досить точного генетичного підтвердження і доводить автохтонність українського етносу на тих теренах, на яких він проживає нині.

Питання про те, що сталося з трипільцями-аріями далі на сьогодні залишається загадкою. Вчені припускають, що мали місце значні міграційні процеси, викликані кліматичними змінами. Непрямими доказами поширення спадкоємців арійської культури є, на нашу думку, той факт, що вона була споріднена з тогочасними пам'ятками Дунайського басейну, Балканського півострова, острівного Східного Середземномор'я та Малої Азії. Це дає підставу зараховувати її до циклу культур, які лягли в основу європейської середземноморської цивілізації.

Однак, більша частина трипільців-арії все ж залишилася на місцях свого мешкання. Як і в попередню історичну добу з Покуття розпочинається формування нових етнічних спільностей.

Найбільш яскраво це проявляється з XV ст. до н.е, коли на Покутті починають домінувати племена культури Гава, автохтонним місцем осідку якої була Панонська низовина. Про тісні контакти представників цього (гавського) етносу з місцевими племенами, етнічну приналежність яких на той час встановити не має змоги, свідчать знахідки скарбів бронзових казанів, виявлених головню на правому березі р.Дністер в районі нинішнього Покуття. Дослідники стверджують, що скарби бронзових казанів дністрянської групи у селах Волока, Кунісівці, Озеряни з'явилися у верхів'ях Дністра

приблизно 1050/1020 – 950/920 рр. до н. е.) в ареалі культури Гава із Верхнього Потисся [5, с. 97]. Такі контакти призвели до появи в цьому ж XI ст. до Р.Х. нового етносу, представники якого належали до культури Голіградів. (с. Голігради, Заліщицького району Тернопільської обл., де вперше було виявлено поселення такого типу). Таким чином, Покуття як край пограниччя, сприяє появі нової культури на межі періоду бронзи і заліза. Ця Голіградська (в сучасній українській науковій літературі її часто ідентифікують як Гава-Голіградську культуру) існувала в XI-VII ст. до Р.Х., належала до культури Українського Гальштату.

Відомий український археолог, якому належить безсумнівна першість у дослідженні Стародавнього Галича, Ярослав Пастернак, у своєму габілітаційному викладі 1934 р. дослідник виступив з концепцією про «культуру українського гальштату», основу якої складала пам'ятки білогрудівського типу і до яких дослідник зарахував тоді пам'ятки культури Гава і Голіградської. Тобто, вчений виокремлював дві культури: Гава і Голіградську, відносячи їх до періоду Українського Гальштадту.

Відомий сучасний український археолог М.Бандрівський, розвиваючи тезу Я.Пастернака, стверджує, що нещодавні розкопки Л. Крушельницької в с.Текучій на Косівщині та його біля м. Космача, а також їх обидвох на низці пам'яток Покуття (села Стецівка, Лоєва, Чортовець та ін.) довели, що говорити про якусь домінацію елементів Гава в ранньогавських комплексах Верхнього Придністров'я не можна [6; с. 131]. А це значить, що культура Гава була присутня на Покутті і Українському Передкарпатті. Вона є не місцевою, а радше прийшлою (по крайній мірі із Закарпаття, якщо не з теренів сучасної Угорщини – Панонської низовини). Однак чітко прослідковується, що представники цієї культури брали участь у взаємовідносинах і взаємозбагаченні з культурою Голіградсько- автохтонною на цих землях. Погоджуючись з М.Бандрівським, вважаємо за можливе припустити, що подібність у матеріальних артефактах двох культур, їх хронологічне накладання можуть свідчити про походження культури Голіград з місцевої культури та культури Гава. Тобто, Покуття на рубежі II-I тис. до н.е. стає центром виникнення нового етнічного

організму, відмінного від того, що розвивався від лівого берега Дністра і до Дніпра – племен Голіградської культури. При цьому, як це часто траплялося в часи бронзи чи заліза, і культура Гава, і Голіград, і Чорноліська культура складали єдину (за матеріальними ознаками) культуру Українського Гальштату.

М.Бандрівський, намагаючись накласти археологічні культури рубежу II-I тис. до Р.Х. - першої чверті I тис. до н.е. припускає, що Голіградська культура входила до складу так званої Невриди, а племена цієї культури були складовою частиною племен неврів. Отже, можемо припустити, що частина племен неврів виникла і розвивалася з Покуття.

Неврів описував ще свого часу «батько історії» Геродот. Він, хоч ніколи тут не бував, досить яскраво змалював місцеві традиції та звичаї, побут і заняття неврів. Загалом Україні, тобто території, на якій сьогодні розташована Україна, Геродот присвятив повністю четверту з дев'яти книг повністю і частиково – першу. Звичайно, по Покуття Геродот писати не міг. Однак, писав про землі, на яких згодом цей край постане. Нагадаємо, Покуття – територія між річками Прут і Дністер на межі середньої течії останньої. А ось як про неї, про її населення писав «батько історії»: «Наступна ріка на схід від Пиретусу (р. Прут) є Тірас (р. Дністер), який тече з півночі на південь та бере свій початок із великого озера і служить межею між неврами та скитами-хліборобами» [7; с. 62].

Таким чином, як давні, так і сучасні вчені однозначно приходять до висновку, що територія між ріками Прут і Дністер є тією, на якій замешкували неври – сучасники кіммерійців і скіфів. Правда, ідентифікувати неврів з поселеннями Голіградської культури не спромоглися до нині сучасні українські археологи, як і передбачити походження Голіградської культури від культури Гава.

Цікавим є ще один факт. Геродот пише, що Дністер – Тірас витікає з великого озера. В сьогodнішній науці утвердилося розуміння цієї території, як Волині з її багатючими озерами. Однак, дозвольте навести два контраргументи. По-перше, Дністер бере свій початок поблизу м. Стрий, що за 100 км. від північно-східних кордонів Покуття. Нинішні волинські озера знаходяться значно далі. По-друге.

Дослідження івано-франківського археолога Богдана Томенчука доводять, що на території власне північно-західного і центрального Покуття в давнину існувало чимале озеро, якого автор сміливо називає Покутським морем. Ймовірно, що Дністер, впадаючи в нього, згодом втікав, пливучи вже знайомим сьогодні нам руслом. Це створювало враження витоку Дністра з цього озера. Отже, цілком ймовірно припустити, що геродове озеро, з якого витікав Тірас – Покутське море, яке стояло на шляху течії сучасного Дністра.

Про участь неврів у етногенезі західної гілки сучасних українців говорить ряд, так би мовити непрямих фактів. Лише про один з них, враховуючи масштаби цього дослідження. Сам Геродот пише про дивні звичаї неврів. «З чуток мені здається, що ці люди практикують магію. Наведу я розповідь і скитів, і тих греків, що живуть у Скитії: «Один раз на рік кожен невр перевертається у вовка на кілька днів, а потім знову стає людиною». Я цьому не вірю, - каже Геродот- але всі кажуть це, навіть присягаючи, що це правда» [7, с. 94]. Відомо, що найміцнішою скарбницею народної пам'яті є фольклор. В даному випадку – казки. Саме в казках Покуття і Закарпаття – території культур Гава і Голіград – є чимало сюжетів, пов'язаних із перевертнями, так званими песиголовцями тощо. Відомою у різних інтерпретаціях є і казка про сірого вовка, який розмовляє, думає, хитрує, допомагає царевичу здобути в різних країнах неймовірні дари, навіть повертає останнього від смерті до життя [8;9].

Тяглість традицій, міфів, легенд не залежно від сьогочасної самоідентифікації є ознакою багатовікової етнічної заглибленості. Маємо на увазі той факт, що такими ж властивостями перевертатися на вовка, як і оголятися під час ведення військових дій, показуючи свою зухвалість щодо смерті, розмальовувати обличчя татуюванням синього кольору володіли кельти. Цей етнос теж був неоднорідний і складався щонайменше з кількох десятків різних племен. Його поява на Покутті, а звідти і на Правобережній Україні, стала можливою в результаті міграційних процесів.

Племена кельтів формувалися на території Чехії й Австрії і звідти почали у VIII–VII ст. до н.е. проникати до Франції, на Британські острови і Піренейський півострів. Їхньою вторинною батьківщиною,

де етнос зміцнів і набув своїх класичних рис, стали землі Східної Франції і Південної Німеччини. Звідти на зламі V–IV ст. до н.е. почалася масова міграція, у ході якої освоювалися все нові краї. – Закарпаття, Прикарпаття, Покуття (с. Бовшів, 11 км від сучасного Галича середина II ст. до н. е.-друга чверть I ст. до н. е.), Пн. Буковина. Отже, кельти – прийшлий етнос на українських землях, в тому числі і на Покутті [10]. Правда, тут їх називали галлами (в перекладі зі старофранцузької «гали» – воїни, тобто найбільш войовничі племена кельтів, ті що несли прикордонну військову службу на рубежах володінь кельтів). А той факт, що і етнос кельтів перейняв ряд притаманних місцевим мешканцям традицій, є свідченням обопільного впливу асиміляційних процесів.

Таким чином, географічне положення Подністер'я обумовило його роль в етнокультурній історії як однієї з активних контактних зон Східної Європи. Це був своєрідний «коридор», яким рухалися давні племена з півдня на північ і з півночі на південь, і до якого прямували також східні та західні народи. Часті зміни культур, незавершеність етнічних процесів є характерними рисами культурного розвитку регіону впродовж кількох тисячоліть.

З іншого боку, близьке сусідство створювало умови для тісних контактів, взаємопроникнення і взаємовпливів культурних традицій, асиміляції та інтеграції різних етноспільнот. Не можна не погодитися з висновком відомого українського вченого Діонізія Козака про те, що визнаючи важливу роль міграцій в первісній історії Подністров'я, все ж вирішальну роль у культурно-етнічному розвитку регіону, у векторах і етапах його етнічного поступу слід віддати так званому субстратному населенню [11; с. 211]. Іншими совами – населенню регіону пограниччя, поліетнічному за своєю суттю, але яке об'єднує ряд спільних традицій, звичаїв, обрядів. Однак головним інтегруючим і водночас етнотворчим чинником слід вважати, на нашу думку, могили предків: розуміння того, що край проживання є рідним і своїм для різних етнічних груп, які тут замешкали.

Археологічні дослідження Прикарпаття загалом як і Покуття зокрема не дають підстав для припущення про повну зміну населення (етносу). Певна його частина обов'язково залишалася на своїх землях,

змішуючись з прийшлим і передаючи їм свій культурний досвід, пристосований до місцевої екологічної ніші. Очевидно, лише еволюційне поєднання елементів культури автохтонів і прийшлих племен забезпечувало тут динаміку культурно-історичного й етнотворчого процесу.

На межі ер Подністер'я стає ареною формування нового етнічного середовища, участь у якому беруть щонайменше три головних чинники. На півночі Верхнього Подністер'я - племена пшеворської культури. Їх вважають автохтонними на теренах центральної, східної і південної Польщі та частково Західної України доби заліза (200 рр. до н.е. – 400 р. н.е.) [12]. На півдні – нащадки культури Поянешти–Лукашівка, які розташовувалися в Карпато-Дністровському регіоні сучасних України, Молдови та Румунії [13]. Третю етнічну групу складають племена дакійського населення, які з'являються на Подністер'ї в 1 ст. н.е. і представляють собою так звану Липецьку культуру. Всі три етнічні групи беруть активну участь у формуванні фактично нового етносу на території Подністер'я, більш відомого, як венеди. Точніше, одного з їх різновидів, який українські та польські вчені ідентифікують як представників так званою Зубрицької культури [14;15] (походить від знайденої вперше стоянки культури такого типу біля с. Зубри в околицях м. Львова).

Вагому частку участі кожної з цих культур у формуванні племен Зубрицької культури, як складової етносу венедів визначити доволі складно. Зрештою, це тема не однієї наукової статті, монографії, іншого типу розвідки. Принагідно лише зазначимо наступне. На думку Д. Козака, якої притримуємося й ми, Зубрицька культура, сформувалася в результаті поступової асиміляційної експансії пшеворських племен з Волині і Полісся на території Верхнього Подністер'я і Покуття. Ось як про це пише сам вчений: « зарубинецькі спільноти рухались з Полісся невеликими розрізненими, вірогідно, сімейними групами і змішувались з місцевими, очевидно близькими за етнічним складом сім'ями. Зростання чисельності привело до різкого збільшення кількості пам'яток у другій половині I–II ст. в регіоні. Розміри поселень збільшились в 2-3 рази. Якщо на поселенні пшеворської культури одне житло розміщувалося на площі близько

1050 м², то на зубрицьких поселеннях – на площі 432 м²». За підрахунками Д.Козака загальна кількість населення Подністров'я до другої половини I ст. збільшилась приблизно в 2,5-3 рази [11, с. 217].

Зрештою, про такий перебіг подій свого часу писав ще давньоримський історик Тацит. Він відзначав активну діяльність венедев по встановленню свого контролю над Верхнім Подністров'ям, де мешкали дакійські племена, бастарни, певкіни, фени навіть шляхом військового натиску і контролю [11, с. 223].

Археологічні дослідження дають підстави стверджувати, що в час просування венедев на територію нижньої частини Верхнього Подністер'я вони входили в контакт з племенами місцевого походження. Стоянки цих племен, їхні поховальні чотирикутні ями або викладені за такою ж формою кам'яні саркофаги дають підстави припустити про стале замешкання на Покутті (с. Незвисько, Острівець, Городниця) племен, які належали до Черняхівської культури [11, с. 228]. Ці племена за своїм етнічним складом належали до фракійців, даків, гетів [16].

Знову ж таки непрямим фактом підтвердження збереження елементів культури фракійських племен в сучасній українській культурній традиції на Покутті є елементи поховального обряду. Вони збереглися на передгірській Надвірнянщині, яку окремі дослідники вважають частиною Покуття. Маємо на увазі, зокрема, обряд вшанування душі покійника одразу по погребінню, на його могилі. Така традиція також до сьогодні збереглася і у болгар, в етногенезі яких брали участь і фракійці.

Виходячи з цього, можемо припустити поширення фракійського етнічного елементу на території Покуття і в пізніші часи, його можливі контакти з підлеглими I Болгарського царства (681-1018 рр), до складу якого входило свого часу українське Закарпаття. Ці контакти є цілком ймовірними, враховуючи географічне розташування Прикарпаття і Закарпаття.

В другій половині I тис. н.е на Покутті відбуваються активні етнотворчі процеси, в яких беруть участь, швидше всього, нащадки венедев: тиверці, дуліби, уличі. А крім них - даки, також представники фракійських племен, бастарни, костойбоки, карпатські, або так званих,

«білі» хорвати. Сама територія Покуття частково входить в цей час до складу Великоморавської держави.

Однак, у VII ст. на теренах Західної України, зокрема Карпатського регіону під скіпетром білих хорватів виникає нова держава - Велика Хорватія. Постійно розростаючись, на середину VII століття вона уже займала територію від Лужиці на півночі до Каринтії на півдні. На заході вона межувала з королівством франків, а на сході охоплювала землі західних словаків, межиріччя Пруту і Дністра, вийшла за межі р. Бистриці Солотвинської, охопила терени частково і Волині. Проіснувала ця держава, періодично то розпадаючись, то знову об'єднуючись, аж до початку XI століття, доки не була поділена між іншими європейськими країнами, які на той час набирали силу. Зокрема, частина Великої Хорватії (Стільське князівство) у часи Володимира Великого увійде до Київської імперії.

У X столітті Покуття, як і все Подністер'я, було прилучене до складу Русі Володимиром Великим. Племена, що населяли Покуття в цей час, уже беруть участь в етнотворчих процесах давньоруського етносу. Його особливістю було залучення в орбіту формування етносів регіону пограниччя угорського, словацького, польського, чеського, хорватського, боснійського етнічних чинників, як і народів степу-печенігів, половців. Самі тиверці й уличі, племена з Покуття, у XII – XIII ст. беруть активну участь у формуванні нового етносу – модавського, а його територію теж прив'язують до Дністра, називаючи Пониззям.

Загалом слід наголосити на тому, що ранній політичний розвиток Верхнього Подністер'я, Покуття в другій половині I тисячоліття н. е., як і етнотворчий процес належать до найбільш заплутаних і складних проблем тогочасної історії – головним чином через брак джерельної бази. Один з найбільш відомих дослідників цього періоду серед українських вчених Леонтій Войтович стверджує, що основою етносу на Прикарпатті (а до нього входить і Покуття) стали племена культури Карпатських курганів. У її межах в складних асиміляційних процесах слов'янські елементи перемогли дакійські, германські (пшеворців-астінгів) і сарматські.

На думку автора досить спрощена схема етнопроцесів на Покутті

і Верхньому Подністер'ї та суміжних територіях виглядає наступним чином: «З верхів'їв Південного Бугу і Збруча слов'янське населення почало заповнювати Буковину і Покуття, слідом за ними рухалися сармати (язиги і роксолани). Слов'яни тиснили місцеве фрако-дакійське населення, а місцями просочувалися через їх оселі в передгір'я Карпат. З іншого боку носіїв липицької культури костобоків тиснили пшеворці астинги. Подальша міграція готів і гепідів у III ст. призвела до розвитку черняхівської культури, що прискорило відхід носіїв культури карпатських курганів далі до Карпат і по долині ріки Тиса. Існування в III–V ст. складної карпатської мішанини даків, слов'ян, германців і сарматів закінчилося домінуванням слов'ян-хорватів, які в V–VI ст. почали заповнювати землі Східної Словаччини, басейну Дністра (де вони змішувалися зі спорідненим сербським населенням) і Сяну, а далі вздовж Татрів і Судетів дійшли до витоків Одри й Ельби, басейну Заале і Білої Ельстер» [17, с. 43].

Результатом таких етнотворень стало виникнення масиву хорватських племен. У VI ст. цей масив утворив об'єднання знане з пізніших джерел як Велика Хорватія [18, с. 178-180]. Однак і воно проіснувало лише до X століття. У XI ст. на більшості територій карпатських хорватів склалася Галицька земля, єдність якої була зумовлена спільним етнічним походженням хорватів-русинів.

Таким чином, Покуття як територія Верхнього Подністер'я, впродовж тисячоліть було одним з європейських центрів етнотворення. Прикордонне територіальне розміщення краю робило і робить його краєм пограниччя. В його надрах відбувалися такі асиміляційні процеси, які призводили до зникнення старих і появи нових етнічних груп, цілостей. При цьому важливо відзначити, що впродовж кілька тисячолітньої історії жодному прийшлому етносу не вдалося встановити своє домінування на Покутті. Місцевий, автохтонний елемент завжди залишався етнотворчим, приймаючи до свого лона інші, продукуючи при цьому нові. Тим самим, пограничний характер краю вплинув і на його мешканців, виробивши в них певні навички пристосування, всмоктування іншості при обов'язковому збереженні свого етнічного обличчя, традицій, обрядів тощо.

Пограничність Покуття, яка є його органічною рисою, є водночас

і однією з його характеристик. Як і продукування та сповідування українських національних традицій. В основі останніх – тисячолітній спадок етнотворчого процесу навколо єдиного, міцного стержня – автохтонних племен і народностей, які крізь віки передали у спадок майбутнім поколінням свої, лише їм притаманні культурні, духовні, етнічні риси і цінності.

Джерела і література:

1. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. 280 с.
2. Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навчальний посібник. Львів:Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2008. 232 с.
3. Королько А. Межі Покуття в історико-картографічних та етнографічних дослідженнях XVI початку XXI століття. *Галичина. Науковий культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2011. Ч. 18-19. С.127-138.
4. ДНК - портрет нації. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Op9E0-GV30o>.
5. Кобаль Й. Бронзові казани у верхів'ї Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волин*. Львів, 2006. №10. С. 92-99.
6. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація на заході України у постгавський час: Голіградська культура й пам'ятки Латорицької групи (проблеми хронології й періодизації). *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2008. Вип. 12. С. 127–161.
7. Історія України написана у V ст. до нашої ери Геродотом, перекл. Спаско С.К. Київ, ФОП Стебляк О.М. 2012. 144 с.
8. Казки одного села. Запис тестів, післямови та примітки П.В. Лінтура. Упор.: Ю.Д. Туряниця. Ужгород: Карпати. 1979. 368 с.
9. Кольберг О. Казки Покуття. Упор., підготов. текстів, вступна стаття, прим. та слов. І.В.Хланти. Ужгород: Карпати. 1990. 327 с.
10. Казакевич Г. М. Кельти на землях України (III - I ст. до н. е.). *Історичний журнал*. 2006. №4. С. 22-31.

11. Козак Д. Етнокультурні процеси на теренах українського Подністров'я в першій половині I тис. до н.е. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2006. Вип.9. С.211-234.

12. Пшеворська культура URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

13. Поєнешти-лукашівська культура. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

14. Козак Д. Козак Д. Н. Могильники початку нашої ери у с. Звенигород на Львівщині. *Археологія*. 1978. Вип. 25. С. 96-107; Його ж. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. Київ: Наукова думка. 1984. 96 с.; Його ж. Особливості культурогенезу на території Північно-Західної України у першій половині I тис. н. е. (за матеріалами пам'яток липицького типу). *Археологія*. 1990. № 4. С. 43-56.

15. Smiszko M. Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego. *Materiały antropologicznoarcheologiczne i etnograficzne*. T.XII. Kraków. 1912. S.23-26.

16. Черняхівська культура. URL : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

17. Войтович Л. Прикарпаття в другій половині I тисячоліття н.е.: найдавніші князівства. *Вісник Львівського університету*. Серія історія. 2010. Вип 45. С. 13-54.

18. Майоров А. В. Великая Хорватия. Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета. 2006. 212 с.

II. Покуття як польсько-молдавське помежів'я у XV-XVI ст.

На вістрі найбільш гострих проблем, що дискутуються сьогодні в середовищі істориків, історіографів, історіософів, перебуває концепт національних історій. Це викликано очевидно кількома чинниками. Чи не найголовнішим з них є намагання національних історіографій тих націй, що здобули політичну незалежність, утвердити власне бачення розгляду й потрактування історичного процесу, особливості його перетікання на теренах автохтонних етносів, що сформували цю державу. При цьому очевидним є виопуклення значимості власного історичного досвіду, його місця і ролі в загальноісторичному контексті. Така тенденція притаманна, навіть є визначальною, й для української історіографії кінця 80-х років минулого XX століття – першої чверті століття XXI.

Водночас, не можна не відзначити й того факту, що останніми роками у середовищі професійних вчених в Україні вагоміших масштабів і глибини набуває сам дискурс над концептом національної історії, з'являються праці, написані в іншому, ніж означений, науковому й дослідницькому ракурсі. Він характерний тим, що дослідники значною мірою відмовляються від моноетноцентричного потрактування історичного процесу, намагаються розглядати історію конкретного народу не лише в межах «прокрустового ложа» політичної історії з домінуванням соціально-економічних показників та характеристик. Сьогодні очевидним стає усвідомлення українськими вченими факту різноманіття концепцій, теорій, підходів до вивчення історичного процесу крізь призму різних наукових течій, із застосуванням масштабної палітри науково-методологічних принципів і прийомів (Я.Грицак [3], Л.Зашкільняк [4], І.Колесник [6], О.Реєнт [8], Н.Яковенко [10] та ін.). Водночас, наростає і розуміння недоцільності потрактування історії виключно з націоцентричних позицій і постулатів, оскільки це не сприяє ефективності дослідницького процесу, не створює належних передумов для об'єктивного ви- вчення історії загалом.

Отже, відмінною рисою української історичної науки на нинішньому етапі, на нашу думку, є пошук варіативності у

дослідженні, висвітленні й потрактуванні історичного процесу. Причому мова йде не лише про тенденції загальноконцептуального характеру. Має місце повернення до класичних принципів побудови історичного контексту, за яким фактично побудовані національні історії всіх країн Західної і Центральної, частково – Південної Європи. Під ними розуміємо вибудовування самого історичного процесу від локального до загального, від регіонального до загальнодержавного, від краєзнавчого до країнознавчого, а не навпаки, що має місце сьогодні значною мірою в українській класичній моделі національної історії, запропонованій ще М. С. Грушевським.

У контексті означеного особливої актуальності для концепту української національної історії набуває вивчення історій окремих країв, регіонів, до яких належить і Покуття: край пограниччя. Як і кожне порубіжжя, помежів'я воно є контрастним, з характерним поєднанням протиріч, слугує прикладом полікультурності й національно-державної самоідентичності, міжнаціональної толерантності й локомотивом процесу національного самоусвідомлення.

Загальновизнаним є факт, що Покуття, як край, як окрема територіально визначена одиниця згадується ще з кінця XIV століття. Зокрема, чи не канонічним виглядає твердження про те, що вперше Покуття згадується у чолобитній грамоті молдавських бояр і господаря молдавської землі Штефана датованій 1395 роком [2, с. 119-120]. Ця дата фіксується як перша літописна згадка про край. Однак Покуття як цілість було відоме ще до вказаного року і навіть ставало предметом угод сеньйоріально-фінансового характеру. Так, польський король Ягелло (відомий в українській історії під ім'ям Ягайло) у своїй грамоті від 1411 року констатує тимчасову приналежність Покуття до володінь молдавського господаря і висловлює сподівання, що поверне ці землі Польській короні. Цією умовою була сплата позики в тисячу рублів, під заставу якої ще молдавському господарю Петру і віддавалося Покуття. Сама «оборудка» була здійснена 1388 року, про що й стверджує Ягелло [6, с. 128]. Таким чином, цю дату і можна було б вважати першою

писемною згадкою про Покуття. Зрештою, більш ранніх писемних вказівок як прямого характеру, так і опосередкованих, поки що виявити не вдалося. Не вдаючись до детального опису подій історичного характеру, що мали місце на Покутті в XV – XVI століттях, маємо на меті висловити кілька зауваг загальнотеоретичного, історіософського характеру. Вони дозволяють ґрунтовніше осмислити феномен краю, як порубіжної, прикордонної території, пограниччя. Мова йде, насамперед, про сприйняття і відтворення в наукових, літописних, літературних та інших творах ментальної (індивідуальної і колективної) мапи Покуття.

Ще з часів античності поняття «цивілізаційності» й «культурності» пов'язувалося з середземноморським півднем, а варварський, тобто малокультурний світ – з північчю. Однак європейці з раннього середньовіччя перебирають на себе дефініцію «культурного світу», функцію «цивілізаторської місії», встановлюють власну лінію розподілу цивілізаційності на «північ» і тепер уже «малокультурний південь».

Відтак людність пограниччя мала багаторічний досвід спільного мирного проживання в цій частині Центрально-Східної Європи, який ґрунтувався на історично складених звичаях і традиціях. З одного боку, між етнічними спільнотами існувала певна дистанція, зумовлена взаємними стереотипами, різномірністю політичних культур, конфесійної належності і мови. З іншого боку, між етнічними спільнотами проходила постійна взаємодія, яка ґрунтувалась на домінуванні тієї чи тієї групи в певних ділянках життєдіяльності, що сприяло підтриманню стабільних міжетнічних відносин*.

В руських землях, до яких належало і Покуття, теж спостерігається трансформація самого сприйняття краю, його населення: від об'єкту, на якого спрямоване цивілізаторство, до складової суб'єкта, що поширює цивілізаційність.

Саме Покуття було найвіддаленішою на південному сході територією цивілізованої Європи (за польськими й українськими

* Див.: Монолатій І. Етнопериферійність. Участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культурі пам'яті. Дрогобич: Посвіт, 2022. С. 8–13.

колективними ментальними мапами). Тодішнє Молдавське князівство не повною мірою належало до цього світу, саме було прикордонною територією, де відбувалися навіть збройні сутички на, щонайменше, двох площинах: «півночі» і «півдня» та «Європи» і «Степу». Останнє, як поняття географічно-територіальне, включало в себе не лише степову частину Північного Причорномор'я, а й сучасні південні Київщину, Черкащину, Кіровоградську та Запорізьку області, Донеччину і Луганщину. До цього ж поняття «Степу» відносили й Османську Порту, Кримсько-татарське ханство, залишки Золотої Орди на річках Дон і Волга.

Виходячи з такої ментальної мапи, Молдавське князівство ставало межевою прикордонною територією між «цивілізованою» Північчю і Європою та «недоцивілізованим» Півднем і «малоцивілізованим» Степом. Саме тому воно й несло на собі відбитки як однієї світоглядно-ідеологічної системи, так і іншої. Це проявлялося в організації державно-політичного життя, культурному розвитку, формуванні й сповідуванні геополітичних стратегій, локально-територіальних та зовнішньополітичних пріоритетів. У цьому контексті Покуття ставало першою територією, що межує з Молдавським князівством як прикордонням цивілізованого світу зі Сходом, Півднем і Степом. Таким чином воно само ставало прикордонням, хоч і так званого «другого рівня».

На нашу думку, покутська земля саме з такого погляду, мала різне значення в геополітичних доктринах, планах Польського королівства, згодом – Речі Посполитої та Молдавського князівства. Перше ставило собі за мету інкорпорувати край, включити його в повноцінну орбіту внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів самого королівства. Друге, видається, прагнуло за рахунок Покуття розширити локальні кордони пограниччя між описаними вище площинами, щоб полегшити для себе тягар основного борця зі східною і степовою експансією в Європу. Однак і Польське королівство, і Молдавське князівство були єдині у намаганні встановити свою владу в краї. Це природньо призводило до протистояння між ними, до збройних сутичок і навіть війн періоду XV-XVI століть.

Свої претензії на Галицьку землю включно з Покуттям Польське

королівство стратегічно означило ще у 40-х роках XIV століття. Через сорок років, у час європейської політичної кризи, викликаній смертю Людовіка I, королівство анексує цю територію. Водночас до Молдавського князівства відходять Шепеницька земля з містами Хотин, Хмелів, Цецина (нинішні Чернівці) та прилеглими до них територіями. Тодішній молдавський господар Петро I Мушат, намагаючись закріпити ці землі за князівством, укладає 1387 року угоду васальної залежності від польського короля. Необхідною умовою дотримання такої угоди з боку польського монарха була гарантія ним недоторканості Молдавського князівства у його територіальних межах і військова допомога при потребі у боротьбі з уграми. До речі, ця угода фактично усувала підґрунтя для територіальних претензій двох держав одна до одної, а також кілька раз була пролонгована [1].

У 30-60-х роках XV століття польсько-молдавські відносини характеризувалися певною нестабільністю. На початку цього періоду молдавські владні мужі підтримали противника польського короля Володислава Ягайла князя Свидригайла, що був йому братом, навіть виступили збройно проти Польського королівства, але зазнали поразки від братів Бучацьких. Проте у першій половині 60-х років молдавани зуміли закріпити за собою м. Хотин, територіально збільшивши власні володіння [8, с. 28]. Це відбулося за владарювання Штефана Великого (Штефан Чел Маре).

Загалом під час правління цього молдавського господаря польсько-молдавська боротьба за впливи на Покуття розгортається найбільш динамічно. З 1457 по 1460 роки ним було здійснено п'ять каральних експедицій на південь Польського королівства з метою ліквідації опонента. У 1468 році спеціальною угодою між Штефаном III і Казимиром IV поновлюється попередня домовленість про відсутність територіальних претензій, а також недопущення підтримки противників молдавського господаря. 1485 року у м. Коломиї між державами було підписано чергову військово-політичну угоду, спрямовану проти Туреччини. [Див.: Додаток 1]. Це свідчило про налагодження добросусідських, союзницьких відносин між двома суб'єктами міжнародної діяльності. Однак уже через чотири роки

король Казимир IV Ягелло поршує умови польсько-молдавської угоди, укладає сепаратний щодо князівства мир з Оттоманською Портою, визнає за нею володіння молдавськими територіями Кілією та Четате Альба. Це зумовило вторгнення молдавських військ на Покуття 1490 року і встановлення там їхньої влади.

У 1497-1499 роках між Польським королівством та Молдавським князівством відбувалися тривалі бойові дії за Покуття, домінування в районі Середнього Подністер'я. Після поразок польських військ під Кодру Козмінулуй, Ленцинештами, Чернівцями молдавські полки здійснюють агресію в Галичину, знищуючи і грабуючи польські опорні пункти - фортеці Теребовля, Бучач, Підгайці. Вістря наступу досягнуло Львова і було спрямовано знову на Покуття. 1499 року за посередництва угорського короля між польським королівством і Молдавським князівством було підписано мирну угоду, яка, однак, жодним чином не вирішувала проблеми Покуття. У 1502-1503 роках за Штефана Великого було здійснено ще одну спробу завоювання краю і підпорядкування його Молдові. Воєнні дії тривали аж до 1509 року, вже за сина воєводи Штефана – Богдана III Кривого. 1518 року між країнами була підписана мирна угода, яка врегульовувала двосторонні відносини, але знову залишала не вирішеною проблему Покуття.

Однією з останніх, найбільш значимою спробою завоювати Покуття, що відзначалася масштабністю військових дій і масовістю залучених військових підрозділів, стало вторгнення до краю молдавського господаря, сина Штефана Великого Петра Рареша. Однак у результаті цієї військової кампанії польські війська під керівництвом гетьмана Яна Тарновського завдають нищівної поразки противнику біля сіл Гвіздець та Обертин у серпні 1531 року. Остання битва завдала не лише найбільшої поразки молдавській армії, а й стала остаточним поворотним пунктом повернення Покуття до складу Польського королівства, а згодом – Речі Посполитої. Більше того, програвши локальне протистояння Польському королівству на Покутті, Молдавське князівство в кінцевому результаті втратило статус геополітичного гравця в Дністерсько-Дунайському регіоні та Центральній Європі загалом.

У другій половині XVI століття Річ Посполита вже сама диктувала умови Молдавському князівству, утверджуючи силою меча вірних і покірних ставлеників. Навіть спроба молдаван заручитись підтримкою козаків у протистоянні з польськими владними інституціями завершилася невдачею після того, як були придушені козацько-селянські повстання в Україні кінця XVI – початку XVII століть.

Таким чином, Покуття у XV – XVI століттях виступало як об'єктом, так і суб'єктом у боротьбі за домінування у Дністерсько-Дунайському регіоні, було основною територією у польсько-молдавському протистоянні. В результаті перемоги у ньому польського державно-політичного чинника край став складовою Речі Посполитої, увійшов у орбіту її внутрішньополітичних процесів. Разом з тим, з ослабленням Молдавського князівства і попадання його у сферу впливу Трансільванії і Мунтенії (майбутньої Румунії) та Оттоманської Порти саме Покуття перетворюється на яскраво виражене прикордоння, навіть порубіжжя цивілізаційного характеру на початку модерної історичної доби.

Джерела і література:

1. Балух О. Перехід «Шипинської» землі під владу молдавських воєвод у другій половині 70-х – 90-х рр. XIV ст. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balukh_Oleksii/Perekhid_Shypynskoi_zemli_pid_vladu_moldavskykh_voievod_u_druhii_polovyni_70-kh__90-kh_rr_KhIV_st.pdf
2. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття з найдавніших часів до кінця XV століття. Т. 1. Івано-ранківськ: В-во Прикарпатського університету, 1992. 182 с.
3. Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії XIX–XX ст. Михайло Грушевський і українська історична наука : зб. м-лів конф. Львів, 1999. С. 98–129; Грицак Я. Українська історіографія. 1991–2001: десятиліття змін. Україна модерна. К.; Львів: Критика, 2005. Ч. 9. С. 43–67.
4. Зашкільняк Л. Канонічна історія стереотипного сусіда. URL:

<http://krutuka.kiev.ua.>; Зашкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми : кол. монографія. За ред. Леоніда Зашкільняка. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. С. 24–56.

5. История республики Молдова. С древнейших времен до наших дней. Ассоциация ученых Молдовы им. Н.Милеску-Спэтаре.- изд.2-е, перераб. и доп.-Кишинеу: Elan-Poligraf, 2002. 360 с.

6. Колесник І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози. Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології : м-ли Всеукр. наук.-методолог. семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 22–35; Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок ХХ століття). К.:Генеза, 2000. 256 с.; Колесник І. Українська культура та історіографія: історія ментальностей. *Український історичний журнал*. 2002. № 1. С. 26–37; Колесник І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявленим. *Український історичний журнал*. 2012. №5. С. 135-156.

7. Королько А. Межі Покуття в історико-картографічних та етнографічних дослідженнях XVI – початку ХХІ століття. *Галичина. Науковий культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2011. Ч.18-19. С.127-138.

8. Реєнт О. Концептуальні проблеми розвитку сучасної історичної науки в Україні. *Міжнародний науковий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття»* (Чернівці, 16–18 травня 2000 р.) : доп. і повід. відп. ред. Л. Винар, Ю. Макар. Чернівці : Рута, 2001. Т. 1. С. 34–37; Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 3–22.

9. Стати В. Штефан Великий, Господарь Молдовы. Василе Стати.- Ch:F.E.P. «tipografia Cantrala», 2004. 224 р.

10. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 375 с.; Яковенко Н. Одна Клію - дві історії. К.: Критика. 2002. Ч. 12. С. 12–14.

ДОДАТОК 1.

ЯК КОЛОМИЯ СТАЛА ЕПІЦЕНТРОМ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ*

Позаяк у Середні віки Коломия стояла на пограниччі Польщі, Угорщини та Волощини, вона постійно була не тільки частиною тієї великої арени, на якій, час від часу, відбувалися міждержавні конфлікти і грабіжницькі напади, але й ставала об'єктом тогочасних геополітичних інтересів. Зокрема у складі Молдовського князівства місто перебувало у 1367, 1502–1505 рр. Коломия зазнала руйнувань під час польсько-турецьких війн, в 1505 і 1531 р. Але доки до цього дійшло, 1411-го місто з усім Покуттям поляки продали на 25 років молдовському господареві Олександрові за 100 рублів «срібних грошей» з умовою, що останній виступить на боці Польщі проти Угорщини. З тих міркувань згодом коломийський замок декілька разів дарували молдовським воєводам на утримання. У 1448 р. в замку проживав вигнанець з Молдови, мультянський господар Олександр, якому польський король Казимир IV Ягеллончик (роки правління: 1447–1492), надав коломийську землю «під нагляд».

Неодноразово просив допомогу Польщі або Угорщини господар Молдавського князівства Штефан III Великий (роки правління: 1467–1504), вміло використовуючи її в своїх інтересах.

Так було і 1484 р., коли турецький султан Баязет з великим військом напав на Бессарабію, у липні відібрав фортецю Кілію та готувався підкорити Османській імперії всю Молдову. Тоді Штефан звернувся по допомогу одночасно до Польщі й Угорщини. Проте угорський король Матяш Корвін (роки правління: 1458–1490), який в цей час воював з династією Габсбургів, не міг втрутитися й допомогти, зате поляки пообіцяли воєводі підтримку в тому разі, коли він сам особисто прибуде, щоб скласти присягу на вірність.

Як зауважують історики, Штефан був змушений пристати на цю умову, і 15 вересня 1485 р. у Коломиї, в урочищі Косачів, склав присягу перед Казимиром IV Ягеллончиком в присутності 20-

* Див.: Монолатій І. Коломиєзнавчий лекторій. Зшиток 1: 3 найдавніших часів до початку XIX сторіччя. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019. С. 76–83.

тисячного польського війська, шляхти руської, подільської, польської і литовської, сенаторів і вищих католицьких ієрархів Польщі. Серед присутніх – Матвій зі Старої Ломни, римо-католицький єпископ Кам'янця та Яків Дембіцький, каштелян і краківський староста. Через майже 400 років по тому, краєзнавець Леопольд Вайгель так оцінював цей факт: «Стефан, усвідомлюючи своє прикре становище, просив у польського короля допомоги, виказуючи готовність скласти йому особисту шану». Слід пам'ятати і оцінку, що її дала найвідоміша у ХХ ст. дослідниця історії України Наталія Полонська-Василенко. Пояснюючи історію утворення Молдовського князівства у середині XV ст., вона зазначала, що у південній частині тогочасної Галичини був виразний нахил до Молдовії, рівнозначний тому, який був, скажімо, на Чернігівщині до Москви.

Цю подію докладно описав польський хроніст Мацей Стрийковський (1547–1593), покликаючись на свідчення очевидців: «...1485 року [...] [Стефан] відправив послів до короля Казимира, прохаючи його про допомогу [в боротьбі] проти турків та обіцяючи йому присягнути на вічне васальство й послух разом зі своїми нащадками. Тоді Казимир, бажаючи не пропустити нагоди, щоб підкорити своїй владі такого монарха, який часто перемагав та завдавав поразки туркам, татарам і угорцям, а досі відмовлявся від присяги на його користь, на початку осені вирушив до Львова, звідкіля за його наказом вирушила до Коломиї озброєна на конях уся руська й подільська шляхта, а також багато польських і литовських панів, тож усього війська, придатного до війни, зібралось 20 тисяч вершників. А тоді, як пише Кромер, страшним було для турків [саме] ім'я поляків Казимир розташувався табором на широкому полі біля Коломиї. У визначений день з кількома тисячами вершників та з волоськими панами й боярами приїхав [Стефан] до короля. Але тільки його самого коронні й литовські сенатори з пошаною впровадили до намету, де на троні в короні й у королівському одязі сидів король. Там воєвода Стефан, тримаючи в руці прапор з волоським гербом, віддав з пошаною поклін королю, впав на коліна, кинувши [на землю] прапор. Там же він заприсягнувся, згідно з прийнятими церемоніями, бути завжди вірним і послухним разом з усім Волоським краєм польському

королю Казимирові і його нащадкам, польським королем, не визнавати іншого володаря, бути готовим усіма силами допомагати йому в боротьбі проти кожного ворога, не укладати угоди про мир, ані не починати війни без королівського наказу. Потім король підняв його із землі й поцілував та разом з 13 знатними волоськими панами посадив за стіл та щедро гостив. Насамкінець, обдарований пам'ятними подарунками, [Стефан] повернувся до Волощини, взявши зі собою 3 тисячі вершників на чолі з гетьманом Яном, званим Поляком, а літописець твердить, що король послав з тим народом свого сина Яна Альбрехта. З тією допомогою Стефан дуже часто завдавав поразки туркам і розгромлював їхні великі війська, внаслідок чого вигнав і викоринив їх з Волощини. І довгий час мав спокій від турецького султана».

Підтверджуючи зарозумілу поведінку поляків, очевидці записали, що складаючи присягу Штефан Великий при цьому «осоромився». У той момент, коли відбувався урочистий акт присяги, намет було зумисно повалено, і всі побачили приниження молдовського воєводи, який стояв на колінах перед польським монархом. Такі образливі дії викликали у Штефана деякі докори, незважаючи на польсько-молдовське зближення.

Проте ці домовленості, як свідчать джерела, не були дуже міцними, а сам Штефан незважаючи на номінальну зверхність польського короля, діяв одноосібно. І коли 1492 р. селянин на ім'я Муха на чолі 10 тис. русинів напав на Покуття й спустошив його, то поляки прямо звинуватили Штефана в тому, що він з допомогою молдовських союзників підтримав бунтарів, які захопили Снятин, Коломию, Галич (майже всі документи і хронікальні замітки свідчать, що Муха діяв за наказом або згодою Штефана).

Зауважмо, що влітку 1490 р. молдавани і турки вже нападали на Коломию. Ось як про це повідомляв ксьондз Микола Костелецький своїх парафіян у Гданську: «...Його королівська величність доручив мені уповноваженням довірочних листів доповісти вашому братерству про вторгнення в королівські володіння молдавського воєводи, який уже захопив Коломию та фортецю Галич, а Снятин обложив, турецький султан з усіма силами своїми, гарматами і пушками,

під'юджений самим воєводою знищити все, що стоїть на шляху, щоб підкорити своєму пануванню» (переклад з латини В. Грабовецького).

А невідомий автор «Хроніки часів Стефана Великого Молдовського» так згадував про повстання Мухи і схоплення його поблизу Коломиї: «Через два роки (1488 р. – В. Грабовецький) послав воєвода Стефан якогось пана (Муху. – І. М.) в Руський край і зайняв його до Галича, а через чотири роки прийшов пан Микола Галицький і перемиг його військо біля Рогатина. Тоді цей пан утік у Білгород. Коли воєвода довідався про це, таємно послав за ним, і того захопили разом із слугами і 36 кіньми біля Білгорода і привезли до Сучави, де він знаходився у в'язниці цілий рік. Після цього господар звільнив його і дозволив йому повернутися в рідний край. Тоді той пан знову захопив край по Галич. У неділю, коли він знаходився в одному селі біля Коломиї, на нього наїхали поляки і захопили його разом із 35 душами (у перекладі В. Грабовецького явна помилка. Дослівно – «...і захопили його і ще *шістьох* (!) осіб». – І. М.). Потім його разом з його великим графом по прізвищу Ребге привезли в Коцін (Хотин. – В. Грабовецький), і відрубали йому голову, а його бояр кинули живими зі стін Коціна (переклад В. Грабовецького).

Проте напади на Коломию не припинялися. Скажімо, згаданий вже Мацей Стрийковський свідчить про напад волоського воєводи Петрила на Коломию у 1531 р.: «...1531 року волоський воєвода Петрило, зламавши присягу про вірність, з волохами, угорцями, турками і мультанами вторгся до коронного Покутського краю та завоював Снятин, Коломию, Тисменицю й інші міста та волості аж по Галич». Тож Коломия як місто поступово занепадала. Не в останню чергу це було зумовлено тривалими війнами та зміною напрямків головних торгових шляхів. Відтак воєнні дії призвели до того, що міста Речі Посполитої за своїм виглядом радше нагадували села, а статус приватного чи королівського міста не змінював картини.

Так закінчилася історія, в котрій Коломия цілком випадково відіграла свою роль. Через майже чотири сторіччя, 23 вересня 1877 р. в урочищі Косачів, коломийські поляки з ініціативи Л. Вайгеля, встановили пам'ятний обеліск з написом: «Тут, на цьому місці, 1485 року Казимир Ягеллончик, король польський, великий князь

литовський, приймав присягу вірності від Стефана, господаря волоського».

В епоху советського варварства цей обеліск знищили, таким чином зітерши будь-яку пам'ять про цю подію.

III. Монументальні архітектурні пам'ятки Покуття як образ українсько–польського пограниччя

Покуття – край пограниччя, територія між річками Прут і Дністер, яка споконвіків була межевою за своїм характером. Це, своєю чергою, накладає помітний слід на весь її розвиток. З цієї точки зору важливим є з'ясування того, наскільки органічним є існування на ній монументальних архітектурних пам'яток переважно польської культури періоду середньовіччя й модерної доби, як вони сприймаються місцевим населенням в контексті їх автентичності й приналежності краю, який є рідним як для українців, так і для поляків. З'ясування цих аспектів регіональної історії дасть змогу встановити ступінь взаємопроникнення українських і польських культурних надбань в межах однієї етнографічної території, одного давнього історично неоднорідного соціуму.

Застосування такого типу підходів, притаманних так званій «відкритій історії», дозволить зробити внесок у ліквідацію стереотипів про одвічне українсько–польське протистояння, що живуть у свідомості, чи радше підсвідомості окремих індивідів і навіть стратифікованих груп переважно старших поколінь. Один з них яскраво демонструє відомий український вчений, доктор історичних наук, професор Ярослав Ісаєвич, наводячи приклад своєї розмови з полькою у варшавському трамваї навесні 1979 року, під час першого візиту до Варшави папи Івана Павла II. За словами вченого, ця пересічна громадянка, дізнавшись, що її польськомовний співрозмовник зі Львова, щиро й безпосередньо вболіваючи за нього, висловлювала відверте здивування самим фактом того, що він живий, що в цьому місті ще «не всіх поляків вирізали» [1].

На жаль, в історії українсько-польських стосунків і такі тенденції теж мали місце. Але сьогодні, на початку другого десятиріччя XXI століття, наші народи, хочеться в це вірити, вже успішно долають як їх, так і наслідки, спричинені ними. На прощення і повагу здатний тільки сильний, мудрий і великодушний.

Впродовж XVI–ти століть Покуття є територією спільного існування та розвитку українського і польського народів. Це настільки

тривалий період, що він є більшим, аніж існування окремих націй і держав сучасного світу. Це сьогодні регіон, який служить як містком до розвитку українсько-польських стосунків, в яких не має місця невивченим і неполагодженим питанням спільного співіснування, так і сполучною ланкою й провідником для швидкого інтегрування України до єдиного Європейського співтовариства. Впродовж такого тривалого часового проміжку на Покутті збереглося чимало монументальних пам'яток архітектури середньовіччя й модерної доби, які асоціюємо насамперед з польською культурою.

Аналіз всієї спадщини зазначеного типу вимагає значно більше простору, ніж відводиться обсягами статті, тому зосередимо увагу, насамперед, на одній з їх груп.

До неї віднесемо кам'яні, муровані замки й фортеці Покуття. Одразу зазначимо, що на сьогодні їх збереглося небагато – 3, а на території Івано–Франківської області, включно з ними – 14 [2]. Причини такого явища вимагають окремого дослідження, адже на сусідній Тернопільщині залишків споруд аналогічного типу значно більше – 37, а ще про 7 маємо відомості з джерел так званого другого ешелону [3]. Якщо ж припустити, що в Передкарпатті середньовічні замки будувалися переважно дерев'яні, більш від мурованих піддані руйнуванню, то мали б залишитися хоча б їх сліди, виявити які археологічно, як і встановити їх хоча б наближену до реальної кількість, ще належить. Допоки ж, ця проблема ще чекає свого поглибленого вивчення. Ті ж з відомих замків, про які вестимемо мову, знаходяться переважно на Подністров'ї.

В радянській історичній науці побутувала теорія про те, що середньовічні замки слугували оплотами закріпачення, посилення феодалного гніту, ополячення і окатоличення місцевого українського населення, що в повній мірі відповідало теорії класового підходу до вивчення історичного процесу. При цьому свідомо замовчувалася проблема культурологічного і цивілізаційного значення таких споруд, які ставали центрами освіти і просвітництва, осередками захисту місцевого, в тому числі й українського населення від завойовницьких набігів турків і татар [4].

Одним з таких укріплень був Городенківський замок. За скупими даними, залишеними нам попередніми дослідниками та краєзнавцями, відомо, що замок у Городенці спорудив на початку XVII століття шляхтич Кшиштоф Стржемеський [5], коли тоді ще село Городенка виконувало функцію ринку і разом з тим мало статус прикордонного поселення. Ця фортифікаційна споруда знаходилася в північній частині передмістя на високому правому березі річки Ямгорів. З заходу, півночі і північного сходу замок добре захищався обривистими берегами. Більш доступним він був з півдня і південного сходу.

Достеменно відтворити вигляд замку на сьогодні видається доволі складним завданням. Швидше всього він мав форму неправильного трикутника, який замикався на південному сході чотири- чи п'ятикутною замковою вежею з відповідним конусним дахом. З історії замку майже нічого невідомо, окрім того, що в середині XVII ст. він був зруйнований і більше не відновлювався. Відомий український історик, доктор історичних наук, професор В.Грабовецький стверджує, що руйнування замку відбувалося під час Визвольної війни українського народу часів Богдана Хмельницького. Вчений пише: «...замок у Городенці здобували міщани Заболотова і селяни Туликова, Олешкова, Любковець, Килюхіва, Чернятина і Вікна під проводом свого керівника Михайла Кравця і хорунжого Семена Кушніра. Вони в «період міжкоролів'я» і за звичаєм і протекстом козаків наслідували Хмельниччину, при активній підтримці місцевих селян здобували замок Стржельського в Городенці, забрали частину майна, а решту спалили» [6, с. 96]. З 1668 року місту Городенці було надано магдебурзьке право, воно, таким чином, вийшло з-під контролю феодала, втратило статус прикордонного і потреба у відновленні замку фактично відпала. Сьогодні на руїнах колишнього замку стоїть християнський храм і пам'ятний знак про цю споруду.

Наступною пам'яткою архітектурного монументального мистецтва на Покутті періоду XVII століття є замок в селі Раковець, над річкою Дністер. Про цей замок, на відміну від Городенківського, збереглося набагато більше письмових свідчень, документальних матеріалів. Найвичерпніше історію замку в с. Раковець подає краєзнавець О. Чоловський, який працював наприкінці XIX століття.

Автор зазначає: «Замок, колись фортеця, в руїнах, рештки яких добре видно, лежить у південній стороні села над скелястим берегом р. Дністер коло підніжжя гори, яка домінує над ним і цим послаблювала його оборону.». Продовжуючи опис, польський історик вказує, що «замок раковецький був збудований в середині XVII століття. Будову розпочав одразу після козацької війни Домінік Войцех Беневський, підчаший галицький, який за короткий час довів його до завершення» [7]. При цьому важливо, на нашу думку підкреслити, що саму фортецю було збудовано на особисті кошти В.Беневського не як осередок боротьби за ополячення краю, а саме як оборонну споруду, твердиню, яка повинна була захищати Подністров'я і Покуття від турецьких набігів. Одразу ж після спорудження у 1657 році замок витримав першу облогу, коли козацький полковник Антон просувався вздовж Дністра на допомогу трансільванському князю Юрію II Ракочію (1615 - 1660).

В 1685-1691 роках, під час Волоських походів польського короля Яна III Собеського (1624 - 1696) Раковецький замок стає важливою тиловою базою. Він продовжив своє функціональне існування аж до заворушень Барської конфедерації, під час яких був спалений і вже більше не відновлювався. В середині XIX століття на території замку було розташовано невелику фабрику з виробництва поташу, яка через кілька років припинила своє існування. Місцеве населення згодом почало використовувати камінь з фортечних мурів для приватного будівництва, що й стало причиною його остаточного занепаду.

Від пам'ятки до теперішнього часу збереглася башта в східному її куті і залишки стін із західного і північного боків.

Нарешті, третьою пам'яткою фортифікаційного мистецтва XVII століття на Покутті є Чернелицький замок. Засновано твердиню на початку цього віку, ймовірно, на місці давнішого укріплення. Завершив її будівництво (звичайно, руками місцевого населення) в 1650-х рр. князь Михайло Георгій Чарторийський. Про це свідчить інструкція шляхти з Галицького сейму 1659 р., яка «зносить до короля інстанцію про компенсацію князеві коштів і видатків, котрий великі суми на фортифікацію замку в маєтності своїй дідичній у Чернелиці витратив, на фортецю, здавна почату, краю Покутському і всій Речі

Посполитій потрібну, міцно вимурувану і контрвалами захищену» [8, с. 48].

Архітектурний стиль і декор замкової вежі (одного з не багатьох елементів споруди, що зберігся до наших днів) витриманий в дусі ренесансу [9, с. 122]. В часи національно-визвольної боротьби українського народу (1648 – 1657 рр.) замок зазнав значних пошкоджень. У 1659 р. його відновили разом з валами. В 1672 і 1676 рр., у протистояннях з турецькою навалою, його знову значно пошкодили. У наступні десятиліття (1685 – 1691 рр.) фортеця теж продовжувала відігравати важливу оборону роль, водночас служила місцем зберігання продуктів і фуражу.

На внутрішньому боці в'їзної вежі вирізьблений герб «Piława» (п'ятираменний хрест) з літерами E.S.X.C.W.B, які є початковими буквами слів: «Eufrosyna Stanislawichka, xiezna Czartoryska wojewodzina Braslawska». Єфросинія Станіславицька, княгиня Чарторийська, воєводина Брацлавська (вдова по Снятинському старості Потоцькому) була другою дружиною князя Михайла Чарторийського. За свідченнями істориків, які займаються генеалогією та біографістикою князь Михайло Чарторийський доводився прадідом польському королеві Станіславу Августові Понятовському [10, с. 20].

Сьогоднішній стан Чернелицького замку залишає бажати кращого. Залишки фортифікаційної споруди в такому вигляді, без належної опіки з боку місцевої громади й органів державної влади ризикують залишитися лише на світлинах.

Коротко описані монументальні пам'ятки архітектурного мистецтва, як на наше переконання, так і на підставі аналізу насамперед літератури енциклопедичного, історичного характеру [11] сприймаються і місцевим населенням, і українським суспільством загалом як частина національного (точніше – українського національного) культурно-історичного спадку. При цьому вважаємо за необхідне наголосити на тому, що створення такого типу об'єктів, які з часом набули статусу пам'яток історії і культури, стало наслідком співіснування, спільної творчої праці польського і українського етносу на території краю пограниччя. Акцентування нами уваги на Покутті, Прикарпатті, Галичині як краї пограниччя викликане змістом цієї

наукової розвідки. Більше того, це зовсім не свідчить про унікальність пограниччя, порубіжжя як явища, притаманного саме для цього регіону. Наукова розробка такої тематики щодо Балтійського Помор'я вже майже десятиліття є одним з провідних векторів наукової діяльності вчених(істориків, філологів, педагогів, теологів) Державної вищої школи заводової в Гожові Великопольському, стала предметом обговорення на організованих керівництвом цього вищого навчального закладу численних міжнародних наукових конференціях [12]. Загалом це відповідає тенденції вивчення пограниччя як соціокультурного феномену сучасності [13].

Не заглиблюючись в проблему з позицій сучасних соціології чи політології, оскільки це не є предметом нашої розвідки, спробуємо зосередити увагу на її окремих аспектах. З історичної точки зору важливим, на наш погляд, є визначення співвідношення понять «національна самоідентифікація» та «культурна поліетнічність» в регіоні пограниччя. Властиво, ця проблема залишається актуальною в рік двадцятиліття сучасної незалежності для всієї України. Для українського суспільства такими ж актуальними на сьогодні є питання глибини етнічного походження, об'єктивного відтворення власної історії, статусу і використання, окрім української, інших мов національних меншин. Більше того, на рівні політичної та наукової еліт і досі дискутується проблема формування в Україні єдиної політичної нації.

Все це в комплексі, вважаємо, свідчить про наступне. По-перше, сама нація (чи радше – згадана політична еліта) знаходиться, так би мовити, «в пошуку самої себе», в процесі самоідентифікації. При цьому очевидними, на наш погляд, є два ракурси проблеми: самоідентифікація етнічна, національна (а про це навряд чи можна говорити, намагаючись довести потребу формування політичної нації) і усвідомлення цілісності нації, для якої визначальною є державно-територіальна складова. Властиво, останній ракурс є свідченням того, що такий підхід визначає вектор побудови «єдиної спільноти людей», як це мало місце, до прикладу, в Радянському Союзі (навіть було зафіксовано в його конституції), без національного обличчя, коріння, зрештою – минулого. Історія доводить безперспективність такого

шляху, адже світові імперії ХІХ – початку ХХ століття, які припинили своє існування, теж намагалися об'єднувати різні народи і національності під своїм скіпетром, ідеологічно обґрунтовуючи це тезою про територіальну й державну єдність.

По-друге, формування єдиної політичної спільноти на окремо взятій історичній території апіорі й засадничо, вважаємо, необґрунтовано, якщо мова йде про той регіон, в якому продовжує функціонування автохтонний етнос (нааявні приклади, як то Швейцарія, є радше виключенням з правил, аніж закономірністю).

Досвід народів, які входять до Європейської Унії, свідчить, що найбільш прийнятним у плані становлення й утвердження нації є визнання принципу культурної поліетнічності, мультикультурності. При цьому акцент робиться на формуванні й розвитку єдиного народу, в основі якого – автохтонна нація (а не ідея територіальної чи державної єдності, тобто ідея політичної нації). При застосуванні такого підходу чи не визначальним, на нашу думку, має стати принцип культурної інтеграції, в результаті якого і формується особистість краю пограниччя [14]. Досить вдало, на нашу думку, визначив характеристику людини пограниччя відомий польський публіцист і громадський діяч Кшиштоф Чижевський у своїй праці «Лінія повороту. Записки з пограниччя» [15]. Зокрема, автор пише про людину прикордоння-пограниччя, як про особу «толерантну, часто з переплутаними родинними коріннями, яка відзначається емпатією, критичним патріотизмом, імунітетом до національних фобій, володінням різними мовами, цікавістю до іншого і поєднаною з відкритістю до світу любов'ю до своєї малої батьківщини» [16].

Постійне апелювання в українській науковій, науково-публіцистичній літературі до монументальних архітектурних пам'яток Покуття як до складової частини культурно-історичної спадщини краю є свідченням, на нашу думку, того, що в свідомості як населення краю, так і громадськості України загалом все більш утверджується їх сприйняття як невід'ємної частини національного спадку, незалежно від того, хто за національною чи соціальною верствою долучився до їх створення. Тобто, принцип культурної поліетнічності, про який вже згадувалося вище, як і інші: іноетнічної толерантності,

взаємозбагачення, поваги до «іншого» все більше проникають у свідомість переважної більшості українського народу, переходячи в ранг його духовних цінностей.

Таким чином, процес утвердження в свідомості українського народу, як спільноти, домінант національного характеру, який виявився доволі тривалим і болючим, неоднорідним, складним сьогодні знаходиться в стадії певного ідеологічного (чи – свідомісного?) конфлікту з принципами полікультурності, які принтаманні сучасному європейському співтовариству. А приклади розуміння належності культурно-історичного спадку регіону, що претендує на статус краю пограниччя, всьому його населенню, незалежно від національного походження його частин, на нашу думку, може слугувати і слугує внутрішній інтеграції такої спільноти, налагодженню добросусідських взаємин між сусідніми народами, представники якого і формують такий край. Сприйняття місцевим, переважно українським населенням, Покуття багатовікової культурно-історичної спадщини, до формування якої долучилися різноетнічні елементи, як цінності всього регіону, а значить – рідної для цього населення, органічно сприйнятої і потрактованої в його уявленнях про батьківський край, свідчить про те, що об'єкти культурно-історичного характеру є щонайменше спільним польсько-українським спадком, тим, що єднає, а не роз'єднує.

Джерела і література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл. К.: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР [за ред. Тронько П.Т.]. 1971. 639 с.
2. Prochaska A. Fragmenty historyczne:VII. Zamki kresowe I kresowa szlachta. *Przewodnik naukowy i literacki*. Rocznik XLVI. 1918. t.XLIV. s.1073.
3. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648 – 1654 pp. К.: Наукова думка. 1972. 192 с.
4. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. *Teka konserwatorska*. Lwow. 1892. s. 157.

5. Смеречанський Р., Каглян О., Никифорок В. Городенківщина стежками століть. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. 139 с.
6. Памятники градостроительства й архитектуры Украинской ССР. Київ: «Будівельник». К., 1985. 229 с.
7. Никифорок В., Смеречанський Р. Старожитності Городенківщини. Снятин : Над Прутом. 1995. 114 с.
8. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська обл. К.: Головна ред. Укр. рад. енциклопедії АН УРСР [за ред. Тронько П.Т.], 1971. 639 с.; Енциклопедія історії України: в 5 т. Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2005. Т. 1 : А–В. 688 с.; Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. Т. 1–3. К., 1994, 1995. 1230 с.; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя. 1955–1984. Т. 1–10. 4015 с.
9. Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza. Materiały z interdyscyplinarnej konferencji naukowej Rogi-Paradyż, 22-23 kwietnia 2008. T.1: Wydawnictwo Państwowej wyższej szkoły zawodowej w Gorzowie Wielkopolskim. 2008. 166 s.
10. После империи: исследования восточноевропейского пограничья: Сб.ст./ Под ред. И.Бобкова, С.Наумовой, П.Терешковича. Вильнюс: ЕНУ-International, 2005. 204 с.
11. Лебедева Н.М. Введение в этническую и крос-культурную психологию: Учебное пособие. Москва: Ключ-С, 1999. С. 205-206.
12. Czyżewski Krzysztof. Linia powrotu. Zapiski z pogranicza, Sejny: Pogranicze, 2008. 446 s.
13. Бойченко О. Теорія і практика прикордоння. URL: http://krytyka.com/cms/front_content.

IV. «Окатоличення» Покуття як етноконфесійний та історичний міф української історіографії

Пам'ятки матеріальної культури, самі по собі будучи історичними фактами, якнайкраще ілюструють ту епоху, до якої вони належать. Вони «говорять», як правило, тоді, коли у розпорядження дослідника немає іншого виду історичних джерел - писемних пам'яток. Останні вважаються в історичній науці найбільш інформативними. Тому так активно історики намагаються вишукувати, вивчати, аналізувати різномовні тексти, співставляти їх з метою «випрацювання» того варіанту трактування власних концептів, які вважалися б найбільш об'єктивними.

Створення об'єктивного історичного образу епохи – завдання неймовірно складне для будь-якого вченого. Адже в його розпорядженні є лише ті історичні факти, які вважаються репрезентативними, тобто достатніми, щоб представити і підтвердити той чи інший умовивід, трактування. Ті, які використовуються іншими вченими, які мають науковий авторитет. Як правило, постулати і твердження саме таких авторитетних вчених з часом стають концептами, схемами, іншими «залізобетонними» (в розумінні міцними, непорушними) твердженнями, що переходять з покоління в покоління, зі століття у століття. Вони стають основою для формування і поширення національних міфів і навіть стереотипів. Тому надзвичайно важливо і водночас цінним є введення до наукового обігу нових, ще не використовуваних історичних джерел для зображення більш об'єктивної картини минулого.

Нерідко ми є свідками того, як раніше введені до наукового обігу концепти стають аксіоматичними, а намагання поставити їх хоча б під сумнів викликають щонайменше збурення, часто - неприйняття усталеного наукового середовища. Інерційність і консерватизм останнього, які часто бувають його чеснотами, в цьому випадку можуть відігравати реакційну роль.

Не маємо на меті цією статтею зруйнувати чи відкинути український історичний наратив (для цього слід мати можливість оперувати об'ємом щонайменше, не наукової статті, і в значно

ширшою проблематикою дослідження). Водночас вважаємо за можливе висловити ряд думок і положень, які на нашу думку, дозволять внести корективи у вже існуючі концепти ранньомодерної історії України, історії українсько-польських відносин. І саме в цьому контексті вважаємо за доцільне використати інформативну частину костелів Покуття, як пам'яток історії і культури краю у поєднанні з писемними джерелами як тієї епохи, в якій вони функціонували, так і дослідницьких праць сучасних істориків, митців, етнографів.

Водночас зауважимо, що не маємо на меті здійснювати аналіз мистецької цінності костелів Покуття, що є окремою темою дослідження і стосується більше історії мистецтва і культури пограниччя. Лише зазначимо, що найглибший, найрозлогіший, найдетальніший аналіз появи, будівництва, функціонування і сучасного стану католицьких монастирів краю проаналізовано у 14 і 18 томах 22 томної серії «Костели і монастирі римокатолицькі давнього воєводства руського» [1]. Авторський колектив глибоко вивчив історичні передумови появи, авторство творців і фундаторів костелів та монастирів, здійснював і активно використовував професійні консультації місцевих краєзнавців і фахових істориків з України. На наш погляд, на сьогодні - це найбільш повне видання такого характеру, чим не може похвалитися українська історіографія, але зобов'язана взяти його за зразок для створення власного образу пам'яток сакральної архітектури Покуття.

В історії українсько-польських відносин впродовж багатостолітньої історії накопичилося чимало міфів, стереотипів, зрештою – просто усталених підходів до потрактування тих чи інших подій, явищ чи процесів. І не завжди ці стереотипи були продуктом старанної, скрупульозної роботи національних професійних істориків*. Як правило, більшу частину таких стереотипів українському суспільству було накинуто, нав'язано інонаціональною владою. Тут варта пригадати лише таку дихотомію, притаманну процесу українського історіописання від 20-х до кінця 80-х років ХХ століття.

* (не вдаватимемося до аналізу польської історіографії українсько-польських відносин, оскільки це предмет окремого дослідження, сконцентруємо увагу на українській національній історіографії).

З одного боку, українська історія писалася українцями за межами власної етнічної території, в екзилі, не мала достатньої джерельної бази, базувалася на романтичних і державницьких концептах початку ХХ століття. З іншого боку, її текстуалізували ті, хто фактично змушений був творити в межах визначеної окупантом марксистської ідеологічної доктрини формаційного розвитку на основі класової боротьби (а як відомо, історію переможених пишуть переможці).

І в першому, і в другому випадку українсько-польські відносини при першій-ліпшій нагоді змальовувалися як часте протистояння і ворожнеча, постійна боротьба, протистояння. При чому такий вектор історичної взаємодії як правило залишався домінуючим.

Аналізуючи таку ситуацію відомий український історіограф Леонід Зашкільняк зазначає наступне: «Від перших історіографічних праць Миколи Костомарова, згодом Володимира Антоновича, Михайла Грушевського, Дмитра Дорошенка та багатьох інших тогочасних істориків у свідомості українських патріотів укорінився стереотип «багатовікової боротьби Русі з Польщею», «головного ворога» української незалежності, носія «ворожих західних цінностей і католицизму». Вчений, підтримуючи думку Наталії Яковенко, іншого відомого сучасного історика України також слушно зауважує, що «в російському суспільстві того часу (мова йде про період другої половини ХІХ – початку ХХ століття) на спільній полонофобській платформі об'єднувалися і ліберали, і консерватори, і слов'янофіли, й українофіли». Полонофобські настрої різко зросли в пропаганді і освітній сфері України в часи СРСР, коли Польща впродовж всієї історії трактувалась як «гнобитель» українського народу, чинник примусового ополячення і окатоличення» [2, с. 69].

Новітня українська історична наука намагається відійти від подібного роду штампів і кліше, формуючи новий образ Польщі і поляків у суспільній свідомості українців. Ми є свідками того, як у сучасній історичній, політологічній та іншого типу науковій літературі все частіше з'являються наукові розвідки, в яких українсько-польські відносини розглядаються в контексті власне історичного часу, а не з позицій нинішнього уявлення про міжнародні, міждержавні,

міжнаціональні відносини. До таких праць, як приклад, віднесемо роботи Л.Зашкільняка, Л.Кравченко, О.Лукінова, А.Портнова [3].

Зосередимо увагу на одному з концептів, які впродовж чи не двох століть майже незмінно домінує в українській історії середньовічної і ранньомодерної історії. Мова йде про так зване «окатоличення» руського населення, в тому числі і Покуття. Його активно вживали основоположники української історичної науки, як от Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко, їх учні – Іван Крип'якевич, Володимир Грабовецький [4] та багато інших. Цей термін активно використовується і донині у підручниках з історії як для середньої, так і вищої школи [5].

З точки зору професійної лексики варта розуміти, що мається на увазі під терміном «окатоличення». Сучасні українські енциклопедичні видання не містять пояснення цього терміну. Фактично, довідкова історична література офіційного характеру не оперує таким терміном, що, можна припустити, не мало б сприяти його використанню і в наукових працях.

Пояснення терміну «окатоличення» відсутнє у найбільш авторитетному енциклопедичному виданні радянської доби – Українській радянській енциклопедії у 12 томах за редакцією М.Бажана [6]. Його потрактування присутнє у окремих виданнях культурологічного характеру цього ж періоду, як от Словник української мови в 11 томах, Т.5. На наш погляд, воно доволі недолуге, тавтологічне. Прочитуємо дослівно: «*ОКАТОЛІЧЕННЯ*, я, с. Дія і стан за знач. *окатоличити* і *окатоличитися*. Іноземні завойовники намагались поневолити Україну не тільки мечем, а й рівною мірою насильницьким окатоличенням» [7]. Тобто, автори переконують читачів у тому, що «окатоличення», це і є власне «окатоличення», як щось саме по собі зрозуміле, таке, яке напевне і не вимагає пояснення. З цього визначення чітко можна зрозуміти лише, що це процес, чи дія, які здійснюються насильницьким способом з метою поневолення України.

Змістовий аналіз терміну «окатоличення», який використовується у навчальних підручниках з історії України, і стосується часу як княжої доби, так і ранньомодерної історії, дає нам

підстави вважати, що під ним розуміють насильницьке переведення у католицизм місцевого некатолицького населення представниками польської держави на теренах нашої країни. При цьому цей процес зображають як незмінно постійний, з динамікою до збільшення, такий, що існував апріорі від початку поширення влади Польського королівства часів Казимира Великого і аж до першого поділу Речі Посполитої у 1772 році. Таким чином сформований концепт як стереотип продовжує домінувати в наукових і освітніх колах, виданнях наукового і навчального характеру, сприяючи утвердженню образу поляка і польської держави як ворога держави і народу українських.

Чи маємо ми право стверджувати про цілеспрямоване насадження владою польської держави католицизму на землях Покуття? І якщо так, то з якого часу? Чи міг цей процес бути різним за своїм характером впровадження у різні періоди? Чи, як це стверджується сьогодні, він мав виключно насильницький характер? І що ми розуміємо під тією польською владою, як «окатоличувала» українське населення Покуття? Спробуємо окреслити відповіді на поставлені запитання.

Загальновизнаним є той факт, що польські землі у XI-XIII століттях стали форпостом католицизму на Сході, або руські землі, в тому числі і майбутнє Покуття у складі Галицького князівства, Галицько-Волинської держави - форпостом православ'я на Заході. Саме ці терени стали фронтиром релігійної взаємодії християнського світу княжої доби і в наступні епохи. Саме з періоду княжої доби слід вести мову про спроби поширення католицизму в Галичині, в тому числі і в межиріччі Пруту і Дністра, яке з XIV століття отримує назву Покуття.

На цих теренах літописні тиверці і уличі прийняли християнство східного обряду після того, як були включені до складу Русі князем Володимиром Великим. У XIII столітті князь Данило Романович робить спробу пошуку спільників у боротьбі проти монголо-татарської Золотої Орди. Розраховуючи початково на власні сили, він здійснює єдино реальний на той час крок - звертається по допомогу до Папи і союзників з Центральної Європи, з якими галицькі князі перебували у матримоніальних зв'язках. 1253 року папський легат від імені Папи

Інокентія IV коронує Данила Романовича короною європейського монарха з титулом «Світліший король Русі» [8]. Таким же ж титулом наділяли Данила Романовича і очільники Тевтонського ордену, інших європейських держав. Увійшовши до сонму християнської католицької Європи король Данило мав сприяти і поширенню католицизму на території Русі, під якою розуміли, за твердженням Л.Войтовича, всі руські землі з центром у Києві [9, с. 23-24]. Більше того, як відомо, у сім'ї Данила до католицького віросповідання ставилися якщо і не прихильно, то в жодному разі не вороже.

З середини XIII століття галицько-волинські землі стають об'єктом анексії Польського королівства на чолі з Казимиром Великим. В українській історіографії до сьогодні немає усталеного погляду на те, коли це стало реальністю. Частина дослідників, повторюючи так звану «Казимирівську легенду», стверджує, що галицькі землі стали частиною польської держави Казимира з 1340 року [10]. Інша частина, підхід якої, на нашу думку, є більш виважений і аргументований, вважає, що це відбулося з 1387 року [11]. До них відносимо і себе.

Вважаємо за необхідне зосередити увагу на цьому фрагменті, оскільки саме час входження галицьких земель (в тому числі – з Покуттям) до Польського королівства слід, на нашу думку, вважати початком реального поширення католицького віросповідання як державної релігії в середовище домінуючого православного місцевого населення.

Загалом процес поширення католицизму на Покутті хронологічно, вважаємо, можна розділити на 3 етапи:

1. 1253 р. – 1387 р.
2. 1387 р. – 1531 р.
3. 1531 р. – 1772 р.

Впродовж першого етапу, на нашу думку, відбувався процес проникнення і спонтанного поширення католицького віросповідання, який не мав насильницького характеру, відбувався еволюційним, природнім способом фактично без спротиву місцевого населення. Розпочавшись з коронування Данила Романовича королем Русі, прийняття ним католицизму, цей етап завершується фактичним

встановленням на більшій території Галичини влади Польського королівства.

Чому не було насадження католицизму місцевому населенню? По-перше, з часів Данила і до кінця XIII століття Покуття більшою чи меншою мірою підпорядковувалося Причорноморському татарському улусу, було об'єктом васальної суперечки угорських, польських і руських династій. В таких умовах постійної зміни влади, невизначеності з ustalеними нормами права змушування місцевого населення до зміни суспільної, моральної свідомості об'єктивно б загрожувало його спротивом. Такий шлях призводив би до несприйняттям тієї влади, яка не просто встановлює свої закони і порядки, але змушує до зміни світобачення і потрактування основних духовних цінностей.

Яскравий приклад розуміння такої ситуації – встановлення влади Великого князівства Литовського на частині території колишньої Русі. Гедеміновичі приходили на терени Волині, Поділля і Правобережжя під гаслом: «Ми нічого не змінюємо, лише зміцнюємо те, що є». За таким принципом змушений був діяти і Казимир Великий, маючи на меті закріпитися на Покутті.

Католицька церква вважала, що зможе укріпитися на теренах колишньої Галицько-Волинської держави лише замінивши православних священників-«схизматів» на латинських. Це знаходить підтвердження і в тексті папської булли «*Debitum pastoralis officii*» від 13 лютого 1375 р., у якій Григорій XI проголошував створення Галицького католицького архієпископства-митрополії та «усунення» православних єпископів на його території [12]. Про насильницьке переведення православних мешканців Галичини, Покуття у католицизм, чи тим більше фізичне винищення «схизматів» не йшлося.

Основна місія у поширенні католицизму на цих теренах в цей час виконувалася двома орденами - домініканців і францисканців. Доволі вдалі спроби аналізу їх діяльності в межах давнього воєводства Руського здійснені нещодавно у працях українських вчених [13]. Автори однозначно вказують на те, що у XIII столітті діяльність цих орденів фактично відбувалася за відсутності взаємодії з парафіяльними священниками – плебанами, яких просто ще не було в

краї в достатній кількості. Це значить, що не було і католицьких костелів. Зрештою відсутність таких архітектурних споруд сакрального типу до кінця XIV століття підтверджують і автори 14 та 18 томів вже згаданого спеціального видання. Таким чином, відсутність костелів цього часу вказує на відсутність самих парафій або на їх небагаточисельність. Це, вважаємо, є свідченням фактичної відсутності чи слабкої поширеності католицизму на теренах краю, а самі костели, як інституція, не брали у цьому процесі жодної участі. Іншими словами, говорити про окатоличення в цей перший період фактично не має жодних підстав.

Це стверджує, власне і М.Чорний, зазначаючи наступне: «Аналіз процесу заснування і перших століть діяльності монастирів ... в українських землях доводить, що поширення католицизму було зтяжним процесом. Фактор багатократної кількісної переваги православного населення над католицьким, різко зменшував можливості Ордену (в даному випадку мова йде про Домініканський – В.В.) стосовно збору грошових пожертвувань і повністю унеможливив каральну роботу Ордену стосовно іновірців. Матеріальні та політичні зусилля керівництва Домініканського ордену і лояльних до ченців представників державної влади призвели до появи лише окремих впливових і багатих монастирів Ордену в місцевостях компактного проживання католицького населення. Існування різкої матеріальної диспропорції між монастирями Ордену негативно позначалося і на здатності цієї структури адекватно реагувати на зміни в церковнополітичному житті українських земель у XV-XVI ст.» [14, с. 62].

Взагалі, за твердженням польського історика Є. Ключковського у XIV ст. на Галичині та Поділлі було засновано всього 25 нових фундацій домініканських монастирів [15, с. 124]. А на Покутті, за твердженнями М.Чорного та А.Стасюка, впродовж всього XIII – XIV ст. діяла незначна кількість монастирів домініканців і францисканців: у Коломиї, Снятині, згодом - у Городенці. Вони були доволі бідними матеріально і не мали можливості впливати на процеси суспільно-політичного характеру краю в тому контексті, в якому висвітлюється процес так званого окатоличення [13].

Зміст другого етапу, хоч і визначався постійною присутністю влади Польського королівства на Покутті, все ж, на нашу думку, теж не вирізнявся насильницьким поширенням католицизму в середовищі місцевого населення. Проблеми зовнішньополітичного характеру, насамперед протистояння з Тевтонським, Лівонським орденами на півночі та Молдавським князівством на південному сході відводили на другий план проблему поширення католицизму в його польському варіанті.

На початку XV століття спільними зусиллями народів Центрально-Східної Європи вдалося подолати гегемонію на півночі континенту Тевтонського і Лівонського орденів. Провідну політичну роль в цьому процесі безумовно відіграли Королівство Польське на чолі з Владиславом II Ягайлом і Велике князівство Литовське під керівництвом Великого князя Вітовта [16]. Це дещо «розв'язало руки» польській шляхті у її прагненні набути нових земельних володінь на Поділлі, Поліссі, Правобережжі.

Що ж стосується Покуття, то воно і надалі залишалося прикордонням і пограниччям з новою, досить сильною державою – Молдавією [17]. Вона стала значною перепорою на шляху набігів і турок до краю, центром православ'я між католицьким Заходом і мусульманським півднем.

Впродовж другої половини XV – першої половини XVI століть Покуття неодноразово переходило з рук у руки від польських до молдавських володарів і мирним (як застава за грошову позику) [18, с. 128] і в результаті військових дій [17, с. 134]. Тому окатоличення, тобто насильницьке запровадження католицизму на цій порубіжній території з можливим наслідком отримання від місцевого населення спротиву – погана перспектива. Її не могли не розуміти і польський король, і польська шляхта. Тому, отримуючи землі в краї у власність, шляхтичі сприяли переходу селян до нових поселень, відтермінуючи сплату податків і панщини до 25 років. При цьому, польська влада змушена була миритися з існуванням трьох типів права на Покутті: традиційного руського, нового, як правило поширеного у містах і містечках – магдебурзького (чи як ще його називали - німецького) і волоського. В таких умовах це була доволі виважена політика.

Водночас, зауважимо, що як і при будь-якому процесі, а тим більше – зміцненні влади на іншій етнічній території, напевне не обходилося без окремих випадків насилля, в тому числі і релігійного характеру. Та вони, якщо і були, то радше складали виняток з правила.

Натомість, присутність на південно-східних кордонах Польського королівства, на Покутті, сильного зовнішньополітичного противника перетворювала цей край у арену то відкритої, то прихованої боротьби. Одним з таких було повстання під проводом селянина Мухи 1490-1492 рр. Воно розпочалося у Молдавії, «на волохах», проти польського панування на Покутті і галицьких землях, швидко охопило Буковину і Галичину. Загалом у ньому взяло участь понад 10 тис. селян, міщан, ремісників [19, с. 208].

Українська радянська історіографія потрактовувала це повстання як антифеодальне і антипольське. В перші десятиліття української незалежності його висвітлювали вже навіть як національно-визвольне [19, с. 225-226], хоч жодних документальних свідчень і підтверджень безперечності такого концепту до сьогодні не виявлено. Натомість, О. Гуржій у своїй статті до Енциклопедії історії України прямо вказує на те, що «є підстави припускати, що, крім соціальної складової, повстання стало помітним фактором міжнародної політики та політичних інтриг європейських володарів. Тогочасні хроністи пов'язували початок повстання з політикою молдовського господаря Стефана III Великого – васала польського короля Казимира IV Ягеллончика, який підбурював Муху до виступу проти польського короля, оскільки той не захистив Молдавське князівство від зазіхань Османської імперії та Угорщини» [20]. Підтвердженням саме такого розвитку подій може бути і той факт, що влітку 1490 року молдовський господар Штефан Чель Маре (Стефан III Великий) розпочав військову окупацію Покуття [21, с. 75].

Хід польсько-молдовського протистояння за Покуття було переламано остаточно 1531 року в результаті блискучої перемоги військ польської корони на чолі з гетьманом Яном Тарнавським під містечком Обертином. Вислідом цієї перемоги стала остаточна інкорпорація краю до складу Польського королівства і його перехід у

коло геополітичних гравців не лише Центрально-, а й Південно-Східної Європи [22].

З точки зору поширення католицизму латинського обряду цю дату слід, на нашу думку, вважати верхньою межею другого і нижньою межею третього етапу процесу. Остаточне встановлення влади Польського королівства на Покутті сприяло поширенню тут великого фільваркового господарства, зміцненню влади польської католицької шляхти на відміну від православної русинської. Переважно мирний характер процесу поширення католицького віросповідання латинського польського обряду змінюється активним, наступальним, навіть войовничим характером. У боротьбі з «православною схизмою» польська шляхта заручається підтримкою католицької шляхти Великого Князівства Литовського, особливо після Люблінської унії 1569 року.

Власне, впродовж третього етапу (1531-1772 рр.) з'являється і чимало польських костелів і монастирів на Покутті. Процеси закріпачення, поширення «польського світу» проходили паралельно з насадженням насамперед руській шляхті латинського християнського обряду. Власне по відношенню до останньої і закономірним було б, вважаємо, вживання терміну «окатоличення» більшою мірою, ніж до інших верств населення краю, зокрема, селян. Хоч і вони піддавалися прямому примушуванню до католицизму, чому є чимало свідчень.

Вважаємо за можливе стверджувати, що замість поширеного нині в українській історичній літературі терміну «окатоличення» більш прийнятним, обґрунтованим, більш точним у змістовому плані слід вживати термін «латинізація». Він повною мірою відображає зміст третього етапу процесу змушування руського етносу на Покутті у католицтво латинського обряду. Одразу зазначимо, що латинізація руської шляхти стала однією з тих вагомих причин, які призвели до укладання у 1596 році Берестейської унії, появі греко-католицької церкви. Остання, підпорядковуючись Римському престолу і водночас зберігаючи східних обряд та руську мову богослужінь, на нашу думку, відіграла ключову роль у збереженні української культури, мови, традицій, зосередила у своєму лоні підготовку інтелігенції як провідної верстви майбутнього українського суспільства. Принагідно

також зазначимо відомий факт: схвалена королем Польщі Сигізмундом III Ваза, церковна унія не була затверджена польською шляхтою. Це підкреслює той факт, що останній не потрібна була конкуренція з боку руської, рівної з нею у правах, ще й причому – «іншої», не латинського обряду.

Вживання терміну «окатоличення» по відношенню до Української греко-католицької церкви взагалі, вважаємо, не має жодного сенсу, є беззмістовним. Поширення її впливу на русько-українських землях не лише Покуття і Галичини, а й решти території України мало на меті прилучення народу до, висловлюючись нинішньою термінологією, західноєвропейських цінностей зі збереженням власного національного обличчя. А така ідеологія, без сумніву, відповідала національним інтересам.

Тут доречним буде пригадати про спроби церковного порозуміння і на Великій Україні в першій половині XVII століття. Маємо на увазі проект Митрополита Петра Могили щодо створення Київського патріархату як складової єдиної Христової церкви з визнанням примату Папи Римського як першого серед патріархів. Однак, на думку О.Дзюби «Втіленню задуму примирення перешкодила зміна політичної ситуації, смерть Могили та польського короля Владислава IV Ваза, а початок національної революції 1648–1676 унеможливив реалізацію цього проекту» [23].

Констатуючи процес латинізації руського населення Покуття, його здебільшого насильницький характер у період з 1531 по 1772 роки, все ж поставимо запитання: чи був він таким прямолінійним і одностороннім? На нашу думку, швидше «ні», ніж «так».

Не вдаючись до глибокого аналізу причин і підстав для такої констатації, що викликано обмеженими можливостями форми наукової праці, зауважимо наступне. До кінця XVI ст. були остаточно сформовані територіальні межі та, відповідно, адміністративний устрій Львівської католицької архидієцезії, які залишалися незмінними до 1772 р. Вона включала територію Львівської і Галицької (в тому числі - і Покуття) Руського воєводства. Однак, на цій території до 1772 року - часу припинення існування Речі Посполитої на теренах архидієцезії було засновано всього лише 153

парафії [12]. Враховуючи, що воєводство Руське обіймало територію нинішніх Львівської, Івано-Франківської та більшої частини Тернопільської областей така цифра не вражає. Вона може означати, вважаємо, лише те, що латинізація зокрема Покуття, не досягла своєї мети, а значить - не була настільки ефективною у способі запровадження.

По-друге, латинізації етнічного руського населення Покуття, незалежно від соціального статусу безумовно сприяли католицькі монастирі, яких на початок секуляризаційної реформи Йосифа II у 1781 році у Руському воєводстві нараховувалося 86. Маючи у своєму розпорядженні чималі земельні наділи з підпорядкованими їм селами, монастирі мали можливість здійснювати латинізацію більш «м'яко», так би мовити «оксамитово». Це мало б призвести до досить небідного їх існування. Однак, як стверджує М.Чорний, вже «після 1456 р., коли остаточно було скасовано структуру «Societas», перед керівництвом ордену (Домініканського – В.В.) постала проблема юридичної ліквідації дуже бідних монастирів у Смотричі, Коломиї, Тереховлі, Підкамені, Червонограді та Ланьцуті» [14, с. 61]. Ситуація кардинально не змінилася і до 1781 року, після якого продовжили існування лише підкаменецький і червоноградський домініканський монастирі, які до Покуття не мали відношення. Таким чином, з одного боку - чимала чисельність католицьких монастирів мала б бути свідченням поширення латинізації, а з іншого – їх бідність є ознакою їх незначної впливовості.

Ще один аргумент фінансового характеру є, на нашу думку, яскравим підтвердженням малоефективності латинізації, не дивлячись на примусовий спосіб її впровадження. Львівські католицькі архієпископи у XIV-XVIII ст. вважалися в Польщі за своїм авторитетом другими після примасів – архієпископів гнєзненських. Але при цьому Львівська архідієцезія була однією з найбідніших у державі: якщо «прибуток Краківського єпископства складав для XVII-XVIII ст. в середньому 56 тис. дукатів римських, то Львівського – не більше 4 тис» [12].

На нашу думку, це може бути або свідченням бідності прихожан, або їх малочисельності (що більш ймовірно). Українське селянство у

своїй масі продовжувало ходити до своїх, українських церков, якими були греко-католицькі чи православні храми. Інакше, при тій кількості населення, а вона за даними П.Р. Магочій складала лише на другу половину XVI ст. майже 600 тис. [24, с. 129], доходи мали б бути вищими, і кількість католиків латинського обряду – більшою. Але цифри – річ уперта...

І, нарешті, ще один, але, на нашу думку, надзвичайно промовистий факт. У другій половині XVIII століття канівський староста Микола Василь Потоцький, був власником значних територій на Покутті. Його земельні наділи загалом в Україні були настільки значними, що подорожуючий міг проїхати з містечка Городенки до м. Києва, не виходячи за межі його володінь. Здавалося б, що заважало цьому латифундисту, магнату, представнику знаного польського католицького роду латинізувати українців Покуття? Але він зводить одночасно в Городенці римо-католицький костел непорочного Зачаття Діви Марії (1745-1769 рр.) і українську греко-католицьку церкву Успення Пресвятої Діви Марії (1763 р.). При чому у проектуванні, оздобленні обох храмів брали участь одні й ті ж особи: архітектор Берnard Меретин і скульптор, митець Йоган (Іван) Пінзель [25]. А це, вважаємо, є свідченням того, що латинізація не була пріоритетом в діяльності польської влади на Покутті, а її запровадження не завжди супроводжувалося насильством.

Таким чином, аналіз пам'яток сакрального мистецтва – римо-католицьких костелів Покуття, у поєднанні з новим прочитанням історіографічних джерел дає нам підстави стверджувати наступне.

По-перше, вживання терміну «окатоличення» в українській історичній науці вимагає офіційного тлумачення і верифікації.

По-друге, використання його у контексті насильницького запровадження польською владою католицького віросповідання як постійно наростаючого процесу на Покутті впродовж XIII – XVIII ст. є некоректним, а сам концепт вимагає деміфологізації.

По-третє, процес поширення католицизму на землях Покуття проходив щонайменше у три етапи – з 1253 до 1772 року. На перших двох з них, які тривали до 1531 року, говорити про насильницьке запровадження католицизму серед руського населення краю взагалі

недоречно. А це позбавляє змісту сам концепт «окатоличення» у його нинішньому змістовому розумінні українською історичною наукою.

По-четверте, з 1531 по 1772 рр. на Покутті активно відбувається процес насадження католицького віросповідання латинського обряду, який об'єктивніше було б називати «латинізацією». Він не був прямолінійним, однобоким і наростаючим. Про це свідчать як дані кількості католицьких парафій в краї, так і статки костелів і монастирів. Значну роль у процесі малоефективності латинізації відіграла, вважаємо, Українська Греко-Католицька церква, яка вважалася етнічною українською більшістю краю «свою католицькою». Окрім того, під час цього третього етапу польська шляхетська верхівка неодноразово підтримувала і фінансувала спорудження греко-католицьких храмів, що прямо суперечить концепту українського національного історичного нарративу про насадження католицизму.

Джерела і література:

1. Koscioly i klasztory rzymskokatolicki dawnego wojewodstwa Ruskiego. Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski. Czesc I. T.14. Krakow: Międzynarodowe Centrum Kultury, 2006. 582 S.; Koscioly i klasztory rzymskokatolicki dawnego wojewodstwa Ruskiego. Redakcja naukowa Jan K. Ostrowski. Czesc I. T.18. Krakow: Międzynarodowe Centrum Kultury. 2006. 386 S.

2. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні. *Проблеми слов'янознавства*. 2011. Вип. 60. С. 68-80. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колект. монографія за ред. Л. Зашкільняка. Л., 2004. 354 с.; Кравченко В. У пошуках квадратури кола: «Национальные истории в советском и постсоветских государствах». *Український гуманітарний огляд*. К., 2004. Вип. 5 С. 125-135; Лукінов М. Обережно, міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшування історії України. К., 2003. 559 с.; Тер Ф. Україна на ментальній карті Європи. *Критика*. 2005. № 9; Портнов А. Винаходячи Річ Посполиту. *Критика*. 2006. № 9; Його ж. Історіографії на краях *Критика*. 2006. № 3. С.15-16.

3. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. К.: Наук. думка.1992-1993. Т. 3. 1993. 592 с.; Т. 4. 1993. 544 с.; Т. 5. 1994. 704 с.; Т. 6. 1995. 680 с.; Дорошенко Д. Нариси історії України. У 2-х томах. Мюнхен:»Дніпрова хвиля». 1966. Т.1-2. 360 с.; Крип'якевич І.П. Історія України. Льві: Світ. 1990. 520с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друге доповнене видання Т.І. Івано-Франківськ: «Нова Зоря». 2002. 432 с.

4. Мудрий М. Образ поляка (Польщі) та німця (Німеччини) в сучасних українських шкільних підручниках з історії. *Polska–Niemcy–Ukraina w Europie. Narodowe identyfikacje i europejskie integracje w przededniu XXI wieku*. Pod red. Włodzimierza Bonusiaka. Rzeszów, 2000. S. 139–145; Серeda В. Конструювання образу іншого та історичної ідентичності в Україні і Польщі: порівняльно-текстуальний аналіз шкільних підручників з історії. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*. Харків. 2003. С. 270–276; Серeda В. Вплив польських та українських шкільних підручників з історії на формування польсько-українських етнічних стереотипів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів. 2000. Вип. 35–36 С. 389–390; Яковенко Н.М. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого її ж. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ. 2002. С.366–282.; Аналіз всіх найновіших українських шкільних підручників з історії на предмет висвітлення в них історії Польщі і поляків дає підстави для не дуже втішних висновків. Див.: Зашкільняк Л. Історія «своя» й історія «чужа». *Критика*. Київ, 2009. Число 9–10 (143–144). С. 24–27.

5. Українська радянська енциклопедія : [в 12-ти т.]. гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. К.: Голов. ред. УРЕ, 1977-1985.

6. Словник української мови: в 11 Т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка. 1970-1980. Т.5. С. 661.

7. Тургенев А.И. Акты исторические, относящиеся к России. Т.1. Санкт-Петербург. 1841. № 62–65, 74, 76–77; Большакова С.А.

Папские послания галицкому князю как исторический источник. *Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования*. 1975 г. Москва, 1976. С.122-129.

8. Войтович Л. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 46. Львів, 2011. С. 2-26.

9. Грушевський М. Історія України-Руси. Т.3. Львів. 1905. С.126; Т.4. Київ–Львів. 1907. С. 22–24, 39–44, 81, 89–94, 101, 241; Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті. *Минуле і сучасне*. Ч.7. Краків. 1941; Мазур О. «Лотка князь руський, прибув до Вишеграда»: гіпотетична ідентифікація особи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип.7. Дрогобич. 2003. С.72–79.

10. Крип'якевич І. Галичина. Українська Загальна Енциклопедія. Т.3. Львів–Станіславів–Коломия. 1935. С. 641-642; Його ж. Галицько-Волинське князівство. Львів. 1984. С. 111–115; Вид. 2. Львів. 1999. С.140-146; Ісаєвич Я.Д. Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами. *Торжество історичної справедливості*. Львів. 1968. С.74–80; Його ж. Галицько-Волинське князівство після навали Батия. Історія української культури. Т.2. Київ. 2001. С. 219; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Львів, 2000. С.437–439; Його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С.38-39, 73, 486, 613–614, 668-670; Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час: 1349–1387. Історія Львова. Т.1. Львів, 2006. С.63-71, Войтович Л. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 46. Львів, 2011. С.2-26.

11. Львівська латинська архідієцезія XV-XVIII ст. у документах Наукової бібліотеки Львівського університету. URL: http://library.lnu.edu.ua/bibl/index.php?option=com_content&view=article&id=596:lvivska-latynskaarhidijecezija-xv-xviii-st-u-dokumentah-naukovoji-biblioteku-lvivskogo-universytetu&catid=1:lat-news&Itemid=

12. Стасюк А. Є. Місіонерська діяльність Ордену францисканців на Русі XIII – першої третини XV ст. Автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2016. 16 с.

13. Чорний М. Становище монастирів Домініканського ордену в Галичині та Поділлі (друга половина XIII-середина XIVст.). *Проблеми середньовічної історії Центральної та Східної Європи*. Вип. 3. Львів, 2012. С.56-64.

14. Kłoczowski J. Europa słowiańska w XIV-XV wieku. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy. 1984. 464 S.

15. Шабульдо Ф.М. Грюнвальдська битва 1410. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с.

16. Великочий В. Покуття як край пограниччя у польсько-молдавських відносинах XV-XVI століття. *Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. №22-23. 2013. С.132-139.

17. Королько А. Межі Покуття в історико-картографічних та етнографічних дослідженнях XVI початку XXI століття. *Галичина. Науковий культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2011. Ч.18-19. С.127-138.

18. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друге доповнене видання. Т. I. Івано-Франківськ: «Нова Зоря». 2002. 432 с.

19. Гуржій О.І. Мухи повстання 1490–1492. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.

20. Стати В. История Молдовы. Кишинев: S.n. 2002. 480 с.

21. Вирський Д.С. Обертинська битва 1531. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка». 2010. 728 с.

22. Дзюба О.М. Могила Петро Симеонович. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.

23. Магочій П.Р. Історія України. Науково-популярне видання. Пауль-Роберт Магочій. К., 2007. 639 с.

24. Городенка. Церква Успення Пресвятої Діви Марії. (1763 р.) Івано-Франківська обл. URL: <https://templesua.jimdo.com/>.

V. Наукова спадщина Оскара Кольберга у вивченні Покуття в рецепції української історіографії.

Кінець XIX століття для народів Центрально-Східної Європи був часом пошуку національної самоідентичності. Ще з другої половини цього віку в середовищі науковців стають поширеними, актуальними і навіть «модними» тенденції вивчення народних традицій, звичаїв, обрядів (фольклору), що призводить до накопичення історичних джерел, в тому числі й вербального характеру. Позитивізм, що починає опановувати наукові кола національних польських, сербських, болгарських, чеських, словацьких, угорських, хорватських, українських історичних шкіл вимагав саме такого процесу накопичення історичного матеріалу. Адже формування національної парадигми повинно було ґрунтуватися на глибоких традиційних основах, доказом існування яких мав стати власне фольклор.

Не дивно, що саме в 30-х роках XIX століття в Галичині діячі «Руської трійці» активно розпочинають збиральницьку роботу по селах, присілках, хуторах, фіксуючи пісні, мелодії, приказки, прислів'я, легенди, казки. Не вдаючись до детального аналізу діяльності цієї громадської культурно-просвітницької організації, зазначимо наступне: з виходом у світ «Русалки Дністрової» розпочинається, на наш погляд, систематичне й комплексне вивчення українського національного фольклору в Галичині, показ його подібності й взаємозалежності з іншими регіонами України, як і особливостей та специфіки традиційної обрядовості, впливу соціокультурного полінаціонального середовища на його формування.

У вивченні українського фольклору в XIX столітті чималу роль відіграли й представники інших націй і національностей. До їх числа віднесемо Володимира Антоновича, етнічного поляка, але при цьому - засновника ідеології «хлопоманства», активного й одного з найбільш відомих українських громадсько-політичних діячів другої половини XIX століття [1]; Ізмаїла Срезневського, уродженця міста Ярославля, росіянина, професора Харківського, Санкт-Петербурзького університетів, одного із засновників наукового вивчення слов'янського, в тому числі й українського фольклору, видавця у 1830-

1838 роках збірки «Запорожская Старина» [2]; Миколу Цертелєва, вихідця з давнього грузинського князівського роду, що фактично поклав початок українській фольклористиці, видавши у 1819 році в Санкт-Петербурзі свою працю «Опыт собрания старинных малороссийский песней» [3]. До сонму цих видатних дослідників українства, що були представниками інших націй, належить і Оскар Кольберг - етнічний німець, що вважав себе поляком, який здійснив неоціненний вклад у вивчення фольклору Галичини як краю пограниччя.

Насмілимося припустити, що українська наукова громадськість сьогодні лише відкриває для себе як самого вченого, так і його наукову спадщину. До недавнього часу Оскар Кольберг був відомий у вузьких колах фольклористів, дослідників творчості І. Франка. Водночас, в польській науці вчений посідає гідне місце, як один з фундаторів систематичного вивчення етнографічної спадщини не лише Галичини, а й прилеглих до неї територій, польсько-німецького Помор'я.

Народився вчений 22 лютого 1814 року в містечку Пшисуха, нинішнього Радомського воєводства. Активно займався фольклористикою, етнографією, вивченням і написанням музичних творів. Був членом Краківського наукового товариства і Педагогічного товариства у Львові. 1867-1868, 1870, 1876-1877 і 1880 побував у Станиславському і Коломийському округах сьогоднішньої Івано-Франківської області, де особисто здійснював та організовував збір фольклорного та етнографічного матеріалу [4]. На території Покуття вченим було організовано збір етнографічного матеріалу, що згодом увійшов до чотиритомника «Покуття».

Перший том видання присвячений характеристиці місцевості, населення (як українського, так і польського), особливостям мови, що використовувалася повсякденно на цій території, одягу, житла, промислам, обрядам у містах Городенці й Коломиї, у селах Нижньому Березові, Городниці, Жукові, Обертині, Печеніжині, Чортовці, Ясиневі Пільному, окремих селах на Снятинщині. 2-й і 3-й томи праці присвячені пісням і танцям краю, а в четвертому томі зібрані й опубліковані автором казки й загадки. Перші побачили світ ще в радянський час у видавництві «Ужгород» 1990 року як «Казки

Покуття» [5], а в незалежній Україні перевидавалися в серії «Українські народні казки» в томі 13 «Казки Покуття» у 2005 році. Більшою чи меншою мірою наукова спадщина з дослідження Покуття Оскара Кольберга відображена у його наступних працях: двохтомнику «Карпатська Русь» (Вроцлав, 1970), «Песьні люду польського» (1974. Записи із Гуцульщини), передруках: «Балади» (К., 1987), «Казки про тварин» (К., 1976), «Коломийки» (К., 1969), «Колядки та щедрівки» (К., 1965), «Наймитські та заробітчанські пісні» (К., 1975), «Рекрутські та солдатські пісні» (К., 1974), «Співанки-хроніки» (К., 1972) [6]. Загалом, опублікований науковий доробок вченого складає 80 томів.

Ще при житті наукова спадщина Оскара Кольберга щодо Покуття стала об'єктом ґрунтовного вивчення, в тому числі й українських учених. В українській історіографії кінця ХІХ - першої половини ХХ століття як постать вченого, так і його наукова спадщина, оцінювалася неоднозначно, навіть доволі контрверсійно: від схвальних відгуків аж до похвали з намаганням усталити за О. Кольбергом статус «українського вченого», до мало чи не звинувачень у компіляті й антиукраїнській позиції.

Особливу увагу дослідженням вченого, його методам польового збору матеріалу й фіксації інформації як і наукового аналізу приділяв Іван Якович Франко. Він високо оцінював чотиритомний компендіум «Покуття», його місце і роль у розвитку української фольклористики. Оцінку твору Іван Якович дав у відомій рецензії, що вперше з'явилася польською мовою в журналі «Kwartalnik historyczny» 1889 року [7], а згодом була передрукована у 29 томі 50-ти томного видання творів вченого [8]. Крім того, до цієї теми І. Франко повертався спеціально у наступних статтях і розвідках: «Студії над українськими народними піснями» [9], «Галицько-руські народні приповідки» [10], «До історії українського вертепу» [11] тощо. Не вдаючись до деталізації аналізу І. Франком наукової спадщини О. Кольберга про Покуття, зауважимо, що в загальному вчений дав йому, як вже зазначалося, високу оцінку. При цьому він не уникав і критики, спонукаючи польського дослідника більш скурпульозно ставитися до оформлення зібраних матеріалів, чіткішої фіксації отриманої інформації тощо.

Досить високу оцінку праць Оскара Кольберга, в тому числі й етнографічних про Покуття, дав Володимир Гнатюк. Один з найкращих, на нашу думку, українських етнографів, сам вживає щодо польського вченого подібної дефініції, підкреслюючи цим самим значення його досліджень для національної науки, культури, історії. Зокрема він констатував: «О. Кольберг, як український етнограф (виділення наше - В. В.), безперечно має свої заслуги. Він брався до свого предмета з великим замилюванням, зав'язував зносини з різними людьми, при яких помочі міг збирати матеріали в різних сторонах нашої етнографічної території, звертав увагу на багато таких речей, на які перед ним або зовсім не зважено, або дуже мало. Своїми виданнями ширив зацікавлення до нашої етнографії, особливо в польських кругах, і полишив по собі довгий ряд наслідувачів, які також опублікували немало українських матеріалів» [12].

Перших два томи «Покуття» стали предметом рецензії ще одного відомого українського вченого Івана Колеси. Він мав на меті проаналізувати зібраний та оприлюднений фольклорний і етнографічний матеріал, що, зрештою і зробив, однак не без певної упередженості. І. Колеса сприймав роботу О. Кольберга, насамперед, як неукраїнського вченого (на противагу В. Гнатюку). При цьому висував щодо методів роботи дослідника явно завищені вимоги, уникаючи такого ж підходу до праць інших українських вчених: Я. Головацького, В. Чубинського. Про це, зрештою, писав і Іван Франко в листі до проф. І. Колеси, закликаючи його по-перше, визнати внесок О. Кольберга в українську фольклористику й етнографію, а, по-друге, не висувати щодо автора явно завищених методологічних вимог чи звинувачень у компілюванні [13].

В радянській, як і в сучасній українській фольклористиці й етнографії наукова спадщина Оскара Кольберга знаходить загалом позитивну оцінку. Цей компонент є тією об'єднуючою складовою досліджень таких авторів, як Г. Вервес, Р. Кирчів, В. Юзвенко, З. Болтарович, І. Збир [14], І. Вторак, О. Гнідак [15]. Сучасні вітчизняні автори, на нашу думку, намагаються використати доробок вченого у більш широкій площині, зокрема, при вивченні українсько-польських взаємин, намаганні прослідкувати еволюцію методології наукових

досліджень у царині фольклористики й етнографії, при вивченні діяльності окремих вчених, що належать до різних національних наукових середовищ.

При цьому, на нашу думку, наукова спадщина Оскара Кольберга є актуальною й такою, що вимагає більш проникливого й скрупульозного вивчення представниками, насамперед, української науки. Не дивлячись на те, що вчений діяв і творив у другій половині ХІХ століття, до сьогодні залишаються не опрацьованими і непотракованими чимало граней його спадку, головню - з точки зору окремих історичних дисциплін.

По-перше. Маємо на увазі той факт, що епістолярні джерела вченого на сьогодні значною мірою залишаються поза увагою дослідників, зокрема в галузі біографістики. Їх поглиблене опрацювання і введення в науковий обіг збагатило б вітчизняну історичну науку, зокрема біографістику, дозволило б по-новому, більш об'єктивно оцінити діяльність відомих постатей української культури, науки, освіти, громадських і політичних діячів.

По-друге. Свого вивчення вимагають матеріали фольклорного й етнографічного характеру про Покуття з точки зору історії повсякденності. Адже звичаї, традиції, обряди, якими було наповнене життя тогочасних селян чи містян, значною мірою визначали і правила їх поведінки в конкретних суспільно- політичних, національно-культурних обставинах. Вони, тим більше, відрізняються від сьогоднішніх, а їх вплив на поведінкову модель українського суспільства зараз ще недостатньо вивчена власне історичною наукою.

По-третє. Праці О. Кольберга є неоціненним джерелом, первинним матеріалом для розвитку краєзнавчих історичних досліджень, написання праць з історичної регіоналістики. В цьому плані можемо констатувати щодо Покуття певні позитивні зрушення, пов'язані з появою комплексних праць про край, його історію, культуру, економіку, суспільне й духовне життя мешканців, відкритість до світу через розвиток потенціалу туризму крізь призму історико-культурного спадку [16, 17].

По-четверте. Праці польського дослідника про етнографічні особливості Покуття могли б стати підґрунтям для його вивчення, в

тому числі - й у ширшому розумінні - Галичини, як краю пограниччя, де століттями проживали і вважали його рідним українці, поляки, євреї, вірмени. Поява праць про Покуття з такого ракурса видається нам недалекою перспективою й творчо продуктивною.

По-п'яте. Досі очікує на своїх дослідників і музична компонента творчої спадщини Оскара Кольберга, яка для широкого загалу поки що майже зовсім невідома.

Таким чином, наукова спадщина Оскара Кольберга про Покуття є неоціненним джерелом для досліджень насамперед з точки зору історичної науки: з краєзнавства, регіональної історії, біографістики, історії повсякденності, мистецтвознавства тощо. Водночас, вона ще не стала предметом спеціальних зацікавлень істориків, їй не присвячено жодної комплексної наукової праці системного характеру. Звернення сучасних вчених до цих аспектів доробку дослідника мало б призвести до появи нових напрямів наукових пошукувань, на порозі яких стоїть насамперед українська історіографія.

Джерела і література:

1. Антонович В. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя. 1955-1984. Перевидання в Україні. К.: 1993. Т. 1. С. 50-51.
2. Срезневський І. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955-1984. Перевидання в Україні. К.: 2000. Т. 8. С. 3009.
3. Цертелєв (Церетелі) М. Українська радянська енциклопедія. URL: <http://leksika.com.ua/18950116/ure/tsertelyev>.
4. Наулко В.І. Кольберг Оскар. Енциклопедія історії України. Т. 4. К.: Наукова думка. 2007., С. 466.
5. Кольберг О. Казки Покуття. Упор., підгот. текстів, вступ, ст., приміт. та слов. І. В. Ханти; Худож. оформ. Е. М. Медвецька. Ужгород: Карпати. 1990. 327 с.
6. Оскар Кольберг. Стаття. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. Franko I. Recenzja na «Pokucie» Oskara Kolberga. *Kwartalnik historyczny*. Lwyw, 1889. R. 3. S. 740-741.

8. Франко І. Rokucie. Obraz etnograficzny. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти Т. К.: 1980. Т. 29. С. 205-208.
9. Франко І. Студії над українськими народними піснями. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти т. К.: 1981. Т. 42. С. 204-206.
10. Франко І. Передмова до першого тому. Видання «Галицько-руські народні приповідки» Львів, 1905. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти Т. К.: 1980. Т. 38. С. 294-316.
11. Франко І. До історії українського вертепу XVIII в. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти Т. К.: 1980. Т. 36. С. 170-376.
12. Гнатюк В. ЗНТШ. Т. XXXII. С. 228-229.
13. Франко І. Листи. Франко І. Збір. тв.: У 50-ти Т. К.: 1980. Т. 48-50. С. 567-568.
14. Збир І. Постать Оскара Кольберга на тлі народознавчої науки другої половини XIX століття. *Вісник Львівського ун-ту. Серія філол.* 2007. Вип. 41. С. 102-109.
15. Гнідак О., Вторак І. Славістична спадщина Оскара Кольберга: проблема лов'язознавства. 2003. Вип. 53. С. 259-263.
16. Прикарпаття спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання. Львів: Манускрипт-Львів. 2006. 567 с.
17. Історико-етнографічний нарис Покуття. Кер. авт. колективу В. Марчук. Львів: Манускрипт. 2010. 455 с.

VI. Покуття в працях польських дослідників II пол. XIX ст.: історіографічний контекст.

Друга половина XIX століття є часом утвердження на українських землях етнографії, як наукової системи. Напрацьовувався її методологічний апарат, професійна лексика, розроблялися і утверджувалися принципи і основні прийоми досліджень специфічного характеру. Показовим є той факт, що і українська, і польська етнографічні науки розвивалися не лише паралельно, а й зазнавали взаємовпливів. Більше того, як українська, так і польська народознавчі науки завдячують одна одній тими здобутками, які вони отримали одна від одної. Яскравим прикладом у цьому плані є польська наукова спадщина у вивченні Покуття кінця XIX – початку XX століття.

Безумовним лідером у розвитку етнографічних знань, у закладанні самих основ цієї науки є польський вчений Оскар Кольберг. Його творчій спадщині присвячено чимало наукових праць [1], в тому числі і в українській історичній науці [2]. У Республіці Польща створено і успішно функціонує спеціальна інституція – Інститут імені Оскара Кольберга, яка займається вивченням його наукового доробку, здійснює широку археографічну роботу, публікацію невідомих документів, що вийшли з-під пера автора і про його праці [3]. Про роль Оскара Кольберга у вивченні власне Покуття (а йому автор присвятив окремий чотиритомник [4] згадував про край в окремих інших працях, присвячених різним регіонам з польським населенням) нами вже говорилося в окремих працях [5]. Тут зосередимо свою увагу на народознавчих розвідках таких польських вчених Покуття, як Л. Вайгель, К. Мрочко, Ю. Шнайдер. Їх активна наукова діяльність припадає на останню третину XIX – початок XX століття.

Серед етнографічних досліджень останньої третини XIX ст. чільне місце посідають розвідки польського краєзнавця Леопольда Вайгеля (1842 - 1906 рр.). Викладацьку діяльність він розпочав у Львівській гімназії ім. Франца Йосифа, де з 1869 - 1871 рр, читав математику і природознавство. Згодом переїхав до Коломиї, працював учителем натуральної історії. Приймав активну діяльність у

суспільному житті міста. Зокрема, у створенні 1878 р. у Коломиї відділення Чорногірського товариства. У 1873 р. був одним із ініціаторів заснування Вищої дівочої школи. Сам часто мандрував по Гуцульщині і Покутті. Цікавився мінералогією, флорою, фауною, народними звичаями. Перу дослідника належать чисельні статті і розвідки, зокрема «Флора міста Коломиї і його околиць» (1882 р.), «Про рибальство взагалі, а в нас зокрема» (Львів, 1879 р.), «Про Буркут і чорногорські озера» (Пам'ятник товариства Татранського, Краків, 1880 р.), «Про гуцулів: Етнографічний нарис» (Пам'ятник товариства Татранського. Краків, 1887 р.) та інші.

Одна з таких праць Л. Вайгеля «Нарис про місто Коломию» (1878) має історико-краєзнавчий характер. За цю розвідку він був нагороджений званням «Почесний громадянин міста Коломиї». Написана розвідка на основі різних джерел. Дослідження складається з трьох розділів. У першій частині міститься короткий історичний нарис, у другій - подані фізіографічні відомості, а в третій — етнографічні записи. Незважаючи на фрагментарні етнографічні описи, вона не втратила пізнавальної цінності й сьогодні.

Місцеве населення Л. Вайгель називає гуцулами. У нього немає етнографічного розмежування Гуцульщини і Покуття, оскільки він усю Коломийщину зараховує до Гуцульського масиву. Більшість зібраних ним емпіричних матеріалів походять із гуцульсько-покутського пограниччя.

У першому розділі Л. Вайгель подав декілька гіпотез походження назви міста Коломиї. Найправдоподібнішою, на його думку, є та версія, що Коломия отримала свою назву від імені угорського королевича Коломана [6, s. 1; 7, с.15]. Добре автор описує і організацію торгівлі в місті. Він вказує на те, що впродовж року тут відбувалося 8 ярмарок. Саму торгівлю Л. Вайгель ділить на крайову і закордонну. Глиняний та дерев'яний посуд здебільшого везли на Поділля. Фрукти, мед, муку, бринзу, молочні вироби - до різних міст Галичини. За кордон йшли інші товари: пшениця до Єзуполя; жито до Кракова, Оломюца, Праги; квасоля, біб, горох до Кракова, Ахени, Мангейма, Гамбургу, Пезінгу і Відня; м'ясо до Відня; свині до Праги, Флорісдорфу, Відня, Освенциму і т.д. [6, s. 54–55; 7, с. 61].

У другому розділі Л. Вайгель подав етнографічні межі краю опираючись на праці Л. Татомира, І. Шараневича, В. Поля. Однак, він відносив до Покуття гуцульські села, зокрема Березів, Лючу, Кути, Косів, хоча це – типова Гуцульщина. Коломию він вважав столицею Покуття [6, s. 54–55; 7, с. 63–64]. Окремим підрозділом автор подав матеріали про місцеву флору і фауну. Із записів Л. Вайгеля дізнаємося, про рідкісного для цих теренів плазуна - черепаху, яку міщани інколи тримали вдома. Вважалося, що корова, яка п'є з цебра, в якому перебувала черепаха, давала багато молока. Серед великої різноманітності жаб, які водились на Покутті, дослідник записав вірування про жабу зелену («божа жебка»). Про неї був переказ: той, хто її поцілує, позбудеться гарячки, видужає [6, s. 78–79; 7, с. 83].

З книги Л. Вайгеля дізнаємося про цікаві сільськогосподарські культури, які вирощували рільники. Серед технічних він виокремлював тютюн, так званий правдивий галицький і угорсько-галицький. Найбільше його висаджували на Коломийщині й Снятинщині. Біля підніжжя Карпат і на Городенківщині садили угорсько-галицький тютюн, який використовували для простого тютюну. У с. Москалівка, біля Косова, був виведений новий однойменний сорт угорсько-галицького тютюну - «москалівка». Завдяки притаманним йому добрим якостям, він вважався особливо добрим сортом [6, s. 82; 7, с. 86].

Щодо городніх культур, то на Покутті, за свідченням Л. Вайгеля, їх садили не багато, проте окремі овочі почали висаджувати на продаж. Великі насадження цибулі були характерні для Кут і Заболотова. На городах вирощували перець, перчицю, кавуни, дині, виноград. Між овочами часто висаджували соняшники, лущпиння із зернят яких, використовували для виготовлення блакитного барвника для писанок [7, с. 87].

У найменшому третьому розділі автор помістив народні звичаї. Етнографічні записи у розвідці Л. Вайгеля є доволі скупими і мають здебільшого описово- констатуючий характер. Збираючи народну звичаєвість, краєзнавець дійшов до висновку, що звичаї і обряди, яких дотримувалися місцеві селяни під час Різдва, Великодня, весілля і хрестин на Покутті, всюди були однаковими. Тому він навів лише

окремі обряди з сіл П'ядики, Назірна, Шепарівці, Воскресінці та Люча, які на переконання Л. Вайгеля, відрізнялися від аналогічних дійств в інших селах [6, s. 84–85; 7, с. 89].

До етнографічного вивчення Покуття доклався і польський дослідник Ксаверій Мрочко. Він проживав на Снятинщині. Працював інспектором шкіл Городенківського та Снятинського повітів. Селяни вважали його за збіднілого «графа», за «цісарського дорадника», взагалі за велику, але трошки дивакувату людину. К. Мрочко добре знав українську мову, переодягався у селянський одяг, ходив поміж людьми, випитував у селян про народні звичаї, вірування тощо [8, с. 4]. У 1893 р. Львівський музей ім. Дідушицьких оголосив конкурс на опис одного з повітів Галичини, в якому взяв участь і К. Мрочко. Результатом його дослідницької роботи була розвідка «Снятинщина. Причинки до крайової етнографії». За це дослідження К. Мрочко на конкурсі одержав почесне третє місце [9, с. 576-577]. Праця містить велику кількість автентичного матеріалу про Снятинський повіт. На неї посилався відомий дослідник того часу Зенон Кузеля [10, с. 203].

Спеціальний розділ присвячений характеристиці народного одягу. Описуючи її, дослідник відмітив, що «ноша мешканців Снятинщини не є, ані така мальовнича, як ноша краківська, ані теж така багата і чепурна, як у сусідських гуцулів» [11, s. 201]. Серед традиційних частин чоловічого і жіночого одягу назвав «портяниці», «гачі», «кептар», «обгортку». Доповненням до ноші були «ташки» [11, s. 201–202]. Серед інших сіл виділив ношу з с. Завалля, яке межує з Чернівецькою областю. У цьому селі за спостереженням автора, «одяг подібний до буковинської ноші» [11, s. 202–203]. Так, чоловіки носили довгі сорочки з тонкого лляного полотна, з широким рукавом. Штани були звуженні до низу. На ноги взували чоботи черевики або ходаки. Головний убір - капелюх, декорований поясочком, власного виробництва. Жіноча вишита сорочка також була з широкими рукавами. Замість спідниці одягали обгортку. Нашийними прикрасами були скляними перлами - «цітками».

З особливостей традиційного будівництва автор відмітив наступне. «Хати зводили чолом на південь», житлова кімната мала три вікна. Піч займала четверту частину кімнати, багатіші декорували її кахлями.

Димар звався «горном». Обабіч ліжка прибивали до стелі лату, яку на Снятинщині називали «реса». На ній розвішували вінки кукурудзи, призначеної для насіння, постіль, килими і святкова одежа. Бідні селяни використовували скриню, як стіл і одночасно хавали в неї свій одяг [11, s. 204].

Із демонологічних уявлень дослідник записав вірування в чорта. На думку краєзнавця в народній уяві він радше смішний, а не страшний [12, s. 293]. Дуже часто він такий простодушний, що будь-який дядько його обдурить. Загальнопоширеним було вірування, що можна було собі виховати домашнього чорта «хованця» або домовика. Також його можна було купити і такий домовик приносив щастя господареві. Його респондент О. Бігун, учитель з с. Залуччя над Черемошем стверджував, що часом до села заходили мадяри або словаки, і за декілька центів продавали маленькі коробочки. При цьому говорили: «Можете купити собі хованця, аби вам щісте до дому плило» [12, s. 296].

Дослідник описав великодні забави місцевого населення. Так, він записав гаївки «Вербовая дощечка», «Жук», «Хвіст», «Перепілочка», «Коструб», «Кумедія», «Умерлий», «Огирочки», «Комендант» [13, s. 391-394]. З приміток К. Мрочка довідуємося, що автор був знайомий з працями О. Кольберга, бо відмітив, що дослідник записав у с. Підвисоке не тільки забаву «Вербовая дощечка», але й подав до неї ноти [13, s. 393].

Отже, К. Мрочко подав детальну етнографічну характеристику господарювання покутського населення Снятинщини. Важливе місце в його розвідці зайняли висвітлення родинної, родинної, весільної та поховальної обрядовості, опис побутування покутян Снятинщини, їх вірування та світоглядні уявлення.

Одним із таких вчених, хто займався вивченням Покуття, був Т. Северин. Однією з його найбільш відомих праць є «Про народне покутське гончарство». Автор зауважив, що народному гончарству приділялося досить мало уваги польськими та українськими вченими. Серед тих хто цікавився цим народним промислом вчений відмітив Л. Вербицького, В. Шухевича. Аналізуючи покутську кераміку, автор публікації був переконаний, що відомі гончарі П. Кошак, О. Бахметюк

мали польське походження, а їх імена почали писати не правильно через граматичну помилку В. Шухевича [14, s. V]. Як приклад наводить поляка Ю. Білоскурського, автора української брошури «Як робити глиняний посуд», який теж стояв на позиції, що український гончар не вмів розмальовувати, а виробляв його тільки простим способом [14, s. VI]. Отже, Т. Северин намагається довести, на нашу думку досить упереджено, що мальований глиняний посуд започаткували гончарі польського походження.

Однією з комплексних розвідок було дослідження Ю. Шнайдера «Люд печеніжинський» [15]. Розвідка дослідника досить ґрунтовна і охоплює всі сфери духовного і побутового життя с. Печеніжин, який за дослідженнями сучасних етнографів вважається перехідною зоною між Покуттям і Гуцульщиною. Сам автор працював над нею у 1904 році, а публікація була здійснена у 1904-1906 ррр у часописі «Люд». Таким чином саме цією працею Ю Шнайдера і закінчуємо хронологічно нашу статтю.

В роботі дослідника цінними є відомості про господарство і побут місцевого населення. Так, на його думку рільне землеробство не було головним заняттям печеніжинських покутян. Більшість чоловіків займалися гуральством та лісництвом. Бували випадки, коли чоловіки від'їжджали на заробітки до Румунію. Під час жнив жінки і молодь ходили на шість тижнів до інших повітів «на зажень». Зокрема, в Снятинський, Заліщицький повіти або ж на Буковину. Замість оплати вони отримували кожний зжятий одинадцятий сніп жита. Причиною таких заробітків були малі наділи селянської землі. Більше селян займалися домашнім господарством і огородинцтвом. Великого значення надавалося засадженню садів [16, s. 297].

У другій частині праці Ю. Шнайдер подає календарні звичаї й обряди, які виконувалися при Святому Вечорі [17, s. 21-26], на Маланки [17, s. 27], у Йордан [17, s. 28], на Великдень [17, s. 29]. З родинної обрядовості ним були записані хрестини [17, s. 98], весілля [17, s. 99–111] відправа за панщину [17, s. 111]. Записав автор і 20 загадок [17, s. 205–207].

Ю. Шнайдера цікавили не тільки описи матеріальних і духовних реалій печеніжинського люду, а також народна термінологія. Так в

кінці розвідки він навів короткий словничок місцевих термінів, які є одним з основних ключів до розуміння традиційної культури місцевого населення [17, s. 207–211].

Таким чином, впродовж другої половини ХІХ століття польськими вченими було зроблено значний внесок у вивчення і дослідження Покуття, як етнографічно багатого краю. Спираючись на модерні дослідницькі принципи і прийоми, наукову спадщину О. Кольберга такими краєзнавцями і дослідниками, як Л.Вайгень, К.Мрочко і Ю.Шнайдер було здійснено ґрунтовні дослідження матеріальної і духовної культури покутян Коломийського, Косівського, Городенківського, Снятинського повітів Східної Галичини, які складають осердя самого Покуття. Вони зафіксували стан побутування українського суспільства регіону, рівень його культурного розвитку і духовного багатства у вказаному хронотопі.

Праці дослідників залишалися до недавнього часу відомими лише невеликому колу вузьких спеціалістів. Стараннями українських вчених вони сьогодні є загальнодоступними [18], увійшли повноцінно до скарбниці національної спадщини. Водночас, вказані праці і творчість польських дослідників, без сумніву, збагатила ентологічну науку як України, так і Польщі, є добрим прикладом методу перехресного дослідження, що особливо важливо для об'єктивного вивчення і висвітлення поставлених наукових завдань народознавчого характеру.

Джерела і література:

1. Brykowski R. W setną rocznicę Pierwszej Polskiej wystawy etnograficznej w Kołomyi. *Sztuka ludowa*. Warszawa, 1980. No 10. S. 117-122; Dzieła wszystkie Oskara Kolberga: informator wydawniczy [oprac. tekstu Bogusław Linette et. Al., przekład Jan Krauze]. Poznań: Polskie Tow. Ludoznawcze. Redakcja Dzieł Wszystkich Kolberga, 1991.S142; Turczynowiczowa H. Kolberg Henryk Oskar (1814-1890). *Polski słownik biograficzny*. T. 3. Wrocław; Warszawa; Kraków: Ossolintum, 1967-1968. S. 300-304; Fedorovič, Irena. (2016). Zaslūgi Oskara Kolberga w dziedzinie

etnografii polskiej i litewskiej. *Slavistica Vilnensis*. 60.101. 10.15388/SlavViln.2015.60.9934.

2. Сливинський Ю. Мелогографія збірника Оскара Кольберга «Покуття». *Етномузика: Збірка статей та матеріалів*. Львів, 2011. Ч.7 (2010). Упор. Б. Луканюк. С. 79-90; Церков'як І.Г. Наукова спадщина Оскара Кольберга в осмисленні сучасного народознавства. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2014. Вип. 25. С. 238-246; Збир І. Український фольклор у розвідках польських дослідників (на матеріалах «Покуття» Оскара Кольберга). *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 55. С. 254-262; Її ж. Постать Оскара Кольберга на тлі народознавчої науки Другої половини ХІХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філол.* 2007. Вип. 41. С. 102-109; Її ж. Історія написання чотири томного збірника «Рокусіє» Осакара Кольберга. *Вісник Львівського університету. Серія філолог.* 2010. Вип. 43. С.339-347;

3. Болтарович З. Оскар Кольберг і Україна. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка. ССХХІІІ: Праці секції етнографії та фольклористики*. Ред.: Р.Кирчів, О.Купчинський. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1992. С.219-230.

4. Kolberg O. Pokucie. Cz. 1. Dzieła wszystkie. T. 29. Wrocław; Poznań: PTL, 1962; Kolberg O. Pokucie. Cz. 2. Dzieła wszystkie. T. 30. Wrocław; Poznań: PTL, 1963; Kolberg O. Pokucie. Cz. 3. Dzieła wszystkie. T. 31. Wrocław; Poznań: PTL, 1963; Kolberg O. Pokucie. Cz. 4. Dzieła wszystkie. T. 32. Wrocław; Poznań: PTL, 1962.

5. Великочий В. Перечитуючи відоме: як українська історіографія оцінює наукову спадщину Оскара Кольберга у вивченні Покуття. *Тисмениця в минулому та сучасному: історія, економіка, культура*. Матеріали наукової краєзнавчої конференції, присвяченої 950-річчю заснування м. Тисмениці. 18 травня 2012. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С.14-18.

6. Wajgiel L. Rys miasta Kołomyi. Kołomyja: Drukiem H. Zadembskiego i spółki, 1877. 114 s.

7. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию. Передмова М. Савчука; Передмова М. Васильчука; пер. з польської М. Васильчука, М. Кочержук. Коломия: Вік, 2008, 120 с.

8. Мрочек К. Снятинщина. Причинки до крайової етнографії. Детройт, 1977. 130 с.

9. Стефаниківський край Черемошу і Пруту...Снятинщина. Історико-етнографічний нарис. Кер. Авт. кол, гол. ред. А. Королько. Снятин-Івано-Франківськ-Львів: Манускрипт-Львів, 2014. 732 с.; іл.

10. Кузеля З. Посидіння і забави при мерці в українському поховальному обряді. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1915. Т. 122. С. 103–166.

11. Mroczko Ksawery Fr. Śniatyńszczyzna. (Przyczynek do etnografii krajowej). Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej». Lwów, 1897. Т. XXV. № 3. S. 193–207.

12. Mroczko Ksawery Fr. Śniatyńszczyzna. (Przyczynek do etnografii krajowej). Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do «Gazety Lwowskiej». Lwów, 1897. Т. XXV. № 4. S. 289–304.

13. Mroczko Ksawery Fr. Śniatyńszczyzna. (Przyczynek do etnografii krajowej). Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej». Lwów, 1897. Т. XXV. № 5. S. 385–402.

14. Seweryn. Т. О narodowość pokuchsch garncarzy. Kuryer-literacko naukowy. Lwów, 1926. 19 lipca. № 196. S. V–VI.

15. Шнайдер Ю. Печеніжинські люди. Етнографічний нарис. Упоряд., авт. перед. й приміток М. Савчук; пер. з пол. І. Гулай-Назарової. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. 108 с.

16. Schnajder J. Lud Peczeniżyński. Część I. Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, 1906. Т. XII. Zeszyt I. S. 277–308.

17. Schnaider J. Lud Peczenizyński. Część II. Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, 1907. Т. XIII. Zeszyt II. S. 21–33, 98–113, 202–215.

18. Триняк Л. Покуття в етнографічних дослідженнях ХІХ - 30-х рр. ХХ ст. Дис. на здобуття н. ст. канд. наук за спеціальністю 07.00.05 «Етнологія»[На правах рукопису]. Івано-Франківськ, 2018. 233 с.

VII. Утвердження української державності у Північно-Східному Покутті в ході національно-демократичної революції 1914-1923 рр.

Велика війна 1914-1918 років значною мірою каталізувала процеси національно-державного відродження колонізованих імперіями народів Центрально-Східної і Південної Європи. До них належить і український. Розділений державними кордонами, він змагав до визволення з-під іноземного гніту і, водночас, до об'єднання. Поняття соборності набувало не лише теоретичного, а й цілком реального значення та змісту. Особливо це проявлялося на останньому етапі першої світової війни, у 1917-1918 роках. Саме в цей час найбільш помітними і глибоким як за змісом, так і за наслідками стають процеси національно-визвольного революційного характеру, що дає підстави окремим дослідникам, як от Ярослав Грицак, вважати період воєнно-революційної доби 1914-1918 років Великою Східноєвропейською революцією.

Саме 1918 рік стає часом найбільш активної й результативної боротьби українців за свої національно-державні права. Протягом 1918 року на західноукраїнських землях набув широкого розмаху масовий національно-політичний рух у поєднанні з соціально-економічними виступами у формі громадських зборів чи віч.

Причиною наростання масового вічового руху в цей час було і підписання 9 лютого 1918 р. в м.Бересті мирного договору між Українською Народною Республікою (УНР) та країнами Четвертного союзу. Вітаючи підписання цього договору, західноукраїнська громадськість відзначала той факт, що «саме наша молода держава (малося на увазі Українську Народну Республіку доби Центральної Ради – УНР – В.В.) перша простягла руку до згоди, перша здержала криваву війну» [1].

На підтримку дій УНР в Східній Галичині 3 березня 1918 р. пройшли масові віча як «свята миру і державності». Аналіз матеріалів тогочасної преси [2] показує, що це була широкомасштабна і масова акція. За нашими підрахунками, вона пройшла в 31 населеному пункті Східної Галичини, а її учасниками були, більше пів мільйона, а

точніше - 515 тисяч осіб. Активну громадянську позицію в цей час зайняло і українське греко-католицьке духовенство, провівши майже в кожному селі Східної Галичини святкові богослужіння, присвячені вище зазначеній події. Ці факти та цифри красномовно свідчать про справжній всенародний характер підтримки дій Української Центральної Ради західноукраїнською громадськістю та урочисте відзначення нею акту підписання Берестейського миру.

Ще одна хвиля масових народних виступів прокотилася краєм восени 1918 року. Документи і матеріали, що підтверджують і розкривають як сам факт, так і хід цього історичного процесу, відклались у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі - ЦДІАЛ) [3], а також знайшли своє висвітлення у тогочасній галицькій періодичній пресі [4].

На сторінках газети «Діло», починаючи з 20 вересня 1918 р., подавалися інформації з означеної проблеми під рубрикою «В обороні української землі». В кожній із заміток зазначено, що організаторами віч чи народних зборів були або українські повітові політичні організації [5], або керівні органи національних політичних партій, як, наприклад, Народний Комітет Національно-демократичної партії [6] . Крім того, в кожній з інформацій вказано і на кількість учасників віч та рішення, які на них приймалися.

Провідною, домінуючою і найбільш характерною в рішеннях віч була ідея створення окремого автономного коронного українського краю в складі Австро-Угорщини з обов'язковим включенням до нього всіх етнічних українських земель монархії: «Домагаємось поділу Галичини і сполуки всіх українських областей нашої держави в один український коронний край з власним сеймом, намісником і з окремою українською адміністрацією»[7]. Під такими ж гаслами в цей час відбуваються віча і на Покутті.

Так, за донесенням староства Намісництву в Галичині від 22 вересня 1918 року повідомляється, що цього дня за ініціативою і під опікою доктора Івана Макуха на торговій площі в Тлумачі відбулося масове 5-ти тисячне віче, в якому взяли участь переважно місцеві городяни й жителі сусідніх сіл. «Зібрання,- повідомляє староста, - ухвалило резолюцію у справі утворення з Східної Галичини окремого

коронного краю і ту резолюція телеграфно надіслано до Президента Ради Міністрів і до урядової канцелярії» [8].

Жителі Покуття також активно виступили з такими вимогами у Городенці, Коломиї, Станиславові. Домагання створення окремого коронного українського краю в складі Австро-Угорщини підтверджує факт організації вічового руху українськими галицькими політиками, для більшості яких визначальною була саме ця ідея. Провідною вона була і для українських політиків Північної Буковини, які на своїй міжпартійній нараді 15 жовтня 1918 р. в Чернівцях чітко заявили про те, що, виходячи з права «на самоозначення також для українського народу», бажають «разом з прочими Українцями Австро-Угорщини ... самостійно рішати про свою долю» [9].

Проте, необхідно зазначити, що народні збори в Щирці та віча в Копичинцях 22 вересня, в Борщеві 23 вересня, в Печеніжині 28 вересня та в Сколе 7 жовтня прийняли постанови, в яких знову ж чітко звучала ідея возз'єднання всіх українських земель. Типовим в цьому плані є рішення народних довірочних зборів в Щирці, в якому говорилось: «Шлемо привіт українській державі, бажаючи їй повної самостійности і сполуки усіх українських земель» [10].

Восени 1918 року питання розпаду Австро-Угорської держави стало лише питанням часу. Національно-визвольна боротьба, яка у вересні- жовтні охопила всю імперію, неминуче вела до її краху і утворення на землях Австро-Угорщини самостійних національних держав. Масові народні виступи, спрямовані проти існуючого режиму, в поєднанні з активною суспільно-політичною та наростаючою військово-організаційною підготовкою до збройного виступу охопили і західноукраїнські землі, а в їх складі – і Покуття.

Наприкінці жовтня 1918 року активізував свою діяльність Центральний Військовий Комітет (ЦВК) на чолі з уродженцем села Медухи сьогоденшнього Галицького району, сотник Українських січових стрільців Дмитро Вітовський. Саме з цього моменту і розпочалася безпосередня підготовка до встановлення української влади в Східній Галичині збройним шляхом: ухвалено план оволодіння основними об'єктами Львова; уточнено кількісний склад українських

збройних формувань, які мали його здійснювати; визначено завдання окремим військовим підрозділам.

Це був рішучий крок з боку ЦВК і його керівника-команданта, адже до цього, як стверджує О.Кузьма, «ніхто з членів цього гуртка не рахувався з ранішим явним виступом як у грудні» [11]. Він означав, що підготовка і проведення збройного повстання у Львові і в краї набуває незворотнього характеру. Приводом до рішучих дій ЦВК стало рішення створеної 28 жовтня в Кракові Польської Ліквідаційної Комісії перенести свої керівні органи 1 листопада до Львова з метою встановлення польської влади у Східній Галичині [12].

Таке рішення Польської Ліквідаційної Комісії, безперечно, загострило суспільно-політичну ситуацію в краї і вимагало адекватної, нагальної і рішучої відповіді з боку західноукраїнських політичних діячів. Саме таку позицію і зайняв ЦВК. На ранковому засіданні 31 жовтня 1918 р. його членами було розроблено накази до Окружних Команд, раніше створених ним у містах, де знаходились українські військові частини австрійської армії, до повітових та громадських організаторів краю та надіслано на місця при допомозі посильних, якими були переважно студенти-українці Львівського університету.

У всіх наказах зазначалась точна дата збройного виступу. Окружні Команди Чернівців, Тернополя і Станіславова отримали завдання залишити окремі частини військових відділів на місцях для встановлення влади, а основні сили негайно направити до Львова. Накази для повітів, де не було українських військових формувань, вимагали встановити в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. українську владу в повіті, організувати якомога більше селянських загонів і при потребі направити їх на допомогу сусіднім повітам. До тих повітів, з якими ЦВК не встиг налагодити зв'язок і не призначив командантів, накази надсилались відомим громадським і політичним діячам.

Незважаючи на запізнення з організаційною та технічною підготовкою повстання, ЦВК зумів підготувати збройний виступ. В ніч на 1 листопада 1918 р. у Львові була встановлена українська влада. Над міською ратушею був піднятий синьо-жовтий прапор, «встановлений 17-літнім вістуном Степаном Паньківським» [13].

Повстанням у Львові розпочався процес утвердження української національної державності на західноукраїнських землях в ході Української революції 1914-1923 рр. Як свідчать документи і матеріали, процес встановлення українцями влади в краї проходив мирним шляхом, лише подекуди мали місце збройні сутички в містах Перемишль, Борислав, Старий Самбір, Дрогобич та ін., тобто в районах, де переважно домінувало польське населення. Документальним підтвердженням розвитку і переможної ходи національно-демократичної революції на західноукраїнських землях є інформаційні повідомлення з міст і повітів краю до УНРади у Львові

Швидкому і ефективному встановленню національної влади на північно-східному Покутті, зокрема на Тлумаччині, місцеве українське населення завдячувало депутатові парламенту, докторові Іванові Макуху. Газета «Діло» в числі від 17 листопада 1918 року писала: «В місті Товмачі й повіті зарядив прийняття влади в українські руки енергійно й без найменшого спротиву посол д-р І.Макух, котрого Повітова Українська Національна Рада запросила на комісара... В цілім повіті йде якнайкращий лад і мілітарна організація» [14].

Попри наведене нами повідомлення, на сьогоднішній день істориками не виявлено більш широкого кола джерел, які дозволили б всебічно і глибоко висвітлити процес встановлення українцями влади на товмаччині в листопаді 1918 року. Чи не єдиним джерелом і досі служать спогади самого Івана Макуха, які початково побачили світ 1958 року в Детройті, а згодом – 2001 року в Україні, у видавництві «Основні цінності». Очевидець і безпосередній учасник подій І.Макух зазначає, що в його розпорядженні, як організатора краю, на час Листопадового зриву було лише кілька військових, які перебували тут чи не напів легально, з метою допомоги у сільськогосподарських роботах. На звернення до них про допомогу, останні просто злякалися і втікли до містечка Городенки. Тому політикові довелося самотійно збирати селян з довколишніх сіл [15].

Окрім того, доктор Іван Макух виявився причетним і до встановлення збройним шляхом української влади в Станиславові. Виїжджаючи 31 жовтня зі Львова до Тлумача, він дорогою передав українським військовим у місті наказ до збройного виступу [16].

Формування органів державної влади, національної державності загалом відбувалося головно в період з 1 по 13 листопада 1918 року. На Покутті цей процес відбувався послідовно і системно, як і в більшості повітів Східної Галичини, якими керували досвідчені політики Михайло Король, Андрій Чайківський, Клим Кульчицький та багато інших. Однак, за словами того ж Івана Макуха, «в деяких повітах були дірвалися до влади, на початку з браку відповідних людей на місці, невідповідні особи, що провадили адміністрацію хаотично та викликали нелад. А були й такі, що надуживали своєї влади для особистої користи. Це викликало серед населення огірчення й нарікання» [17].

Досить промовистим прикладом системності в державотворчих процесах на Покутті, зрештою – і в усій Східній Галичині, є перебіг подій в столиці краю – місті Коломиї. Детально, ґрунтовно описує процеси революційної доби визнаний дослідник, фактично один з засновників коломиезнавства професор Іван Монолатій у ряді праць, присвячених рідному містові [18]. Документи і маеріали, використані ним, дозволяють поетапно встановити і відтворити революційні події в Коломиї. Залишимо цю скурпульозну працю читачеві на ознайомлення, а тут дозволимо собі навести слова вченого про загальні настрої і налаштування покутян щодо реалізації завдань Української революції. «Майже всім «боліла» революція, - пише автор – майже всі чекали на її початок, однак не всі вірили в неї, в її успіх. Дехто прямо називав її не інакше, як «авантюрою», не вважаючи обов'язком служити Українській державі, проголошеній у жовтні 1918 р. на українських землях Австро-Угорщини. Так чи інак, - продовжує І.Монолатій, - але ту роль разом з більшістю українців відіграли офіцери-чужинці – передусім німці й євреї. Було таких справжніх патріотів української ідеї і державності небагато. Проте їхня послуга майбутній революції у формі діяльної співпраці з місцевими українцями й офіцерами-українцями була справді на вагу золота» [19, с. 63].

Закономірним результатом розвитку національно-визвольного руху в Східній Галичині, активної державотворчої діяльності УНРади стало прийняття нею 13 листопада 1918 р. «Тимчасового основного

закону про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії» [20], яким на західноукраїнських землях було проголошено незалежну самостійну державу - Західно-Українську Народну Республіку.

Утверджена Листопадним зривом (1918 р.) національна державність в краї, сприяла зростанню масової національної самосвідомості серед західноукраїнського населення, стала виявом одвічного прагнення всього українського народу бути господарем на своїй власній землі, започаткувала черговий етап загальноукраїнської Революції 1914-1923 рр. Реальними кроками державотворчого характеру стало узаконення Української Національної Ради як парламенту, обрання першого уряду – Тимчасового Державного Секретаріату, формування повітових національних рад, призначення повітових комісарів як представників місцевої влади і самоврядних структур. Одним з Державних Секретарів – міністрів було призначено і покутянина з товмаччини – доктора Івана Макуха, віце-президентом Виділу УНРади був городенківець Лев Бачинський.

Саме північно-східне Покуття стало серйозною опорою для ЗУНР в процесі її розбудови і утвердження. Своєю стабільністю, покладистістю, впевненістю у завтрашньому дні воно вселяла надію у правильності обраного шляху, надію на утвердження майбутнього. Покуттю разом зі східною Галичиною довелося пережити як моменти тріумфу, так і національної драми в ході Української революції 1914 - 1923 років. А події листопада 1918 року ввійшли в його історію визначною і вагомою сторінкою, прикладом національного героїзму і самопожертви.

Джерела і література:

1. Українське слово. 1918. 12 лют.
2. Діло. 1918. 5, 7-9, 13 берез.; Українське слово. 1918. 8,10,12-21, 23 берез.
3. ЦДІА України у м. Львові, ф.146,оп.4, од.зб. 5193, арк.142,144,146, 148, 150, 152, 153, 157,159,161,163,165,166,168,170.
4. Діло, Український голос, Kurjer Lwowski, Gaseta Lwowska, Robotnik та інші за вересень-жовтень 1918 р.

5. Діло. 1918. 22-23 верес.
6. Там само. 3 жовт.
7. Там само.
8. ЦДАЛ, ф.146, оп.4, од.зб.5193, арк.163-164, машинопис; Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2001. С.140.
9. Діло.1918.19 жовт.
10. Там само. 2 жовт.
11. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. Львів. Б/м. 1931. С.41.
12. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР: монографія. Івано-Франківськ: Плай. 2003. С. 99.
13. Литвин М. Р. Історія ЗУНР. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1995. С. 36
14. Діло.1918.17 листоп.; Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ:Лілея-НВ. 2001. С.322.
- 15.Макух І. На народній службі: Спогади. За наук. редакцією О. Жерноклеєва, В. Великочого. К.: Основні цінності, 2001. С.190
- 16.Там само. С.195.
- 17.Там само.
- 18.Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ: Галицько-Руська Накладня ім. Якова Оренштайна. Видавництво Лілея-НВ. 2018. 656 с.; Хрестоматія з історії Коломиї. Упорядник Іван Монолатій. Івано-Франківськ: Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна. Видавництво Лілея-НВ. 2016. 671с.; Монолатій І. Місто без властивостей: Коломийська fuga Великої війни. Івано-Франківськ: Видавництво Лілея-НВ. 2014. 224 с.; Його ж. Творення Коломиї. Від Листопадового зриву 1918 р. до румунської і польської окупації 1919 р. Брустури: Дискурсус. 2023. 216 с.
19. Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ: Галицько-Руська Накладня ім. Якова Оренштайна. Видавництво Лілея-НВ. 2018. 656 с.
20. Діло. 1918. 15 листоп.

VIII. Повсякденне життя Покуття як складової Східної Галичини за воєнно-революційної доби 1914-1919 рр. в українській історіографії: окремі культурологічні аспекти.

Воєнне лихоліття спричинило руйнацію культурного поступу українства та відсунуло на задній план цей аспект життя суспільства. Тому дослідники цілком логічно зосередили увагу на суспільно-політичній та військовій проблематиці. Ситуація змінилася за доби національної державності, коли українські уряди й очільники поспішно розгорнули діяльність з відновлення й налагодження культурно-освітнього життя. Сказане стосується всієї України [22], а в Галичині ці процеси мали свою специфіку: Західно-Українська Народна Республіка (далі -ЗУНР) існувала короткий час, перебуваючи у постійному стані війни, тому національно-культурні зрушення і реформи не могли набрати значних масштабів, залишилися незавершеними. За таких обставин вони опинилися на «маргінесі» наукових інтересів істориків, для яких військово-політична тематика залишилася «важливішою», «перспективнішою». При цьому культурні явища висвітлювалися в загальному контексті розгортання визвольного руху і державотворчих процесів, у спільному ракурсі з їх окремими складниками (військовими, політичними тощо), а також у спеціальних вузько тематичних публікаціях.

Зміст і особливості архітекτονіки історіографії повсякденного життя Покуття, Східної Галичини за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр., теориторіального існування ЗУНР визначаються, по-перше, працями про його окремі сфери – освіту, мистецтво тощо; по-друге, характером їхнього відображення у різновидових публікаціях; по-третє, самобутністю культурного буття, яке, взаємопереплітаючись з іншими суспільними сферами, часто набирає неординарних несподіваних виявів; по-четверте, специфікою історичних реалій, коли, скажімо, не лише державні чи політичні, а щонайбільше військові чинники підтримували культурний розвій, зумовлюючи унікальність його форм і тенденцій тощо. Ці та інші обставини значною мірою зумовили характер і послідовність нашого аналізу наукового здобутку з означеної тематики.

Проблема культурного розвитку Покуття в 1914–1919 рр. в контексті так званої «історії повсякденності» здебільшого «випадає» з історичних синтез. Це зумовлюється як недостатньою увагою до «культурницької тематики», так і цілком зрозумілим акцентуванням для традиційної української історіографії на важливих проблемах так званої політичної історії, «головних» подіях військово-політичного характеру. Втім, схожу картину зустрічаємо і в узагальнюючих працях з історії української культури, про що свідчать відомі репрезентативні видання «Історія української культури» (1937) за редакцією І. Крип'якевича (перевидавалася за кордоном і в Україні у 1990, 1992 рр.) [11], «Тисяча років української культури» М. Семчишина (1985) [30] та сучасні нариси історико-культурознавчого спрямування [6] тощо. В останньому випадку спостерігається «випадання» воєнно-революційної доби, яка до певної міри виправдано представляється як «вимушена перерва», «повний застій» у розвитку різних видів мистецтва, літератури, видавництва тощо.

Вкоріненню таких уявлень сприяють і стереотипні порівняння кількісних і якісних показників культурного розвитку у довоєнний та післявоєнний період. Вони зрозумілі й виправдані особливо тоді, коли йдеться про знакові культурні явища і процеси, що відображають головні віхи та зрушення культурного поступу. Втім, воєнно-революційний період 1914–1919 рр. все ж не варто представляти як «повну культурну порожнину», що часто ілюструється (доводиться) картиною «суцільної руїни» культурних установ, «винищенням усього українського» та репресіями проти національної інтелігенції під час російської окупації Галичини. Якщо стосовно мистецького життя таку ситуацію ще можна зрозуміти, то відносно освітньої сфери вона не завжди виправдана. Таким чином, важко мотивувати з наукової точки зору той факт, що у фундаментальній «Історії освіти в Україні» оминається увагою її становище у Галичині не лише за часів Першої світової війни, а й за доби ЗУНР. Зауважимо, що її автор - С. Сірополко - як товариш (заступник) міністра народної освіти УНР був добре знайомий з цією проблемою, глибоко показав освітню політику Центральної Ради, Гетьманату, Директорії у 1917–1919 рр. [31, с. 426–608].

У масиві різножанрової літератури історичного, історико-культурологічного (мистецтвознавчого, освітнього) спрямування

виокремлюємо кілька тематичних блоків праць, які найвиразніше репрезентують культурні процеси у Східній Галичині, в тому числі і на Покутті, за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. Ідеться передусім про феномен субкультури Українського січового стрілецтва, про освітню політику і театральне життя ЗУНР тощо. Наскрізно у різних тематичних ракурсах піднімаються питання ролі і значення української інтелігенції та різного роду громадських інституцій у тогочасному національно-визвольному русі [13], а також проблеми, пов'язані з культурними втратами через воєнне лихоліття, збереженням національної пам'яті про загиблих героїв тощо.

Культурно-просвітницька діяльність стрілецтва має глибоку історіографічну традицію. Вона відзначається пафосом і шляхетністю, тому повсякчас притягує науковців різних галузей знань – істориків, мистецтвознавців, літераторів, педагогів тощо. Вивчення масиву такої літератури різних періодів показує, що в ній залишається дедалі менше місця для нових неординарних думок, оцінок, характеристик. Це супроводжується тенденцією, коли дослідники замість того, щоб звертатися до оригінальних витворів стрілецтва, воліли спиратися на надбання своїх попередників. Вона простежується від перших студій періоду Першої світової війни [26; 34; 41] через репрезентативні праці з історії стрілецтва, що з'являлися за міжвоєнного періоду в Галичині і згодом в українському зарубіжжі (О. Назарук, О. Думін, М. Угрин-Безгрішний, Н. Гірняк, С. Ріпецький), до новочасних публікацій.

Систематизувавши й доповнивши різножанрові напрацювання новими документальними матеріалами, деталізовану картину культурно-просвітницької праці УСС у низці ґрунтовних студій представив сучасний український вчений М. Лазарович [19; 20; 21]. У нестримно наростаючому з 90-х років потоці літератури про феномен галицького стрілецтва частка публікацій з культурологічної тематики істотно переважила обсяг напрацювань про його військово-політичну діяльність. На тлі десятків, сотень науково-популярних брошур та статей, уміщених у різнофахових (історичних, мистецтвознавчих, педагогічних, етнографічних тощо) наукових виданнях, цю тенденцію виразно засвідчила Всеукраїнська наукова конференція з історії Українського січового стрілецтва, на якій близько 2/3 виступів стосувалося питань його

духовного життя та ролі і місця стрілецької традиції в національній культурі України [24].

При цьому зауважимо, що творчі надбання і масово-просвітницька праця українського стрілецтва фактично майже не піддавалися критичному аналізу, навіть з позицій мистецтвознавства. Натомість дослідники повсякчас наголошують на її (культурно-освітньої праці) національно-патріотичній, державницькій, об'єднавчій у національному контексті спрямованості та наполегливо доводять, подекуди явно гіпертрофуюючи, роль і значення УСС у розвитку національної свідомості та культури українства ХХ ст.

Окремо відзначаємо вагому групу публікацій про стрілецькі пісенну і музичну творчість. Їм притаманні як жанрове розмаїття історичного, фольклорного, мистецтвознавчого спрямування, так і різновидові характеристики – статті в історичних збірниках і різнофахових наукових виданнях, науково-популярні брошури, монографії тощо [5; 9; 23; 44, с. 230–235]. Це зумовлює позиційні підходи й оціночні характеристики творів стрілецької спадщини. Не можна не помітити тенденцію, коли фахівці з різних галузей знань, ставлячи питання про вивчення української пісні часів ЗУНР, насправді зосереджували увагу і зводили його до стрілецької музичної творчості [14; 38].

Другим великим блоком складової культурного життя краю воєнно-революційної доби слід виокремити, на нашу думку, висвітлення процесу розвитку освіти і шкільництва. Цей контекст проблеми знайшов достатнє відображення в науковій літературі, хоча значна частка присвячених йому публікацій належить історикам педагогіки. За роки новітньої української незалежності з'явилося чимало (нами було розглянуто понад двадцять) монографічних і дисертаційних досліджень, в яких висвітлено різні аспекти становища шкільництва і політику в галузі освіти за революційно-державного періоду 1917–1920 рр. в Україні. Однак деякі автори без жодних пояснень оминають Східну Галичину, у багатьох випадках згадують про неї принагідно, обмежуються фрагментарним показом становища національної школи в краї. Доволі стислий виклад матеріалу на незначній джерельній базі призводить у цьому випадку до «скромних», далеко неповних аналітично-оціночних характеристик [1; 4; 29; 40]. Схожа ситуація простежується і в репрезентативних

узагальнюючих працях з історії українського шкільництва академічного та дидактичного спрямування [27].

За таких обставин головний здобуток у вивченні цієї теми належить дослідникам історії ЗУНР та історії розвитку освіти на західноукраїнських землях. При цьому «відправним» питанням залишається законодавство ЗУНР у галузі освіти, до висвітлення якого долучилися фахівці з історії, педагогіки, правознавства [37; 42; 46]. Попри різну глибину викладу матеріалу (який часто зводиться до коментування положень відповідних актів) їм важко бути оригінальними, тим більше, що короткий час існування західноукраїнської державності не дає змоги для ширших узагальнень наслідків і результатів такої політики. Констатуючи демократизм, національну спрямованість, значущість освітніх законодавчих актів, зрушення у сфері шкільництва показуються стандартно через обмеженість фактологічного (джерельного) матеріалу.

Аналогічну ситуацію простежуємо і в згадуваних працях з історії ЗУНР. Порівняно з ними узагальнюючі праці про розвиток освіти в Галичині у ХХ ст. [2; 25; 35; 36] вносять деякі елементи новизни. Їхніми авторами переважно були історики педагогіки, які зосереджувалися на аналізі модернізації педагогічної думки за доби ЗУНР, тож вони істотно долучилися до вивчення й узагальнення теоретичних засад розбудови національної школи і виховання, що розроблялися в тогочасних працях знаних освітян і громадських діячів.

Становище і розвиток освіти та шкільництва в роки Першої світової війни і ЗУНР у різнофаховій літературі загалом показано доволі стереотипно – як суцільний занепад. З поля зору дослідників, до прикладу, як правило випадають заходи російської адміністрації зі створення нової системи навчальних закладів, позаяк уся увага зосереджується на її дії зі знищення українських установ. Через використання обмеженого кола ідентичних джерел науковцям важко претендувати на оригінальність у відтворенні зрушень в освітній сфері в роки існування ЗУНР. Щоправда, окремі публікації виявляють симптоми подолання таких застійних явищ. Так, Р. Делятинський, висвітлюючи ставлення греко-католицького духовенства до освітніх реформ ЗУНР, не обмежується традиційною констатацією їхньої «співпраці» та ухвалення

«важливих рішень» на учительських з'їздах, що відбулися навесні 1919 р. Він розкриває зміст публічних дискусій, що точилися навколо питань відділення церкви від держави тощо. Таким чином, показується, що реалізація освітньої реформи ЗУНР супроводжувалася гострою полемікою між різними політичними та громадсько-педагогічними чинниками, яка відображала зміст і спрямованість усієї гуманітарної політики західноукраїнської республіки [8].

У такому контексті слід відзначити і монографічні дослідження історика педагогіки І. Курляк [16;17]. З чотирьох періодів розвитку в 1864–1918 рр. галицьких українських гімназій дослідниця виокремила і розкрила їхнє становище в роки Першої світової війни. При вивченні історико-педагогічного аспекту становлення класичної освіти на західноукраїнських землях у ХІХ – першій половині ХХ ст., вона показала здобутки, проблеми, перспективи її перебудови за часів ЗУНР. У таких тематичних ракурсах проводиться думка, що гімназійна й університетська освіта визначала майбутнє української інтелігенції, забезпечуючи тим самим збереження української культури. Українізація й одержавлення навчальних закладів та якісне оновлення теоретичних засад навчально-виховного процесу розглядаються як важливий інтегральний складник державної політики ЗУНР.

У площину історіографічного аналізу наукового здобутку про культурне і духовне життя Покуття і Східної Галичини за воєнно-революційної доби вписується і група праць з проблеми увічнення пам'яті загиблих вояків, до якої активно звертаються і фахівці в галузі військової історії. В методологічному відношенні сучасні вчені погоджуються з доцільністю розглядати проблему історичної пам'яті як один з аспектів «культури війни». Умотивовуючи її науково-теоретичну значущість та національно-політичну актуальність, В. Горбик і Г. Денисенко стверджують, що, на жаль, не лише в науці, а й у суспільній свідомості наших співвітчизників пам'ять про ту, Велику війну, майже повністю стерлася [7].

Таке становище зумовлюється характером розвитку української історичної науки та суспільно-політичної думки. Західноукраїнські автори міжвоєнного періоду та дослідники українського зарубіжжя зверталися до неї переважно як до джерела патріотичного виховання

молоді. Радянські історики фактично оминали увагою некрополі Першої світової війни, хоча активно вивчали пам'ятки загиблих у Другій світовій, так що пов'язана з ними героїка стала одним зі стрижневих постулатів усєї ідеологічної доктрини. Позитивні зрушення у цій царині окреслилися лише у 90-х роках, коли зусиллями громадських національно-патріотичних організацій та краєзнавців почала розгортатися конкретна пошуково-дослідницька робота, що стала складником створення монументального літопису України.

Суспільно-політичні обставини та науково-пізнавальні інтереси зумовили формування окремої групи різновидових публікацій про військові поховання галицького вояцтва. Присвячені цій проблемі розвідки, що з'являлися у 30-х роках у Галичині, згодом в українському зарубіжжі та в Україні в першій половині 90-х років, стосуються військових кладовищ у Галичині [3] та в різних країнах Європи, зокрема Польщі [12; 33]. Ці науково-популярні публікації подекуди наближаються до жанру просопографії та сприяють встановленню імен загиблих вояків. Це питання повсякчас порушується в студіях з військової історії, зокрема присвячених діяльності бойових підрозділів УСС та Галицької армії. Прикладом зразкового вирішення окресленого кола завдань слугує книга знаного історика О.Колянчука, що представляє українську військову науку в Польщі. Спираючись на велику джерельну базу, він на рівні мікроісторії здійснив докладну наукову реконструкцію місць військових поховань у цій країні, визначив імена героїв, які загинули на чужині [15].

Розгортання дослідницької роботи у цьому напрямі стримується необізнаністю зі спеціальними науково-методологічними підходами, зокрема й з напрацюваннями західної науки. Одним з небагатьох прикладів таких аналітичних розробок слугує публікація Б. Черкеса, де порушується питання про необхідність встановлення чисельності австрійських військових поховань у Галичині. Це, на думку автора, внесе істотні корективи в уявлення про характер і масштаби військових операцій в краї [45]. З іншого боку, ця проблема активно висвітлювалася на рівні мікроісторії. В галицьких календарях і літописах «Чернової Калини» та «Українського інвалід» 30-х років ХХ ст., у діаспорних регіональних історико-мемуарних збірниках та інших працях, зокрема й

сучасних виданнях, віднаходимо численні історико-краєзнавчі публікації з питання збереження пам'яті про борців за українську державність 1914–1919 рр. З-поміж них особливо приваблюють студії, що містять докладні описи військових цвинтарів, де ховали вояків української, австрійської, мадярської, польської, російської армій, які загинули на українській землі в роки Першої світової війни [43].

Таким чином, аналіз праць українських істориків про окремі аспекти повсякденного життя мешканців Покуття і Східної Галичини воєнно-революційної доби 1914-1919 років приводить нас до наступних висновків.

Насамперед, українська історіографія культурного, освітнього життя Східної Галичини за воєнно-революційної доби 1914–1919 рр. наскрізь етноцентрична. Тому актуальним залишається зауваження О. Оглобліна (1971) про те, що проблема культурного розвитку України XIX – XX ст. в історичній науці розв'язується за канонізованою схемою, до якої включаються лише українські етнічні процеси, а здобутки представників інших національностей вважаються «неукраїнським» й віддаються «чужій культурі», переважно російській чи польській. На думку вченого, це «збіднює» «український культурний капітал», бо все, що створено на українській землі культурними діячами та установами незалежно від їх етнічної приналежності, має належати Україні [28].

За останні роки окреслилися шляхи до виправлення такого становища. Ідеться не лише про традиційне висвітлення змісту державної національно-культурної політики серед національних меншин за доби Української революції [10, с. 227–229; 32]. Вона, як правило, зводиться до показу відповідних законодавчих актів, а не з'ясування реального становища в цій сфері.

Тут дозволимо собі навести думку відомого етнополітолога професора Івана Монолатія, який намагався визначити причини такого стану справ в сучасній українській історіографії. Він, зокрема, характеризує доробок українських вчених-авторів першої наукової монграфії про історію ЗУНР [10], як і упорядкований ними збірник документів і матеріалів з історії цієї держави [47] висловив наступні думки, з якими значною мірою погоджуємося і ми. «На мою думку, - пише дослідник, - така ситуація прямо свідчила про, по-перше, потрапляння

упорядників 2000-х у пастку позитивістської методології, яка передбачала збирання (упорядкування), а не типологізацію, аналіз й інтерпритацію джерел і, по-друге, помилкове ототожнення культури більшою мірою з освітою, яка, звісно, належить до культурних здобутків людини, однак є цілком окремою цариною життєдіяльності і знання» [48, с. 260].

В останні роки спостерігається тенденція, коли українські науковці почали предметніше підходити до вивчення культурних явищ у польському та єврейському середовищах, хоча через вузькість хронологічних меж зазначеного періоду він здебільшого розглядається як окремий фрагмент ширших культурницьких процесів. Виразним прикладом цього слугують наукові розвідки про діяльність польських істориків у Львові, зокрема публікації про їхні міжнародні зв'язки та про «краківське коло» історичного товариства, зміст яких визначається хронологічними межами «до» і «після» 1918 року [18; 39]. Вони розкривають цікаві епізоди інституціоналізації і становлення історичної науки в Галичині.

І, насамкінець. Мусимо констатувати недостатню увагу українських істориків до культурних процесів і явищ в узагальнюючих дослідженнях з історії Східної Галичини 1914–1919 рр. Головне інформативне навантаження несуть праці з військової історії, де вона порушується як її невід'ємний складник (субкультура та просвітницька праця УСС; освіта і театри ЗУНР тощо), а також спеціальні публікації, безпосередньо присвячені окремим, часто унікальним явищам культурного життя, зокрема пов'язані з втратами культурних цінностей, долею реліквій тощо. Це дозволяє визначити одну важливу рису історіографії досліджуваної теми: чимало культурних феноменів ставали предметом вивчення не як окремі самодостатні цінності, а передусім як компонент діяльності різних політичних, військових, державних структур та громадських інституцій. Виразним прикладом цього слугує відображення в літературі різних періодів їх національно-культурної праці на північно-західних українських землях.

Джерела і література:

1. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні. 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Н. В. Агафонова. Одеса. 1996. 16 с.
2. Барна М. М. Еволюція педагогічної освіти та державотворчі процеси у Східній Галичині 1772–1939 рр. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 2. С. 159–166.
3. Білоніжка П. Стрілецькі могили у Вишнівчику. *Історичні пам'ятки Галичини*: м-ли наук. конф., 26 жовтня 2000 р. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. С. 166–190.
4. Богуславська В. Г. Народна освіта в Україні в добу національно-демократичної революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк. 2001. 20 с.
5. Витвицький В. Стрілецька пісня. *За волю України*: істор. зб. УСС. 1914–1964. Нью-Йорк. 1967. С. 356–367.
6. Виткалов В. Українська культура: сторінки історії ХХ ст. Рівне : Ліста. 1997. 434 с.
7. Горбик В. Воєнна історія України в пам'ятках. К. 2003. 236 с.
8. Делятинський Р. Ставлення греко-католицького духовенства до освітньої реформи ЗУНР. *Обрії*. 2006. № 1. С. 49–52.
9. Залеський О. До історії пісень Українських Січових Стрільців. *Вісті братства колишніх вояків І УД УНА*. 1954. Ч. 9–10. С. 5–11.
10. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія. кер. авт. кол. О. Карпенко. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 628 с.
11. Історія української культури. за ред. І. Крип'якевича. Львів : Вид-во І. Тиктора, 1937; К. : Либідь, 1994. 656 с.
12. Кабарівський Б. З поїздки до Вдовиць. *Літопис Червоної Калини*. Львів, 1932. Ч. 1. С. 14–16.
13. Качкан В. Галицькі греко-католицькі священники – носії національної ідеї. *Україна соборна* : зб. наук. статей. К. 2005. Вип. 2. ч. 2. С. 89–95.
14. Кіндратюк Б. Українські пісні часів ЗУНР. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів. 2000. Вип. 6. С. 350–352.

15. Колянчук О. Увіковічення нескорених. Українські військові меморіали 20–30-х рр. ХХ ст. у Польщі. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. 246 с.

16. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ ст.): історико-педагогічний аспект. Тернопіль. 2000. 328 с.

17. Курляк І. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918). Львів. 1997. 222 с.

18. Лаврецький Р. Міжнародні зв'язки істориків Львівського університету в 1918–1939 роках. *Львів: історична та культурна спадщина* (до 750-річчя заснування Львова): м-ли наук. конф. 14 квіт. 2006. Львів : ЛДУ БЖД. 2006. С. 138–143.

19. Лазарович М.В. Легіон Українських січових стрільців : формування, ідея, боротьба. Тернопіль : Джура. 2005. 592 с.

20. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. Тернопіль : Тайп. 2003. 114 с.

21. Лазарович М. Українські Січові Стрільці: національно-політична та культурно-просвітницька діяльність. Тернопіль : Економічна думка. 2000. 202 с.

22. Реєнт О. П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 3–37.

23. Лехник Л. Пісні Українських Січових Стрільців як внесок у національну культуру. *Лицарі рідного краю: січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття*: м-ли Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови Української Боевої Управи Кирила Трильовського. 17 травня 2007 р. Упоряд., ред. І. Монолатія. Коломия : Вік. 2007. С. 146–152.

24. Лицарі рідного краю : січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ століття : м-ли Всеукр. наук.-теор. конф., присвяченої пам'яті організатора січово-стрілецького руху в Галичині, генерального отамана Українського січового союзу, голови

- Української Боевої Управи Кирила Трильовського. 17 травня 2007 р. Упоряд., ред. І. Монолатія. Коломия : Вік. 2007. 312 с.
25. Луків О. Розвиток структури польських і українських освітніх закладів у Східній Галичині (1900–1939 рр.). Тернопіль. 1996. 285 с.
26. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. Львів, 1916. 156 с.
27. Нариси історії українського шкільництва 1905–1993 : навч. посіб. За ред. В. О. Сухомлинської. К. : Заповіт. 1996. 304 с.
28. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19–20 століття (до 1917 року). *Український історик*. Нью-Йорк ; Мюнхен. 1971. Ч. 1–2. С. 5–16.
29. Потапова Л. В. Розвиток національної школи в Україні (1917–1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Луганськ. 1998. 24 с.
30. Семчишин М. Тисяча років української культури. (Історичний огляд культурного процесу). Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка. 1985. 550 с.
31. Сірополко С. Історія освіти в Україні. К. : Наукова думка. 2001. 912 с.
32. Ставицька Н. Державна національно-культурна політика серед національних меншин в добу Української революції. *Наукові записки ІПіЕНД*. К. 1999. Вип. 8. С. 84–91.
33. Стечишин М. Щипіорнський військовий цвинтар. За державність. Каліш. 1930. Ч. 2. С. 155–158.
34. Стрілецький Календар-альманах Артистичної горстки і Пресової Квартири У.С.С. в полі на звичайний рік 1917. Львів. 1917. 204 с.
35. Ступарик Б. М., Моцюк В. Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.). Коломия : Вік. 1995. 176 с.
36. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939). Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. 1994. 144 с.
37. Ступарик Б. Організація шкільництва в Західно-Українській Народній Республіці. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів. 2000. Вип. 6. С. 333–335.

38. Таран І. ЗУНР та стрілецька музична творчість. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів. 2000. Вип. 6. С. 353–354.

39. Тельвак В. Організація та діяльність краківського кола історичного товариства у Львові (до 1918 року). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич: Коло. 2004. Вип. 8. С. 285–293.

40. Телячий Ю. В. Реформа української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917–1920): історичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Чернівці. 2000. 23 с.

41. Тим, що впали: літ.-мист. зб. Львів. 1917. Кн. 1. Злож. М. Голубець, украсив І. Іванець. 98 с.

42. Цепенда І. Є. Питання освіти в законодавстві ЗУНР. *Міжнародна наукова конференція, присвячена 75-річчю Західноукраїнської Народної Республіки*. 1–3 листопада 1993 р.: матеріали. Івано-Франківськ. 1993. С. 67–68.

43. Черевко М., Сена Я. Хроніка-опис міста Підгайці. *Підгаєцька земля: істор.-мемуар. зб.* Гол. ред. Б. Титла. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто. 1978. С. 181–214.

44. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). К.: Вежа. 1997. 324 с.

45. Черкес Б. Австрійські військові поховання в Галичині. Німецькі колонії Галичини. Історія. Архітектура. Культура. Львів : Манускрипт. 1996. С. 242–244.

46. Чорноус В., Кравчук М. Правові основи розвитку освіти ЗУНР. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2000. Вип. 6. С. 330–332.

47. Західно-Українська народна республіка 1918-1923. Документи і матеріали. У 5 т. Том 3. Кн. 2: Соціально-політичні процеси. Національно-культурне відродження. Укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківська обласна державна адміністрація; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника; Державний архів Івано-Франківської області. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2005. 680 с.

48. Монолатій І. Зоосад революції. Західноукраїнська державність 1918-1923 рр. і теорії випадковостей ХХ- початку ХХІ сторіч. Есеї. Івано-Франківськ: Лілея-НВ. 2020. 352 с.

ІХ. Полонія Покуття в Східній Галичині в контексті військово-революційних подій в краї 1914-1919 рр.: українська історіографія.

Східна Галичина споконвіків була і є регіоном пограниччя, з характерними в такому випадку рисами поліфонічності, в якому пересікаються, вживаються, взаємоконкурують і взаємодоповнюють один одного різні етноси з власними суспільними культурами. На двох з них – українському і польському, що набули форми націй, лежить, вважаємо, лєвова частка відповідальності як за соціально-економічне, так і за суспільно-політичне, національно-культурне обличчя цього краю. Саме ці два етноси є тими, які не лише найдовше мешкають на теренах цього краю, а й є його найвпливовішими чинниками, не дивлячись на треті, четверті чи кількісно й чисельно інші національно-державні сили, що виступали тут чи в ролі окупантів, чи в статусі дорогоцінної перлини безцінного полінаціонального галицького намиста.

XX століття в регіональній історії Східної Галичини було, на нашу думку, як епохою українсько-польського протистояння, часом визначення приналежності національно-державного статусу краю, так і часом визнання обома націями потреби взаємопрощення й взаємовигідної сусідської співпраці. Саме виходячи з такої парадигми вважаємо за можливе стверджувати, що суспільно-політичні реалії розвитку Полонії Східної Галичини початку XX століття бачилися українською історіографією через призму українсько-польських відносин, насамперед в контексті протистояння двох найвпливовіших національних одиниць краю.

Помітний вплив на українську історіографію польсько-українських відносин спричинила класична праця І.Лисяка-Рудницького «Польсько-українські стосунки: тягар історії», яка вперше з'явилася в канадському збірнику 1977 р., а стала відомою серед широких наукових кіл за публікацією 1994 р. [1]. Розглядаючи їх у широкій історичній ретроспективі, вчений наголошував на виключному значенні цього протистояння для боротьби за національну самостійність України і Польщі, але основну відповідальність за нього покладав на останню — сильнішу сторону.

Серед головних віх українсько-польських відносин особливого значення надавалося 1917-1921 рр., які поділялися на три «епізоди»: автономія польської меншості в Україні 1917 р.; польсько-українська війна 1918-1919 рр. за Галичину; союз Пiлсудського-Петлюри 1920 р. До другого «епізоду» І.Лисяк-Рудницький підходив з позиції «галицького П'ємонтизму»: на його думку, Галичина була «ядром» української нації, тому польська агресія проти неї означала набагато більше ніж утрату провінції, - знищення самих підвалин, на яких могла будуватися самостійна українська держава за повоєнного часу.

Такі погляди загалом поділяв речник українського консерватизму В.Кучабський, який ще на початку 1930-х років визначив «територіальні» ракурси польсько-українських стосунків: 1) між Польщею та українськими етнічними теренами (передусім Галичиною. - В.В.); 2) між українцями та поляками, що мешкали на українській території [2]. Сучасний учений Я.Дашкевич, вирізняючи в історії міжнаціональних відносин два дослідні аспекти: внутрішні (всередині української етнічної території) та зовнішні (із суміжними з нею державами і націями), особливо наголошував на їхній взаємозумовленості та взаємозалежності [3]. Ці етнотериторіальні зрізи вивчення польсько-українських стосунків зі всією виразністю проявилися на історичному переломі 1914-1919 рр. у Галичині, де вони відбувалися на двох рівнях: 1) етносоціальному - між українською більшістю та польською меншістю; 2) так би мовити, «державно - регіональному»: Польща - [українська] Галичина.

Науковий здобуток названих авторитетних учених, що представляють різні етапи і напрями розвитку української історіографії, відображає два важливих концепти українсько-польських відносин, які повною мірою притаманні і досліджуваній проблемі. Перший з них стосується перекладання провини за непорозуміння між обома народами на поляків, як на сильнішу сторону, та зображення українців, як пригнобленої, й навіть незаслужено покривдженої нації, яка веде справедливу боротьбу за незалежність. Другий відображає скептичне ставлення щодо можливих альтернатив полагодження цього протистояння через обопільне небажання вести конструктивний діалог.

В українській нерадянській історіографії присутні дві головні парадигми висвітлення історії українсько-польських стосунків, які окреслюють і підходи до висвітлення нашої дослідницької теми. Їхню суть і зміст у дещо своєрідній формі показала Н.Яковенко [4]. Говорячи про наукові оцінки українсько-польських стосунків, дослідниця проводить таку думку: у войовничо антипольській українській історіографії немає і натяку на те, що сусідні етноси, які перебували під одним «державним дахом», мусять мати й чимало спільного. Тому в ній утвердилися два „агресивні стереотипи» зумовлені тягарем застарілих історіографічних і світоглядних штампів: перший стверджує, що поляки - це окупанти, які провадять планомірну політику підкорення й денаціоналізації українців; другий нав'язує синдром «ворожої країни», згідно з якими Польща і Україна - це засадничо окремі, нічим, окрім ворожості, не пов'язані політичні, соціальні, культурні організми. Натомість пропонується концепція «відкритої історії», яка пропагує толерантність з наголошуванням на тому, що несхожі сусідні «історично ворожі» культури постійно перебували в стані діалогу та взаємопроникнення. Шлях до її реалізації убачається в переході до «інтегрованої» національної історії, в якій кожна новітня нація постає як витвір численних іноетнічних впливів. До речі, такі думки мають важливе методологічне значення і для вивчення життєдіяльності проживаючих у Галичині етноменшин.

Вірогідно, між обидвома парадигмами української історіографії, які умовно назвемо «традиційно-антипольською» та «модерністсько-поліцентричною», немає чіткої межі, тим більше якоїсь прірви, оскільки історики різних періодів і течій завжди зважали на «законні прагнення», «природні інтереси» не лише української, а й польської сторін. Властиві для них «перехідні» елементи зауважуємо у працях Т.Гунчака, М.Демковича-Добрянського, І.Лисяка-Рудницького, М.Стахіва та інших дослідників українсько-польських стосунків зарубіжжя [5]. Не відходячи від постулатів «наїзник-поляк» та «покривджений-українець», вони прагнули показати історично зумовлені мотиви і діяння обох народів, які обстоювали свої законні, з їхньої точки зору, права й інтереси, відчуваючи за собою власну історичну справедливість.

Науково-теоретичні обставини, що спричинили утвердження «традиційно-антипольської» парадигми української історіографії та її психостереотипні вияви, окреслено в працях вітчизняних учених Л.Зашкільняка, О.Реєнта, В.Литвина, М.Литвина, Н.Яковенко та інших [6]. Вони засвідчують, що, з одного боку, в сучасній українській літературі зберігаються (переважають) схеми, розроблені давньою українською, російською, радянською історіографіями, згідно з якими український народ завжди прагнув до незалежності. Така методологічна установка апріорі передбачає, що її ворогами були сусіди, передусім Польща та поляки, які незалежно від епохи перешкоджали незалежності українців. З іншого боку, утвердженню цих наукових і суспільних установок сприяла історична практика конфронтаційних відносин між українцями та поляками, зокрема і під час Першої світової війни та збройного протистояння 1918-1919 рр. Так укорінювався експансіоністський образ «недоброго» сусіда, що прагне поневолити українські землі, який, до речі, був чи не найбільше притаманним міжвоєнній західноукраїнській та радянській історіографіям.

«Модерністсько-поліцентрична» парадигма вивчення українсько-польських стосунків виразнішого вигляду набирає в працях сучасних українських істориків Л.Баженова, Т.Возняка, Я.Грицака, Б.Гудя, Д.Дашкевича, Л.Зашкільняка, О.Красівського, В.Литвина, М.Литвина, С.Макарчука, О.Реєнта, Н.Яковенко та інших [7]. Вони відзначаються прагненням відмовитися від «тягаря історії», неупереджено з'ясувати стосунки між українцями і поляками, щоб позбутися перекладання однобічної провини на останніх.

Такі орієнтири і прагнення зумовлюються унікальною, хоча й дещо суперечливою ситуацією в сучасній історіографії українсько-польських відносин, яка склалася під впливом як теоретико-пізнавальних, так і державно-політичних чинників. Курс на євроінтеграцію і поглиблення добросусідських відносин між Україною та Польщею виводять цю проблему за межі суто наукових зацікавлень, надаючи їй актуального суспільного звучання. Це стимулює налагодження діалогу між польськими та українськими істориками, що проявилось у проведенні десятків міжнародних і регіональних

науково-теоретичних чи громадських конференцій, симпозіумів, круглих столів, реалізації довготривалих наукових проектів тощо [8]. Їхнім результатом стала поява численних збірників опублікованих матеріалів та серійних видань, окремі з яких стосуються і нашої теми [9]. Паралельно з цим наростав потік публікацій, автори яких також претендували на те, щоб «спокійно розібратись» та «віднайти консенсус» у вивченні складних взаємин між українським та польським народами.

Все це створювало сприятливе підґрунтя для відмови від націоцентризму у висвітленні українсько-польських відносин у ХХ ст., однак інертність мислення, національно-патріотичні почування та, зрештою, брак нових теоретико-методологічних орієнтирів помітно пригальмовують цей процес. До речі, схожа ситуація, хіба у дещо інших вимірах, склалася і серед польських істориків. Тому, з одного боку, українські вчені обґрунтовано закидають своїм польським колегам небажання відмовлятися від стереотипно-ностальгічних кліше, пов'язаних із трактуванням українських земель, пак України, як «східних кресів», із міфом про польську «цивілізаторську роль» тощо [10]. З іншого боку, визнається, що багато сучасних українських істориків продовжують дивитися на Польщу та поляків через призму міжнаціональних, як правило, конфронтаційних за характером стосунків. Прагнення (обов'язок) обстоювати «виняткову рацію української сторони» в минулому часто відсувають на задній план наукові засади історичного дослідження. Образи Польщі та поляків вимальовуються ще «розмитішими» в працях, присвячених конкретним проблемам їхніх стосунків з українцями. У її зображенні як «історичного антагоніста» України не останню роль відіграє застаріла термінологія, яка не узгоджується із сучасними науковими підходами [11].

«Традиційно-антипольська» історіографічна парадигма щодо висвітлення українсько-польських стосунків за воєнно-революційної доби 1914-1919 рр. сформувалася зусиллями істориків Західної України міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя 1920-1980-х рр. Багато з них були вихідцями з Галичини, тобто мали можливість безпосередньою спостерігати й переживати всі перипетії стосунків із

«найближчим сусідом», що посідав панівне суспільне становище, зокрема і як державницька нація. Ця обставина зумовила особливу увагу (навіть гіперболізацію) контактів між обома народами, що позначалися упередженим ставленням до польської сторони, в якій убачали мало не головну перешкоду визвольним прагненням українців. Звідси окреслюються дві основні взаємопов'язані концептуальні лінії висвітлення трирічного національно-політичного поступу галицького українства, що призвів до відновлення їхньої державності в листопаді 1918 р. Згідно з першою головна канва цього процесу показується через призму українсько-польського протистояння; згідно з другою акценти зміщуються на відносинах з Віднем, який постає визначальною запорукою або перешкодою на шляху до усамостійнення української спільноти.

У спрощеному вигляді такий підхід визначає трикутник відносин: українці - поляки - Відень. Однак при їхньому з'ясуванні історики потрапляють у складне плетиво стосунків, де виринають, перехрещуються безліч явних і латентних інтересів і прагнень, причому не лише їхніх безпосередніх суб'єктів, а й «сторонніх» (іноземних) чинників, які у цій складній поліфонії відігравали далеко не останню скрипку, а нерідко ставали її головними диригентами. Починаючи з досліджень М.Лозинського і Д.Дорошенка [12] в літературі утверджувався постулат, згідно з яким Відень показується як посередник в українсько-польському протистоянні. Австрійсько-польський альянс зумовлювався обопільними очікуваннями на взаємну підтримку в перемозі над Росією та відновлення державної самостійності Польщі. При такому розкладі українці зображалися як «розмінна карта» в реалізації інтересів обох сторін.

Порівняно з високим рівнем дослідженості українсько-польських стосунків у Галичині кінця ХІХ - початку ХХ ст. та в часи збройного зіткнення 1918-1919 рр. вивчення їхньої еволюції під час Першої світової війни представляє справжню «історіографічну лагуну». В літературі різних періодів і течій утвердився наступний підхід: впливаючи на віденські урядові кола (а не безпосередньо), поляки продовжували перешкоджати розвитку українського національно-політичного руху. З таких позицій пояснюються мало не всі труднощі

й невдачі, пов'язані з його розгортання - починаючи від обмеження чисельності легіону УСС й закінчуючи представленням польської сторони як «союзника», «натхненника» необґрунтованих австрійських репресій проти українців тощо. До речі, намагання окремих сучасних авторів підійти до цієї проблеми в руслі етнополітики чи психоісторії [13] не відзначаються новизною й оригінальністю, позаяк спираються на старі підходи, трактування, зрештою й фактологічний матеріал.

Типовим виразним прикладом «безкомпромісної» позиції у цьому питанні слугує праця В.Вериги [14], який усю провину за «австрійські репресії» проти українців під час війни покладає на поляків (і, до речі, євреїв), котрі не лише створили легенду про «зраду русинів», а й самі активно їх нищили під час відступу угорських частин. Розвиваючи цю думку, автор доводить, що галицько-польська адміністрація «провокувала» таке владне свавілля, що й призвело до Талергофу. Уособленням «польського антиукраїнства» традиційно виступає намісник В.Коритовський, з яким прямо пов'язуються арешти українців. Однак сучасна вітчизняна історіографія поступово відмовляється від подібних поглядів. Так, з праці С.Попика випливає, що австрійські переслідування українців та євреїв не слід пов'язувати з поляками, які також потрапляли в «розряд неблагонадійних», ставали жертвами репресій [15].

Історики Західної України міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя М.Лозинський, М.Голубець, Д.Долинський, І.Карпинець, В.Верига, Я.Ярославин, С.Ріпецький, І.Нагаєвський та інші [16] не відзначалися оригінальністю у кардинальних підходах до висвітлення змісту і спрямованості відносин між галицькими українцями і поляками, тож їхні праці вирізняються одна від іншої хіба що за характером й гостротою критики «ненависного» польського чинника. Саме в ньому вбачалася мало не головна перешкода національного розвитку галицьких українців «за сприятливих умов» австрійського конституціоналізму.

Вважаємо, світоглядні стереотипи й зайва емоційність заважали історикам зберігати виважені підходи, неупереджені трактування. Їхній україноцентризм чи не найвиразніше проявляється у ставленні до проголошення Польської держави 5 листопада 1916 р., яке

кардинально ламало десятиріччями усталену систему відносин. Оголошуючи цю подію «ударом в груди українцям» [17], «холодним цебром води на голову українського суспільства» [18], українські історики, по-перше, показують таким чином своє ставлення до відновлення польської державності (що, водночас, не заважає їм гостро критикувати адекватну ворожість поляків до української державності). По-друге, частина з них поспішає оголосити, буцімто із цього часу галицько-український політикун позбувся свого австрофільства, а українсько-польські стосунки переходять зі сфери посередництва Відня у площину прямих контактів між обома народами. Також слід погодитися з існуючою в літературі лінією, яку проводять І.Нагаєвський [19] й інші автори, доводячи, що перспектива входу галицьких українців до складу Польської держави істотно стимулювала розгортання їх національно-політичного руху.

На окрему увагу заслуговує праця В.Кучабського «Отверта відповідь польському консерваторові» (1932) [20]. Напевно, це одна з перших синтетичних і водночас полемічних праць, що узагальнює півтисячорічний досвід українсько-польських стосунків. Її зміст і значущість виходять за межі порушеної проблеми, оскільки відображають державницький світогляд української консервативної течії. Критикуючи польські консервативні та націоналістичні доктрини щодо історичної долі і перспектив розвитку польського й українського народів, В.Кучабський з'ясовує важку спадщину стосунків між ними і на цій основі заперечує меншовартість галицького українства, його нездатність до самостійного державотворення, приреченість існувати у фарватері Польщі.

В інших працях В.Кучабський одним з перших українських істориків розкрив політичні процеси у відновленій Польській державі 1916-1919 рр., дійшовши висновку, що її внутрішня стабілізація негативно позначилася на становищі західних українців, стимулювала військові дії супроти них [21]. Такий підхід залишається актуальним для сучасної національно зорієнтованої української історіографії, оскільки спонукає враховувати не лише загальний військово-політичний потенціал Польщі, але й її внутрішню загалом «сприятливу» національно-політичну ситуацію. Шлях до поліпшення

українсько-польських стосунків В.Кучабський убачав у їхній перебудові на ідеологічних засадах консерватизму, які базуються на загальних людських цінностях і забезпечують вільний демократичний розвиток кожного народу.

Сучасні українські науковці, вважаємо, достатньо висвітлили властивий радянській історіографії примат «соціально-класового» над «національним» при висвітленні, в тому числі, й означеної нами проблеми. Саме з таких позицій ставлення і дії польського та й українського «буржуазного» політикуму до австрійського і російського режимів у Галичині розглядалися як незалежні один від одного чинники або ж з проекцією на посередницьку роль між ними віденської влади. Прагнення обох сторін до відновлення власної національної державності в краї зображалося як протистояння (конкуренція) між «двома контрреволюційними змовами» буржуазних політичних і військових кіл. Доводилося, що українські та польські „трудящі маси» не мали з ними „нічого спільного», бо проводили свою «окрему революційну боротьбу» за соціальне і національне визволення [22].

У сучасній вітчизняній історіографії виокремлюємо три групи праць. Перші продовжують ґрунтуватися на відомій «традиційно-антипольській» парадигмі. Другі представляють «перехідний етап» відмови від старих стереотипів і намагання виваженіше підходити до вивчення українсько-польських стосунків. Треті наближаються до згадуваної концепції «відкритої історії», що передбачає відмову використання агресивних стереотипів у показі стосунків між обома народами. Умовність такого поділу очевидна, оскільки їхні змістовні характеристики, як правило, не представлені у «чистому вигляді». Однак він у загальних рисах відображає суперечливі трансформаційні процеси вивчення проблематики українсько-польських відносин. При цьому частина істориків фактично не просунулася далі здобутку нерадянських авторів 1920-60-х років [23]. Впадає у вічі присутність як у спеціальних працях, так і навчальних виданнях властивих радянському лексикону штампів на кшталт «польські шовіністи», «польська правляча верхівка» і т. ін. [24]. Вони автоматично налаштовують на негативне сприйняття образу поляків, навіть якщо й

супроводжуються визнанням «славної історії єднання двох братніх слов'янських народів» [25].

Утім, дедалі посилюється тенденція до більш зважених оцінок і підходів, визнання інтересів і прагнень як українців, так і поляків в краї, які боролися за свої політичні й національні права. Її утвердженню сприяє типологія українсько-польської війни 1918-1919 рр. в Галичині як міжнаціонального конфлікту, що відрізняє її від українсько-російських воєн 1917-1918 рр., в основі яких лежав соціальний фактор [26]. При визначенні моделей польсько-українського співіснування упродовж тисячолітньої ретроспективи дослідники вказують, що саме в 1917-1920 рр. між Польщею та УНР і ЗУНР уперше утвердилися зразки модерних міждержавних стосунків зі всіма атрибутами відносно рівноправних суб'єктів міжнародного права [27]

Окремо відзначимо праці львівського вченого М.Литвина, написані в тому числі й у співавторстві з К.Науменком [28], які, відображаючи еволюцію пострадянської історіографії, ґрунтовно розкривають панораму українсько-польського протистояння 1918-1919 рр. у Галичині передусім у військовій площині. Виводячи його коріння з польсько-козацьких війн і національно-релігійних конфронтацій XVII ст., несумісності політичних програм, задекларованих під час «Весни народів» 1848 р. та безрезультативності всіх наступних спроб до порозуміння, автор фактично не бачить можливостей досягнення компромісів між обома народами і на черговому переломному етапі їхньої історії. Отже, відхід від україноцентризму зводиться до показу в дзеркальному відображенні військово-політичних процесів як в українському, так і польському таборах.

Спираючись на засади західної методології (історії повсякденності, психоісторії тощо), інший львівський вчений Я.Грицак відходить від властивого вітчизняній науці погляду на міжнаціональні стосунки в Галичині «лише із середини», а дивиться на них через призму загальноєвропейської ситуації та порівняння зі становищем інших народів. (На схожій парадигмі, до речі, будується «Історія України» П.Магочого [29]). Зміст польсько-українського

конфлікту вчений розкриває, покликаючись на типологізовані оцінки національних історіографій обох народів. Боротьбу за Львів він називає «останньою романтичною війною старої доби», коли після денних сутичок українські і польські солдати разом грілися біля вогнищ, нерідко під звуки музики і взаємних тостів; під час перемир'я звичайним явищем були братання і спільне позування до фотографій тощо. Цей романтизм зникає наприкінці 1918 р., коли дії військовиків проти цивільного населення стали набирати характеру «етнічних чисток». Українцями, за думкою автора, ця війна сприймалася як боротьба за власну свободу проти національного поневолення, а поляками - як продовження гайдамаччини XVII - XVIII ст., адже вони відчували себе історичною державною нацією, якій належить право на Галичину [30]. Такі підходи Я.Грицака сприймаються в руслі закликів Н.Яковенко перенести акценти з історії воєн і соціальних конфліктів на «культуру миру» - повсякденне життя людини [31].

Дискусійними в українській історіографії залишається з'ясування впливів і наслідків різновекторних зовнішньополітичних орієнтирів поляків на їхню боротьбу за домінування у Східній Галичині, зокрема і в міжнаціональних стосунках у краї. При розв'язанні цієї проблеми більш чи менш виразно простежуються три позиції. Першу, яку умовно назовемо «компромісною», обґрунтовує О.Павлюк, доводячи, що існуючий у зовнішній політиці Польщі політичний і організаційний дуалізм не зашкодив, а навпаки сприяв досягненню її домагань щодо Галичини. Опанування Варшавою значної частини краю та її політика «доконаних фактів» й непримирима позиція галицьких поляків відіграли вирішальну роль у перемозі над ЗУНР [32].

Друга стосується оцінок політики Російської і Габсбурзької монархій щодо Польщі та її впливів на вирішення східногалицького питання, які також різняться. Одні автори вважають, що Росія в цьому відношенні діяла активніше, тож демонструючи схильність до позитивного, компромісного розв'язання української й польської проблем, прагнула здобути симпатії обох сторін. Натомість Австро-Угорщина обіцяла поступки лише полякам, що проявилось у проекті вирішення австро-польської проблеми шляхом передачі Галичини Польщі та створення української державності в Наддніпрянщині [33].

Інші історики ставлять під сумнів щирість заходів Росії із залучення польського чинника, що, зокрема, проявилось в діяльності її адміністрації в Галичині. Більш зацікавленими в його використанні вони вважають Австро-Угорщину і Німеччину, які поставили питання у практичній площині, проголосивши утворення Польської держави та відмовляючись від поділу Галичини на дві окремі національні частини [34].

Отже, здобутки і перспективи розвитку української історіографії Полонії Східної Галичині за переломної воєнно-революційної доби 1914-1919 рр. зумовлювалися численними науковими і позанауковими чинниками. З певною мірою умовності виокремлюємо три чинні в ній підходи до висвітлення вказаної проблематики, характерні для дослідників різних періодів, течій і напрямів. Перший - «традиційно-націоцентричний» - з різним ступенем гостроти й антипольської спрямованості панував у літературі Західної України 1920-30-х років, у студіях українського зарубіжжя і домінує в працях сучасних вітчизняних істориків. Таким історіописанням притаманне протиставлення українців і поляків, що виставляються у ролі «покривджених» і «кривдників», хоча їхні оціночні характеристики можуть істотно відрізнитися через визнання і протиставлення істориками прав і претензій обох сторін на володіння Галичиною, з'ясування можливих компромісів та альтернатив налагодження діалогу між ними тощо. Такі постулати відповідали українцентричній парадигмі державницького напрямку історіографії та не заперечувалися, а подекуди загострювалися представниками різних ідейних течій - від консервативної до націоналістичної.

Другий, властивий радянській історіографії, підхід будувався на приматі «соціально-класового» над «національним», тож не залишав жодного простору для творчості. Тракткування національно-політичних та міжетнічних стосунків через призму «спільної боротьби трудящих обох національностей» проти їх «спільного ворога» «буржуазії», зовсім не відповідало історичним реаліям, адже як польський, так й український суспільний рухи в Галичині відзначалися національною солідарністю, що й слугувала основою для міжнаціонального протистояння.

Прихильники третього - «модерністсько-поліцентричного» - підходу в особі представників молодшої англомовної генерації українського зарубіжжя та частини сучасних вітчизняних істориків України спираються на методологічні конструкти західної науки, а також підходять до цієї проблематики в руслі новочасних геополітичних реалій. Імовірно, він найперспективніший, тож збиратиме дедалі більше прихильників. Однак властиве його прибічникам прагнення позбутися «тягара історії», тобто перекладання провини на польську чи українську сторони, не повинно призводити до іншої крайності — нівелювання, згладжування реально існуючих міжнаціональних антагонізмів.

Джерела і література:

1. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії. Історичні есе. В 2-х томах. Т. 1. К.: «Основи». 1994. С. 83-110.
2. Кучабський В. Ідея «суверенітету народу» Романа Дмовського. *Мета*. Львів. 1932. 17 квітня.
3. Дашкевич Я. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України. (Друга половина ХІХ-ХХ ст.). Доповідь про друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня д-ра історичних наук. К. 1994. С. 32.
4. Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давного й недавнього минулого. URL: // <http://www.ji.lviv.ua/n28teksts/yakovenko.htm>.
5. Hunczak T. Sir Lewis Namier and the Struggle for Eastern Galicia. *Harvard Ukrainian Studies*. 1977. N.2. P.198-210; Hunczak T. Ukraine and Poland in Documents 1918-1922. New York - Paris - Sydney - Toronto. 1983. Vol. I; Демкович-Добрянський М. Україна і Польща. *Дзвони*. Львів. 1993. Ч. 5. С. 226-231; Лисяк-Рудницький І. Назв. праця; Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 - 1923. В 6 т. Скрантон, 1960. Т. 5. та ін.
6. Зашкільняк Л. Канонічна історія стереотипного сусіда. URL: <http://krutuka.kiev.ua>; Його ж. Україна між Польщею і Росією:

історіографія та суспільна свідомість. С. 93-113; Його ж. Польсько-український спір за Галичину на початку ХХ ст.: між історичною свідомістю і реаліями. Історіографічні дослідження в Україні. Гол. редкол. В.А.Смолій; Відп. ред. Ю.А.Пінчук. К.: НАН України. 2003. Вип. 13. у 2-х ч.: Україна - Польща: історія і сучасність Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М.Калиниченка (1923-1983). Ч. 1. С. 144-154 та ін.; Реєнт О. Українсько-польські відносини в ХІХ - на початку ХХ ст. *Історіографічні дослідження в Україні*. К.: НАН України. Ін-т історії України. 2003. Вип. 13. У 2 ч: Україна - Польща: історія і сучасність: Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка (1923-1983). Ч. 1. - С. 90-98; Литвин В. ХХ століття в українсько-польських відносинах. Там само. С. 14-76; Литвин М. Регіональний сепаратизм чи етнополітичне самовираження? (Здобутки і прорахунки польської історіографії). *Галичина*. Івано-Франківськ, 2001. Ч. 5-6. С. 202-210; Яковенко Н. Назв. праця та ін.

7. Баженов Л.В. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991-2002). URL: kr.km.ua/statti/dialog.htm; Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива і перспектива. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n11teksts/vjzniak.htm>; Грицак Я. Історія нації: продовження схеми Грушевського щодо української історії ХІХ-ХХ ст. *Михайло Грушевський і українська історична наука*. Зб. матер. конф. Львів, 1999. С. 98-129; Його ж. Конструювання національного міста: випадок Львова. URL: <http://luh-i-litera/17-18/11.htm>; Гудь Б. Українці - поляки: хто винен? У пошуку першопричини українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст. Львів: Кальварія. 2000. 189 с.; Дашкевич Я. Даніель Бовуа та вивчення історії польсько-українських відносин. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхти між царизмом та українськими масами (1831-1863). С. 5-39; Його ж. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети. *Україна в минулому*. Вип. 6. К.-Львів. 1994. С. 78-93; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: проблеми взаємовідносин. К.: В-во ЦДДУ. 1998. 298 с.; Макаруч С. Питання національного характеру Східної Галичини в українсько-польській полеміці кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. *Республіканець*. 1995. №1-2. С. 53-56; Його ж. Ставлення української громадськості Галичини до

Польської держави. *Вісник Львівського університету*. Серія Історія. Львів, 1995. Вип. 30. С. 63-74; Його ж. Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. *Зб. праць і матеріалів на пошану Ларисі Іванівни Крушельницької*. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. 1998. С. 132-144.

8. Зашкільняк Л.О., Сирота Р.Б. Міжнародна наукова конференція у Львові «Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти». *Український історичний журнал*. 2002. №2. С. 152-153.

9. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ: Плай. 1997. 451 с.

10. Баженов Л. Важкі питання українсько-польського діалогу істориків (1991-2002). URL: kr.km.ua/statti/dialog.htm

11. Зашкільняк Л. Канонічна історія...; Його ж. Україна між Польщею і Росією...; Його ж. Польсько-український спір...

12. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. Нью-Йорк: Червона Калина. 1970. С. 14-40; Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т. I. Доба Центральної Ради. Ужгород. 1932. Нью-Йорк. 1954. С. 4-39.

13. Плекан Ю. Вплив польських чинників на українське питання в Галичині 1914-1915 рр. (політичний аспект). *Перша світова війна і слов'янські народи*: Матер. міжн. наук. конф. 14-15 травня 1998. К. 1998. С. 161-165; Нечаєва-Юрійчук Н. Вплив Першої світової війни на політичне становище та психологічний стан польського та українського суспільства. Там само. С. 178-183.

14. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913-192-3. У 2-х томах. Львів: Інст. українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. Т. 1. С. 24-29.

15. Попик С. Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. К. Чернівці: Золоті літаври. 1999. С. 86-87.

16. Лозинський М. Назв. праця; Велика Історія України: У 2-х томах. Передм. д-ра І. П. Крип'якевича; Зладив М. Голубець. К.: Глобус. 1993. Т. II С. 144-147; Долинський Д. Боротьби українського

народу за волю і незалежність: Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1820. Вінніпег. 1920. С. 124-127; Карпинець І. Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни. *Галичина*: військова історія 1914-1921 років. Упор.: Стеблій Ф.І., Якимович Ю.З. Львів: Видавничий дім «Панорама». 2005. С. 67-69; Верига В. Назв. праця. С. 24-29; Ярославин С. (о. Ісидор Сохоцький). Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. Філадельфія, 1956. С. 120-123; Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918-1923 рр. Чикаго-Нью-Йорк. 1963. 42 с.; Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К. 1993. С. 58-63 та ін.

17. Долинський Д. . Боротьби українського народу за волю і незалежність: Огляд подій за рр. 1918, 1919 і 1820. Вінніпег. 1920. С. 124-127.

18. Дорошенко Д. Історія України... С. 28-29.

19. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. К. 1993. С. 58-63.

20. Кучабський В. Отверта відповідь польському консерваторові. Львів. 1932. 228 с.

21. Його ж. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року. *Дзвони*. Львів. 1932. Ч.3. С. 111-121; Ч. 4. С. 194-203; Ч. 5. С. 353-359.

22. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900-1919 рр.). К.: В-во АН УРСР. 1960. С. 308-314; Історія УРСР: у 8 томах, 10 книгах. Т.4. К. 1978. С. 360-369 та ін.

23. Карпо В., Кобринська С. Проблема становлення і розвитку західноукраїнської державності в контексті українсько-польської конфронтації (1917-1921 рр.). Перша світова війна та історичні долі народів... С. 199-209.

24. Кондратюк В.О., Буравченко С.Б. Назв. праця. С. 224.

25. Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст... С. 14-17.

26. Литвин В. ХХ століття в українсько-польських відносинах. С. 14-76;

27. Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива і перспектива. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n11teksts/vjzniak.htm>;

28. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1995. 368 с.; Литвин М. Український та польський істеблішмент у період «Великої війни» і соціально-демократичних революцій (1914-1918 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. Гол. редкол. В.А.Смолій; Відп. ред. Ю.А.Пінчук. К.: НАН України, 2003. Вип. 13. у 2-х ч.: Україна - Польща: історія і сучасність Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М.Калениченка (1923-1983). Ч. 1. С. 155-174; Його ж. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Центрально-Східної Європи. 1998. 488 с.

29. Магочій Р.П. Історія України. К.: Критика. 2007. 639 с.

30. Грицак Я. Нарис історії України. формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття. К: Генеза. 1996. С. 105-107.

31. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього й недавнього минулого. URL: // <http://www.ji.lviv.ua/n28teksts/yakovenko.htm>.

32. Павлюк О. В. Східна Галичина в політиці європейських держав...

33. Трофимович В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. *Перша світова війна і слов'янські народи*: Матер. міжн. наук. конф. 14-15 травня 1998. К. 1998. С. 24-30.

34. Козицький М. Польське питання в роки Першої світової війни: аспект російсько-польських відносин. *Перша світова війна і слов'янські народи*: Матер. міжн. наук. конф. 14-15 травня 1998. К. 1998. С. 165-170.

Х. Українсько-польські відносини на Покутті і в Східній Галичині як регіонах пограниччя у воєнно-революційну добу: українська історіографія.

Історія міжнаціональних, етнонаціональних відносин у Східній Галичині кінця ХІХ- початку ХХ століття набула останнім часом ґрунтовного вивчення й широкого висвітлення. Їй присвячують свою увагу історики, етнологи, політологи, до цієї проблематики звертаються письменники, поети, митці. Високий рівень зацікавленості вказаною проблематикою можна пояснити, на нашу думку, насамперед прагненням самоусвідомлення, випрацювання концепту самості як самих дослідників, так і тих етнонаціональних груп, які вони представляють чи тих етносів, з якими себе самоідентифікують. Сказане повною мірою стосується і періоду 1918-1919 років - часу збройного протистояння українців і поляків у Східній Галичині, краї пограниччя, краї, що був і є малою батьківщиною як для одних, так і інших. Як, зрештою, і для представників ще майже сорока націй і національностей, що проживали і продовжують мешкати тут. Стрижневою проблемою міжнаціональних відносин в краї перших трьох десятиліть ХХ століття без сумніву були українсько-польські.

Порівняно з високим рівнем їх дослідженості у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. та в часи збройного зіткнення 1918–1919 рр. вивчення їхньої еволюції під час Першої світової війни представляє справжню «історіографічну лакуну». Тут ставимо собі за мету виокремити, проаналізувати та узагальнити висвітлення питань українсько-польських відносин на Покутті і в Східній Галичині воєнно-революційної доби (1914-1919 рр.) в українській історіографії як стрижневої проблеми міжнаціональних відносин у краї загалом. При цьому зауважимо, що проблема українсько-польського збройного протистояння, будучи домінантною, насправді не була єдиною, не вичерпувала собою навіть усю їх гостроту, не кажучи вже про інших політичних акторів, що діяли в краї пограниччя і формували тим самим специфіку перебігу суспільно-політичних, національно-культурних, соціально-економічних та інших відносин в краї в час Великої Східноєвропейської революції. Остання включає в себе ряд окремих хронологічних відтинків, означених

традиційно Першою світовою війною, Українською революцією 1917-1920 рр., національно-визвольними змаганнями 1919-1923 рр. на західноукраїнських землях.

В літературі різних періодів і течій утвердився наступний підхід: впливаючи на віденські урядові кола (а не безпосередньо), поляки продовжували перешкоджати розвитку українського національно-політичного руху. З таких позицій пояснюються мало не всі труднощі й невдачі, пов'язані з його розгортанням – починаючи від обмеження чисельності легіону УСС й закінчуючи представленням польської сторони як «союзника», «натхненника» необґрунтованих австрійських репресій проти українців тощо. До речі, намагання окремих сучасних авторів підійти до цієї проблеми в руслі етнополітики чи психоісторії [1] не відзначаються новизною й оригінальністю, позаяк спираються на старі підходи, трактування, зрештою й фактологічний матеріал.

Історики Західної України міжвоєнного періоду та українського зарубіжжя В. Верига [2; с. 24-29], М. Голубець [4; с. 36-54], Д. Долинський, [7; с. 124-127], І. Карпинець [11; с. 67-69], М. Лозинський [26; с. 144-147], І. Нагаєвський [28; с. 58-63], С. Ріпецький [31], С. Ярославин [35; с. 120-123] та інші не відзначалися оригінальністю у кардинальних підходах до висвітлення змісту і спрямованості відносин між галицькими українцями і поляками, тож їхні праці вирізняються одна від іншої хіба що за характером й гостротою критики «ненависного» польського чинника. Саме в ньому вбачалася мало не головна перешкода національного розвитку галицьких українців «за сприятливих умов» австрійського конституціоналізму.

Світоглядні стереотипи й зайва емоційність заважали історикам зберігати виважені підходи, неупереджені трактування. Їхній україноцентризм чи не найвиразніше проявляється у ставленні до маніфесту австро-угорського і німецького монархів від 5 листопада 1916 р. про відновлення в майбутньому Польської держави, яке кардинально ламало десятиріччями усталену систему відносин. Оголошуючи такий крок «ударом в груди українцям» [4; с. 124-127], «холодним цебром води на голову українського суспільства» [8; с. 28-29], українські історики, поперше, показують таким чином своє ставлення до відновлення польської державності (що, водночас, не заважає їм гостро критикувати адекватну

ворожість поляків до української державності). По-друге, частина з них поспішає оголосити, буцімто з цього часу галицько-український політикум позбувся свого австрофільства, а українсько-польські стосунки переходять зі сфери посередництва Відня у площину прямих контактів між обома народами. Також слід погодитися з існуючою в літературі лінією, яку проводять І. Нагаєвський [28; с. 58-63] й інші автори, доводячи, що перспектива входження галицьких українців до складу Польської держави істотно стимулювала розгортання їхнього національно-політичного руху.

З подачі згаданих дослідників в історіографії вкорінився постулат про підтримку поляками москвофілів («українських»). Не останню роль в його утвердженні відіграв С. Рудницький. Кинувши тезу: «не Австрія, а поляки гнобили український нарід», він доводив, що найгіршим наслідком гніту поляків було москвофільство, яке підтримувалося ними для поборювання українства [32; с. 68-69]. Не відзначаються оригінальністю у цьому відношенні і сучасні науковці, які проводять думку про подвійну гру поляків з центральною владою з залученням москвофілів як засобу ефективної боротьби з українцями, щоб у такий спосіб домогтися ще більших пільг [15; с. 224], [33, с. 26-27]. Впадає у вічі абстрактність таких закидів, що, як правило, не підкріплюються конкретними фактами. До речі, недостатньо дослідженою в українській історіографії залишається проблема «польського москвофільства» в Галичині, тому феномен «галицького москвофільства», вважаємо, не виправдано ототожнюється з «українським».

З-поміж названих історіографічних джерел на окрему увагу заслуговує праця В. Кучабського «Отверта відповідь польському консерваторові» (1932) [19]. Напевно, це одна з перших синтетичних і водночас полемічних праць, що узагальнює півтисячолітній досвід українсько-польських стосунків, тому її не випадково ставлять в один ряд з «Листами до братів-хліборобів» [21] В. Липинського. Її зміст і значущість виходять за межі порушеної проблеми, оскільки відображають державницький світогляд української консервативної течії. Критикуючи польські консервативні та націоналістичні доктрини щодо історичної долі і перспектив розвитку польського й українського народів, В. Кучабський з'ясовує важку спадщину стосунків між ними і на цій

основі заперечує меншовартість галицького українства, його нездатність до самостійного державотворення, приреченість існувати у фарватері Польщі.

В інших працях В. Кучабський одним з перших українських істориків розкрив політичні процеси у відновленій Польській державі 1916–1919 рр., дійшовши висновку, що її внутрішня стабілізація негативно позначилася на становищі західних українців, стимулювала військові дії супроти них [18]. Такий підхід залишається актуальним для сучасної національно зорієнтованої української історіографії, оскільки спонукає враховувати не лише загальний військово-політичний потенціал Польщі, а й її внутрішню загалом «сприятливу» національно-політичну ситуацію. Шлях до поліпшення українсько-польських стосунків В. Кучабський убачав у їхній перебудові на ідеологічних засадах консерватизму, що базуються на загальних людських цінностях і забезпечують вільний демократичний розвиток кожного народу.

Отже, існує глибока історіографічна традиція, згідно з якою визрівання та утвердження української державності на західноукраїнських землях розглядаються через національно-політичне, а згодом і військово-протистояння з поляками. У конкретно-теоретичному плані вона реалізується через взаємозумовлювання їх національно-державницького поступу: дії і заходи українців подаються дзеркально, як «адекватна відповідь» на кроки і прагнення поляків. Ця тенденція простежується як у показі інституціоналізації національних рухів обох народів (Польська регенційна рада у Варшаві – виникнення УНРади у Львові тощо), так і різних політичних акцій тощо. Зрештою, і листопадовий 1918 р. виступ українців трактується як превентивний акт, що «випереджав» «незаконне» перебрання влади польською Ліквідаційною комісією. В загальних рисах така парадигма присутня у синтетичних і спеціальних дослідженнях істориків державницького напрямку – Д. Дорошенка [8], М. Голубця [4], Я. Ярославина [35], Т. Гунчака [6] та ін.

Сучасні науковці, вважаємо, вже достатньо висвітлили властивий радянській історіографії примат «соціально-класового» над «національним». З таких позицій ставлення і дії польського та українського «буржуазного» політикуму до австрійського і російського

режимів у Галичині розглядалися як незалежні один від одного чинники або ж з проекцією на посередницьку роль між ними віденської влади. Прагнення обох сторін до відновлення власної національної державності зображалося як протистояння (конкуренція) між «двома контрреволюційними змовами» буржуазних політичних і військових кіл. Доводилося, що українські та польські «трудящі маси» не мали з ними «нічого спільного», бо проводили свою «окрему р еволюційну боротьбу» за соціальне і національне визволення[10; с.360-369], [14; с. 308-314].

У сучасній вітчизняній історіографії виокремлюємо три групи праць. Перші продовжують ґрунтуватися на відомій «традиційно-антипольській» парадигмі. Другі представляють «перехідний етап» відмови від старих стереотипів і намагання виваженіше підходити до вивчення українсько-польських стосунків. Треті наближаються до згадуваної концепції «відкритої історії», що передбачає відмову від використання агресивних стереотипів у показі стосунків між обома народами. Умовність такого поділу очевидна, оскільки їхні змістовні характеристики, як правило, не представлені у «чистому вигляді». Однак він у загальних рисах відображає суперечливі трансформаційні процеси вивчення проблематики українсько-польських відносин. При цьому частина істориків фактично не просунулася далі здобутку нерадянських авторів 20–60-х років [13]. Впадає у вічі присутність як у спеціальних працях, так і навчальних виданнях властивих радянському лексикону штампів на кшталт «польські шовіністи», «польська правляча верхівка» і т. ін. [15; с. 224]. Вони автоматично налаштовують на негативне сприйняття образу поляків, навіть якщо й супроводжуються визнанням «славної історії єднання двох братніх слов'янських народів» [12].

Утім дедалі посилюється тенденція до більш зважених оцінок і підходів, визнання інтересів і прагнень як українців, так і поляків в краї, які боролися за свої політичні й національні права. Її утвердженню сприяє типологія українсько-польської війни 1918–1919 рр. в Галичині як міжнаціонального конфлікту, що відрізняє її від українсько-російських воєн 1917–1918 рр., в основі яких лежав соціальний, навіть соціально-класовий чинник [22]. При визначенні моделей польсько-українського співіснування упродовж тисячолітньої ретроспективи дослідники вказують, що саме в 1917–1920 рр. між Польщею та УНР і ЗУНР уперше

утвердилися зразки модерних міждержавних стосунків зі всіма атрибутами відносно рівноправних суб'єктів міжнародного права[3].

У працях М.Литвина, зокрема написаних й у співавторстві з К. Науменком [23; 24; 25], знайшли відображення еволюція пострадянської історіографії, ґрунтовно розкривається панорама українсько-польського протистояння 1918–1919 рр. у Галичині передусім у військовій площині. Виводячи його коріння з польсько-козацьких війн і національно-релігійних конфронтацій XVII ст., несумісності політичних програм, задекларованих під час «Весни народів» 1848 р. та безрезультативності всіх наступних спроб до порозуміння, автор фактично не бачить можливостей досягнення компромісів між обома народами і на черговому переломному етапі їхньої історії. Отже, відхід від україноцентризму зводиться до показу в дзеркальному відображенні військово-політичних процесів як в українському, так і польському таборах.

Спираючись на засади західної методології (історії повсякденності, психоісторії тощо), Я. Грицак відходить від властивого вітчизняній науці погляду на міжнаціональні стосунки в Галичині «лише із середини», а дивиться на них через призму загальноєвропейської ситуації та порівняння зі становищем інших народів. (На схожій парадигмі, до речі, будується «Історія України» П. Магочого [27]). Зміст польсько-українського конфлікту вчений розкриває, покликаючись на типологізовані оцінки національних історіографій обох народів. Боротьбу за Львів він називає «останньою романтичною війною старої доби», коли після денних сутичок українські і польські солдати разом грілися біля вогнищ, нерідко під звуки музики і взаємних тостів; під час перемир'я звичайним явищем були братання і спільне позування до фотографій тощо. Цей романтизм зникає наприкінці 1918 р., коли дії військовиків проти цивільного населення стали набирати характеру «етнічних чисток». Українцями, за думкою автора, ця війна сприймалася як боротьба за власну свободу проти національного поневолення, а поляками – як продовження гайдамаччини XVII–XVIII ст., адже вони відчували себе історичною державною нацією, якій належить право на Галичину [5; с. 105-107]. Такі підходи Я. Грицака сприймаються в руслі закликів

Н.Яковенко перенести акценти з історії воєн і соціальних конфліктів на «культуру миру» – повсякденне життя людини [34].

Згідно з іншою лінією української історіографії розгортання національно-державницьких процесів серед українців Галичини будується на з'ясуванні їхніх відцентрових і доцентрових стосунків з австрійськими офіційними структурами. При цьому польський чинник розглядається як «другорядний», тож він переважно вкраплюється в загальну історичну канву, хоча іноді визнається його вирішальний вплив на перебіг подій. На утвердження такого підходу висвітлення подій помітно вплинули праці К. Левицького, М. Лозинського та інших авторів міжвоєнного періоду. У меморіальній «Історії визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918» розгортання українського руху висвітлюється з прив'язкою до австрійської влади, хоча при цьому визнається і вагомість польського чинника. Таким чином, суть і наслідки польської «легенди про руську зраду» її автор списує на «нерозум і невдяку австрійської армії». При цьому, визнається, що саме поляки довели до повного відокремлення Галичини від центрального управління, а зміна намісника оцінюється як важлива перемога українців [20; с. 20, 50-51, 147].

Під впливом цих авторів частина сучасних істориків продовжує «відтягувати» факт «остаточного розриву» з Віднем до часу проголошення незалежної об'єднаної Польщі, а то й до кінця жовтня 1918 р., після чого саме українсько-польські стосунки стають головним детонатором розгортання самостійницького поступу галицького українства. «Галичаноцентризм» М. Лозинського не заважав йому показувати пов'язані з цим події на тлі загальних зрушень у Європі. В руслі позитивістського романтизму він відобразив дві взаємозалежні тенденції: відставання від державницьких прагнень інших народів Дунайської монархії через прив'язаність українців до Відня та посилення серед них радикальних відцентрових прагнень під впливом приготувань поляків до перебрання влади у краї [26; с. 35-56].

У сучасній літературі типовим прикладом висвітлення подій у вказаному ключі слугує монографія «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія» (2001). У ній послідовно проводиться лінія, що визначальною умовою здобуття державної самостійності

українцями Галичини було відсепарування від Відня. Звідси – категоричне, безапеляційне доведення того, що війна не залишила їм політичної альтернативи, тож поразка центральних держав означала повну втрату їхніх національно-політичних і культурних здобутків, а перемога відкривала шлях до здобуття соборності і незалежності [9; с. 61-89].

«Польська» чи «австрійська» лінії української історіографії не існують у «чистому» вигляді, а вказують на пріоритетні напрями впливів і значущість певних стосунків для розвитку українського національного руху. Це виразно проявляється при з'ясуванні окремих аспектів співіснування української та польської спільнот. З-поміж них чи не найбільше уваги приділено питанню поділу Галичини на західну (польську) та східну (українську) частини, що також фігурує як проблема «коронного краю», «відновлення Королівства Галичини» тощо. Її вивчення має свою глибоку традицію, основи якої заклали історико-документальні студії І.Кревецького (1910) [16].

На різних етапах історіографічного процесу проблема поділу Галичини в 1914–1918 рр. спеціально майже не вивчалася, так що автори зверталися до неї принагідно у розрізі основної тематики своїх досліджень. Однак з'ясування їхнього здобутку втрачає сенс, зважаючи на те, що він майже не виходить за межі меморіальної праці К. Левицького, який розв'язання цієї справи подає як найпекучішу для визвольних змагань галицьких українців [20; с. 107-277]. У висвітленні автора – переконаного австрофіла – запровадження автономного устрою української частини краю мало здійснюватися лише за допомогою Відня: в часі війни через призначення нового намісника Галичини, а потім шляхом реформ.

Зважаючи на новизну й оригінальність підходів до висвітлення проблеми поділу Галичини, заслуговують на увагу праці двох сучасних учених, написані у дещо схожому тематичному ракурсі. У цілісному вигляді вона представлена в монографії С. Попика, який здійснив комплексний аналіз австрійських планів зі створення українського коронного краю [30; с. 99-115, 125-160]. Автор показав проекти і боротьбу навколо їх втілення, пов'язані з діями урядових, політичних, військових, наукових кіл Австро-Угорщини і Німеччини, інших зарубіжних країн – з

одного боку, та українського політикуму – з іншого. Спираючись на австрійські документи, науковець доводить існування реальної перспективи надання галицьким українцям автономії в межах повоєнної австрійської держави, однак їхній реалізації перешкодило проголошення в жовтні 1916 р. вже згадуваного австро-угорсько-німецького маніфесту про майбутнє відновлення Польської держави.

З'ясовуючи спричинені цією подією радикалізацію виступів українців Галичини та посилення їхнього тяжіння до Наддніпрянщини, С. Попик розкрив важливі деталі таємної угоди (додатку) до Брестського договору про створення коронного краю. Слідом за дослідником М. Несуком [29] з'ясовуються обставини знищення її українського примірника, що поклало кінець сподіванням на вирішення цієї справи, хоча переговори в даному напрямі тривали до повного розпаду імперії Габсбургів.

У дослідженнях О. Кураєва справа поділу Галичини також розглядається як важливий складник «української проблеми» періоду Першої світової війни, але автор розкриває її нові зрізи в контексті загальної кризи і розпаду європейських імперій. У праці проводиться думка, що Дунайська монархія здійснювала політику балансування між вимогами українських і польських національно-політичних сил, намагаючись зберегти контроль над етнічними землями обох народів. Проаналізувавши заключний етап перебування українських земель в її складі, вчений показав неспроможність Відня реалізувати принцип національної федералізації монархії стосовно їх населення, що, своєю чергою, посилювало українсько-польське протистояння. На відміну від С. Попика він вважає, що в період війни австрійська влада взагалі не підтримувала ідею поділу Галичини на польську та українську частини за винятком Брестських домовленостей з УНР, які також не були реалізовані [17; с. 9-10].

Менше уваги українські історики приділили з'ясуванню ролі поляків у справі поділу Галичини, а також угорського й інших іноземних чинників, які мали в цій справі свої інтереси, реально впливали на її перебіг.

Таким чином, в українській історіографії проблема українсько-польських взаємин у Східній Галичині і на Покутті періоду воєнно-

революційної доби 1914-1919 років виходить на викристалізування кількох парадигмальних концептів. Кожен з них характерний визначенням мети, завдань і самоідентифікаційних цінностей учасників міжетнічних взаємин з обов'язковим означенням приналежності краю саме до їхнього єдиного (українського чи польського) національно-державного організму. З точки зору теорії фронтиру важливою є поява в українській історіографії праць, які намагаються відійти від доволі стереотипного соціально-економічного чи державно-політичного підходу до висвітлення історичного процесу, зосереджуючи увагу на внутрішніх (історія повсякденності, психоісторія тощо) проблемах в межах конкретного регіону чи краю. Розвиток наукових досліджень саме в цьому напрямку, як нам видається, є одним з перспективних і ефективних.

Джерела і література

1. Андрієвський В. В десяту річницю 22.01.1918 – 22.01.1928. Каліш. 1928. 82 с.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1913–1923 : у 2 т. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1998. Т. 1. 1998. 523 с.
3. Возняк Т. Моделі польсько-українського співіснування: ретроспектива і перспектива. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n11teksts/vjzniak.htm>.
4. Голубець М. Рік грози і надій 1914. Львів : Накл. І. Тиктора. 1934. 128 с.
5. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. К : Генеза. 1996. 360 с.
6. Гунчак Т. Україна: перша половина XX ст.: нариси політичної історії. К. : Либідь. 1993. 288 с.
7. Довган Ю. Політика Великобританії в загальноукраїнському і галицькому питаннях напередодні і під час Першої світової війни. *Галичина : науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2002. № 8. С. 187–195.
8. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Ужгород. 1932. Нью-Йорк. 1954. Т. 1: Доба Центральної Ради. 437 с.

9. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: історія. Кер. авт. кол. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сіверсія. 2001. 628 с.
10. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. АН УРСР, Ін-т історії, Ін-т археології. К. : Наукова думка. 1978. Т. 3. 607 с.; Т. 4. 531 с.; К. 1977. Т. 5. 592 с.
11. Карпинець І. Історія західноукраїнських земель в часі Першої світової війни. Карпинець І.І. Галичина : військова історія 1914–1921 років. Упоряд.: Стеблій Ф.І., Якимович Ю.З. Львів : Видавничий дім «Панорама». 2005. С. 11–69.
12. Карпенко О. Перші політичні контакти між українцями і поляками в час Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.* : м-ли міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.). Івано-Франківськ : Плай. 1997. С. 14–17.
13. Карпо В., Кобринська С. Проблема становлення і розвитку західноукраїнської державності в контексті українсько-польської конфронтації (1917–1921 рр.). *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи*: м-ли міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 верес. 1998 р.). Чернівці : Рута. 2000. С. 199–209.
14. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). К.: Вид-во АН УРСР. 1960. 372 с.
15. Кондратюк В. О., Буравченколва С.Б. Українська революція : здобутки і втрати в державотворчих змаганнях (1917–1920 рр.) : навч. посіб. для студ. технолог. вищих навч. закладів. К. : СтилоС. 1998. 280 с.
16. Кревецький І. Справа поділу Галичини в рр. 1846–1850. *Записки НТШ*. 1910. Т. ХСІІІ, кн. І. С. 54–69 ; Т. ХСІV, кн. ІІ. С. 58–83 ; Т. ХСV, кн. ІІІ. С. 54–83 ; Т. ХСVІ, кн. ІV. С. 94–115.
17. Кураєв О. О. Український фактор в політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». К. 2006. 26 с.
18. Кучабський В. Вага і завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918/1919-го року. *Дзвони*. Львів.

1932. Ч. 3. С. 111–121; Ч. 4. С. 194–203 ; Ч. 5. С. 353–359 ; Ч. 7–8. С. 540–553 ; Ч. 11. С. 723–732 ; Ч. 12. С. 783–794 ; 1933. Ч. 1. С. 33–39.

19. Кучабський В. Отверта відповідь польському консерваторові. Львів. 1932. 228 с.

20. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. Львів. 1928. Перша часть; Львів, 1929. 288 с.; Друга часть. 1929. С. 289–496 ; Третя часть. 1929. С. 497–774.

21. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 р. : [б/д.]. 580 с.

22. Литвин В. Україна : доба війн і революцій (1914–1920). К. 2003. 399 с.

23. Литвин М. Р. Історія ЗУНР. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 1995. 368 с.

24. Литвин М. Український та польський істеблїшмент у період «Великої війни» і соціально-демократичних революцій (1914–1918 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. [гол. редкол. В. А. Смолій; відп. ред. Ю. А. Пінчук]. К. : НАН України. 2003. Вип. 13 : у 2 ч. : Україна – Польща: історія і сучасність : зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калиниченка (1923–1983). Ч. 1. С. 155–174.

25. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Ін-т Центрально-Східної Європи. 1998. 488 с.

26. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. Нью-Йорк : Червона Калина. 1970. 228 с.

27. Магочій Р. П. Історія України. К. : Критика. 2007. 639 с.

28. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття . К. 1993. 413 с.

29. Несук М. Договір спалений в присутності посла. Таємна угода між Українською Народною Республікою і Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 року та її доля. *Політика і час*. 1993. № 7. С. 51–56.

30. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. К.; Чернівці: Золоті литаври. 1999. 236 с.

31. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923 рр. Чикаго; Нью-Йорк, 1963. 42 с.

32. Рудницький С. Чому ми хочемо Самостійної України. Львів : Світ. 1994. 416 с.

33. Трофимович В. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи : м-ли міжнар. наук. конф. 14–15 травня 1998. К. 1998. С. 24–30.

34. Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або Відлуння давнього й недавнього минулого. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n28teksts/yakovenko.htm>.

35. Ярославин С. (о. Ісидор Сохоцький). Визвольна боротьба на західно-українських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія. 1956. 184 с.

ХІ. Діалектика міжнаціональних взаємин на Покутті як частині Східної Галичини за доби Західноукраїнської Народної Республіки.

Активізація революційних подій на Великій Україні у 1917–1918 рр., що стали складовою Української революції 1914–1923 рр., надали поштовху національно-визвольному руху і національно-культурним процесам на західноукраїнських землях. Розгортання національно-демократичної революції повинно було покласти край тій парадоксальній ситуації, в якій перебувало в цей час населення краю: будучи автохтонним і як правило домінуючим у Галичині, Північній Буковині, на Закарпатті, Холмщині, Підляшші та Західній Волині [1], воно фактично перебувало на становищі національної меншини. Це зумовлювалось, насамперед, тим, що головний вектор офіційної політики австро-угорських властей у сфері міжнаціональних відносин визначав здавна відомий і неодноразово випробуваний в Австрії давньоримський імперський принцип «*divide et impera*» («поділяй і владарюй»). У відповідності з ним у Галичині узаконювалось політичне домінування польського елемента, на Буковині – румунського, а на Закарпатті – угорського.

Творці Української держави на західноукраїнських землях, пам'ятаючи весь трагізм становища бездержавної нації, в якому перебувала до 19 жовтня 1918 р. етнічна більшість краю, з перших днів її існування проголосили загальнодемократичний курс на міжнаціональну злагоду та співпрацю.

Вже в першій постанові УНРади від 19 жовтня 1918 р. «Про проголошення на українських областях Австро-Угорщини Української Держави» містився заклик до всіх національних меншин, щоб вони уконституювалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради (УНРади) «в скількості, відповідаючій їх числу населення», а також гарантувалося прийняття нової конституції, розробленої «на основі: загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування з пропорціональним заступством, з правом національно-культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей» [2]. Така лінія

керівництва новопроголошеної держави в національно-культурній політиці, як свідчить наступний розвиток подій, була прийнятною для більшості населення західноукраїнських земель, створювала необхідні передумови для її підтримки.

Історичні джерела дають підстави стверджувати ще один дуже важливий факт: у процесі утвердження влади Української держави на західноукраїнських землях активну участь брали і представники національних меншин: поляки, австрійці, євреї, як це було в Бережанах, Золочеві, Коломиї, Рудках, Щирці, в Заліщицькому, Стрийському повітах і у Станиславові [3]. Вони формували правоохоронні органи у вигляді національної міліції, створювали повітові ради за національною ознакою, які часто делегували своїх представників до місцевих органів управління Української держави.

Так згідно з повідомленням представника УНРади Миколи Стрільчика (прадід І. Монолатія по батьковій лінії) про становище у Станиславівському повіті від 15 листопада 1918 р. довідуємося, що командантом залізничного вокзалу в місті є «поручник німецької народности» [4]. Зі звіту представника УНРади о. І. Чернодола про становище у Заліщицькому повіті від 15 листопада 1918 р. з'ясовується, що «уряд харчевий в Заліщиках уконституювався у той спосіб, що до філіяльного відділу «Сільського господаря» вибрано ще членами: представників меншосте відповідно до проценту населення» [5] і т. ін. Така позиція національних меншин була обумовлена, на наш погляд, насамперед характером революції, закономірним результатом якої стало проголошення 13 листопада 1918 р. суверенної демократичної Західно-Української Народної Республіки.

Обіймаючи територію площею 70 тис. км² та виходячи з різнонаціонального складу населення (українці становили 71%, поляки – 14%, євреї – 13%, інші національності – 2%) [6], ЗУНР спрямовувала свою національно-культурну політику в двох основних напрямках. По-перше, на утвердження державного статусу української нації; по-друге, на широку співпрацю з національними меншинами, на їх залучення до процесу державотворення на західноукраїнських землях й утвердження самої держави та їх національно-культурний розвиток.

Що стосується першого напрямку, то він, в основному, здійснювався в руслі «українізації» суспільно-політичного, національно-культурного та освітнього життя. Найбільш яскраво цей процес проявився саме в освітній галузі. Так, на основі ухваленого УНРадою 16 лютого 1919 р. закону «Про мови» [7], за яким українська отримувала статус державної, Державним секретаріатом просвіти і віросповідань 24 лютого цього ж року було видано розпорядок про запровадження викладання нею у всіх державних середніх школах [8]. Статус останніх, відповідно до закону УНРади від 14 лютого 1919 р. «Про уповноваження Державному секретаріату просвіти і віроісповідань удержавнити українські приватні гімназії та учительські жіночі семінарії» [9] та відповідного зарядження цього міністерства від 24 лютого [10], отримували ті навчальні заклади, які функціонували в Галичині за Австро-Угорщини. Всього ж протягом першого етапу існування ЗУНР було відкрито 20 українських гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських семінарій [11]. Активізувалась і підготовка до відкриття українського університету, місцем осідку якого мав стати Львів. На час його окупації польськими військами у Станиславові було відкрито спеціальні університетські філософські та правові курси з метою надання можливості студентам старших курсів Львівського університету завершити навчання [12].

Поряд із цим владними структурами ЗУНР було вжито низку конкретних заходів, спрямованих на розвиток освітніх закладів національних меншин. Уже згаданий закон УНРади «Про мови» проголошував: «Законно признаним національним меншостям полишається свободу уживання, як устно, так і в письмі, мови в урядових зносинах з державними властями і урядами, публичними інституціями і державними підприємствами» [13]. А на основі іншого закону від 13 лютого 1919 р. «Про основи шкільництва» за ними визнавалося право на відкриття власних національних шкіл [14]. Цим правом скористалися, насамперед, євреї, які заснували свої гімназії в Коломиї, Стрию, Тернополі та Станиславові. В останньому функціонувала ще й німецька гімназія. Єдиною необхідною передумовою відкриття таких закладів освіти, яка висувалася з боку владних структур ЗУНР, було складання службового приречення

(присяги – В. В.) їх працівниками на вірність державі та їх достатній фаховий рівень.

Важливою складовою національно-культурної політики ЗУНР було певне пожвавлення культурно-просвітньої діяльності. Як свідчить повідомлення газети «Республіка» від 4 квітня 1919 р., «за моральною і матеріальною допомогою правительства» в тогочасній столиці держави було започатковано організацію постійного українського театру під керівництвом О. Стадника [15]. З гастрольями на території ЗОУНР перебували театр М. Садовського, Республіканська капела О. Кошиця, ряд інших колективів з Наддніпрянщини. За ініціативою ряду державних та громадських діячів було засновано Державний військово-історичний музей на чолі з О. Благодіром [16]. Широкого розповсюдження набуло видавництво нових газет та часописів, як українських, так і польських, єврейських та німецьких [17].

Однак, висвітлюючи питання національно-культурної політики ЗУНР, слід зазначити, що характер її проведення в різні періоди існування держави мав різні акценти. Вони були пов'язані, насамперед, зі стратегічними завданнями західноукраїнської держави на кожному з відповідних етапів. Зауважмо: з листопада 1918 р. аж до липня 1919 р. основні заходи органів влади та державного управління були спрямовані на утвердження Української держави, зміцнення її позицій, чим зумовлювався й характер національно-культурної політики, розрахований ще й на те, щоб здобути підтримку національних меншин. Протягом наступного періоду (липень 1919 – березень 1923 рр.), коли територію ЗУНР було окуповано польськими військами, постало завдання домогтися дипломатичними засобами міжнародного визнання та відновлення суверенітету держави. Акцент у національно-культурній політиці владні інституції держави зміщують в напрямку захисту українського населення, що потерпало від іноземного національного, соціально-економічного та політичного гніту.

Зазначимо, що корегування вищими владними органами ЗУНР офіційного курсу національно-культурної політики відбувалося також в залежності й від ставлення до неї з боку національних меншин, від

трансформації їх громадсько-політичних позицій щодо Української держави. Уже з перших днів Листопадової революції УНРада від імені новопосталої держави зверталася до численних представників національних меншин краю, сподіваючись на їх підтримку та співпрацю. У відозві «Український Народе!» від 1 листопада 1918р. вона не лише декларувала гарантії того, що «всім горожанам Української держави без різниці народности і віроісповідання запоручається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність», а й вимогливо пропонувала: «національні меншосте Української держави – Поляки, Жиди, Німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради» [18]. З таких же позицій виступила УНРада і 5 листопада 1918 р. у Другій програмовій відозві: «Український Народе! В сотвореній Тобою державі не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатих та економічно сильніших над бідними та економічно слабшими» [19].

У середині листопада 1918 р., в зв'язку з формуванням та структуризацією першого уряду ЗУНР – Тимчасового Державного Секретаріату, – знову постало питання про участь представників національних меншин у державотворчих процесах ЗУНР. Зосібна голова уряду, д-р К. Левицький 18 листопада на засіданні УНРади, порушивши питання про виділення місць в уряді для «представників національних меншостей: Поляків, Жидів, Німців задля береження їх прав» [21], нагадав, що треба «покликати до життя три державні секретаріати для польських, жидівських та німецьких справ, які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані» [21]. Але, як свідчить інформаційне повідомлення газети «Діло» від 19 листопада 1919 р. про це засідання УНРади, позитивно питання не було вирішено. Представники вищого органу законодавчої влади погодилися з міркуваннями В. Охримовича та М. Лозинського про те, «що передумовою представництва в уряді є представництво в Раді», а тому «національні меншості мусять перше всього потворити відповідні національні організації, котрі висловлювали би їх волю, після чого УНРада не відмовиться увійти з ними в порозуміння щодо відповідного заступництва в Раді і Державному Секретаріаті» [22].

Однак заклики вищих владних інституцій ЗУНР до політичних представницьких сил національних меншин в цілому не знайшли серед них бажаного розуміння. Жодна з неукраїнських політичних партій чи громадських організацій не виявила бажання взяти на себе відповідальність за формування і становлення ЗУНР, вироблення внутрішнього та зовнішньополітичного курсу держави, відмовляючись увійти до її владних структур. Треба відзначити, що мотиви, які вплинули на таке ставлення політичних сил національних меншин до молодої західноукраїнської держави, були різні: від органічного неприйняття і протиборства – до конструктивного нейтралітету й персонального співробітництва.

Перше, зокрема, чітко проявилось в діяльності польських політичних сил, які своїм основним завданням вважали цілком протилежне – відновлення на цих теренах власної незалежної національної держави. Західноукраїнські землі – Галичину, Волинь, Підляшшя, Холмщину – вони трактували як невід’ємну складову частину Польщі і тому намагалися за будь-яку ціну інкорпорувати їх. З цією метою вже 1 листопада 1918 р., оголосившись від несподіваного шоку, представники різноманітних військових і напіввійськових польських організацій у Львові, досягнувши порозуміння, об’єдналися під керівництвом капітана Ч. Мончинського і розпочали військову боротьбу за оволодіння містом і регіоном [23]. Розгортаючись, ця боротьба переросла в широкомасштабну польсько-українську війну [24]. Польсько-українське протистояння проявилось не лише у відвертому збройному конфлікті, а й у саботажі колишніх урядових чиновників та адміністративних службовців польської національності.

Правда, з початком «Листопадового зриву» відбулися й перші політичні контакти між українцями і поляками у Львові. Їх результатом стало створення спільного Українсько-польського комітету (УПК). Його метою було відвернення військового протистояння, «вдержання супокою, порядку і безпеки публічної, а також запевнення апровізації (забезпечення продуктами харчування. – В. В.)» [25]. Але через загострення збройної боротьби УПК так і залишився формальною організацією, не здатною впливати на хід подій [26].

Не викликає сумніву факт того, що чимало поляків з особистої ініціативи вступали на службу в місцеві органи управління ЗУНР. Це не було чимось надзвичайним у Бережанському, Бучацькому, Станиславівському, Стрийському, Яворівському та інших повітах [27]. Особи польської національності служили також і в корпусі Української державної жандармерії [28]. До більш ліберального ставлення поляків до ЗУНР закликала і польська газета «Głos prawdy», що почала виходити в лютому 1919 р. у Станиславові. Уже в першому числі її видавці чітко визначили свою політичну позицію, до підтримки якої закликали все польське населення краю: «Ми, національна меншість, і повинні з тим рахуватись. Тому вважаємо святим обов'язком не дратувати розпаленого антагонізму народів, не будувати доріг, що нас ділять, а шукати тих, які би нас об'єднували» [29].

Чи не єдиною польською політичною партією, яка, об'єктивно не бажаючи того, стала на захист ЗУНР, була Комуністична робітничка партія Польщі. Притримуючись поширеної в той час ідеї розгортання світової пролетарської революції, польські комуністи виступали «проти війни в Східній Галичині і на Україні», яку розв'язали «правительства Пілсудського і Морачевського», називаючи її війною «проти українського селянства і робітництва в обороні польських магнатів і їх земельних посіlostей» [30]. В цілому українсько-польські взаємини в ЗУНР характеризувалися міжнаціональною напруженістю, яка переросла у збройне протистояння. Причиною такого розвитку подій стало, на нашу думку, відверте небажання польських політичних сил визнати факт існування західноукраїнської держави, а польське населення краю – визнати себе національною меншістю в ній.

Щодо розуміння ставлення єврейського населення до ЗУНР та її політики, то його, на нашу думку, необхідно розглядати через призму діяльності організаційно оформлених політичних сил цієї національної меншини в державі, враховуючи й ставлення її представників на персональному рівні. Джерела свідчать, що єврейські політичні та громадські організації в краї в цілому займали позицію конструктивного нейтралітету до ЗУНР. Вони представляли майже весь спектр тогочасних політичних течій у суспільному русі краю. Євреї головно об'єднувалися навколо Східногалицької єврейської

національної ради, намагалися захистити насамперед власні національні інтереси, уникаючи прямого втручання у протиборство між українцями та поляками. А останні в час завершення Першої світової війни стали на шлях відродження власних національних держав на землях, які вважали своїми. Така позиція єврейства мала підкреслити їх лояльність до цього процесу і об'єктивно була вичікувальною.

Поглиблення збройної боротьби між українцями та поляками у Східній Галичині практично призвело до того, що третя за чисельністю нація в ЗУНР опинилася «між молотом і ковадлом». Ні поляки, ні українці не сприйняли повною мірою такої політичної лінії, а тому трактували її на власний розсуд: перші – переважно як ворожу, другі – як незрозумілу, хитку, недостатньо продуману. А звідси – відповідна реакція поляків: єврейські погроми у Львові одразу після відступу з нього українських військ у листопаді 1918 р. [31], а українців – намагання урядових структур ЗУНР шляхом вироблення і впровадження нормативно-правової бази для врегулювання єврейського питання в державі заручитися підтримкою самих євреїв [32]. Саме така виважена національно-культурна політика західноукраїнської держави сприяла в подальшому зміні вектора тактичної лінії національних єврейських політичних сил у напрямку до активізації співпраці з нею. Одним з вагомих результатів такої співпраці стало формування окремого військового єврейського підрозділу під командуванням Соломона Ляйнберга у складі УГА, так званого «Жидівського куреня» [33].

Що стосується безпосереднього ставлення єврейського населення до західноукраїнської держави на персональному рівні, як, до речі, і представників інших національностей – чехів, австрійців тощо, то проявлялося воно переважно у формі співпраці з місцевими органами управління та окремими державними структурами ЗУНР і навіть участі в них. Так, наприклад, у час встановлення збройним шляхом влади Української держави в краї в Станиславові було створено єврейську муніципальну міліцію [34], яка не лише допомагала встановити українську владу в місті, а й підтримувала та зміцнювала цю владу. Матеріали української галицької преси містять

численні повідомлення про тісну співпрацю на рівноправних засадах українців та євреїв у ЗУНР [35]. Так, з інформаційного повідомлення газети «Новини» від 19 березня 1919 р. з Городенки про суспільно-політичне життя в цьому давньому покутському місті довідуємося, що «Поляки відносяться до всього, що лиш українське, – ворожо, зате Жиди – прихильніше. Жидівська Національна Рада працює в порозумінню з українськими властями й совісно виконує всі обов'язки, які лиш на неї вложать» [36].

Принципово важливим, на нашу думку, є той факт, що саме єврейське населення, на відміну від польського, почувало себе цілком повноправним і безпечно у новій, українській, державі. Одним з багатьох підтверджень цьому є хоча б лист пересічного читача коломийської газети «Покутський вісник», єврея за національністю: «Жиди в Українській державі є її правдивими громадянами, а тому держава не мусить допустити в нас жидівських розрух, які мається на великій Україні» [37].

Влада ЗУНР намагалася активніше залучати представників національних меншин до державотворчого процесу, навіть запобігти можливому зловживанню місцевих українських властей у їх ставленні до урядовців-неукраїнців. З цією метою Державний секретаріат внутрішніх справ ще в листопаді 1918 р. видав спеціальний циркуляр до державних повітових комісарів. У ньому, зокрема, читаємо: «урядників всіх дотеперішніх державних урядів, як староство, суд, уряд податковий, почта, уряд зем[ельний]. (де такий є) і п[одібні]., полишити на їх становиськах, як зложать приречення на вірність Українській державі» [38]. Отже, представники національних меншин в ЗУНР отримали право й можливість працювати як в органах державної влади і управління, так і місцевої влади.

Черговою спробою державних інституцій ЗУНР розширити межі правно-політичного становища національних меншин у державі стало прийняття УНРадою 8 квітня 1919 р. закону «Про право громадянства». Побудований на демократичному принципі особистого волевиявлення, закон давав право особам, «які в часі оповіщення сього закону мають право своїни в одній з громад ЗО УНР», бути її громадянами, або ж не стати такими, якщо «до дня 20

мая 1919 р. зложать заяву, що почуваються до горожанства іншої держави». Разом з тим, у законі зазначалося, що «такої заяви може політична власть і інстанції не приймати, коли заявляюча сторона сею заявою хоче лише ухилитися від горожанських обов'язків» [39].

Яскравим прикладом вирішення питання міжнаціональних взаємин у ЗУНР – ЗОУНР стала її політика стосовно єврейського населення. В першій же постанові УНРади від 19 жовтня 1919 р., як уже зазначалося, євреїв було визнано окремою нацією. Їх представників активно залучали місцеві органи управління до різних сфер громадського життя. Лояльне, хоч, у цілому, доволі обережне ставлення останніх до західноукраїнської держави, змушувало державні інституції ЗУНР вживати ефективних заходів, щоб змінити цю позицію на більш активну. Тому 26 березня 1919 р. Державним секретаріатом просвіти і віроісповідань видано зарядження (один з видів державних актів зобов'язуючого характеру – В. В.) про вивчення єврейської мови та історії в середніх школах «в міру потреби... як предмету зглядно обов'язкового або надобов'язкового» [40].

Апогеєм українсько-єврейських взаємин у ЗУНР стала, на нашу думку, спроба реального втілення в життя принципу національно-культурної автономії для єврейського населення. Для цього Державним секретаріатом внутрішніх справ було прийнято розпорядок «Про врегулювання єврейської автономії», що був опублікований у газеті «Республіка» за 1 квітня 1919 р. В документі вказувалося, що цей секретаріат «зادумує в недовгій часі внести законопроект про урегулювання жидівських автономічних справ в УНР». А до цього державним повітовим комісарам наказувалось «стремлінню Жидів до політичної організації не ставити ніяких перешкод» та визнати за представників інтересів єврейського населення на місцях «Жидівські Національні Ради». Важливим юридично-політичним кроком владних структур ЗУНР стало визнання в цьому розпорядку за Східно-Галицькою єврейською національною радою статусу «найвищої автономічної влади в краю» для євреїв [41]. Таким чином, розпорядок Державного секретаріату внутрішніх справ «Про врегулювання єврейської автономії» став черговим реальним кроком на шляху до визнання політико-правового статусу єврейського

населення в ЗУНР не лише як самостійної складової частини її громадян, а й рівноправного партнера та надійного внутрішнього союзника українців у зміцненні своєї держави.

Ще одним виявом демократичності політичного режиму в ЗУНР, важливими складовими частинами якої були міжнаціональна злагода і співпраця, стало прийняття УНРадою 15 квітня 1919 р. двох законів: «Про скликання Сойму ЗОУНР» та «Про вибори до Сойму ЗОУНР» [42]. Вони запроваджували такий механізм виборів до парламенту «на основі загального, рівного, без ріжниці пола, тайного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права», який дозволив би сформувати вищий законодавчий орган держави в складі 226 послів за партійно-політичною та національною ознаками. Зокрема із загального числа парламентарів 160 мандатів мало належати українцям, 33 – полякам, 27 – євреям та 6 – німцям [43].

Цей принцип національного представництва ґрунтувався, як стверджував один із розробників обох цих законів К. Левицький, на чітких розрахунках кількості населення Східної Галичини (інші західноукраїнські землі на той момент вже були окуповані) за переписом 1910 р. відповідно до його національного складу у відсотковому відношенні [44]. Обидва закони стали не лише «важним причинком на області українського законодавства» [45], а з їх прийняттям було «усунено міжнаціональну боротьбу та можливість державної нації загарбати мандати національної меншости» [46]. Однак ні ці закони, ні багато інших нормативно-правових та підзаконних актів не були втілені на практиці, оскільки на початку липня 1919 р. територія ЗУНР була окупована польською армією, а разом із нею – втрачена можливість реального вирішення питань національно-культурного характеру. З цього моменту західноукраїнське населення знову опинилося в бездержавному становищі, перетворилося на національну меншину в складі інонаціональних держав на своїй етнографічній території.

Таким чином, протягом основного періоду існування ЗУНР – з жовтня 1918 по липень 1919 рр. – її державними інституціями було здійснено ряд реальних заходів з метою проведення такої національної політики, яка ґрунтувалася на міжнаціональному мирі, злагоді і

партнерстві. Вона передбачала надання національним меншинам і їх громадсько-політичним представництвам політико-правового статусу повноправного чинника державотворення, учасника суспільно-політичного, соціально-економічного та освітньо-культурного процесів. Така політика молодій західноукраїнській державі свідчила про високий рівень демократичності політичного режиму.

Державна політика ЗУНР–ЗОУНР в царині міжнаціональних відносин не лише спрямовувалася на встановлення рівноправних відносин різних націй в українській державі, але й ставала однією з ключових позицій внутрішньої безпеки держави. Як показав досвід її дев'ятимісячного територіального існування, однією з причин втрати національної державності українцями на їх західних етнічних землях стала небажання саме представників національних меншин підтримати її. У кожній з них були свої мотиви і причини до таких дій, але фактом є той, що на початку 20-х років ХХ століття всі вони разом опинилися вже в іншій державі.

Відтак коломиїці – українці, поляки, німці, євреї, – продовжуючи жити поряд один з одним, в тому ж місті, фактично розділилися на два табори – тих, хто править, і тих, ким правлять, як не рівноправними. А в часи ЗУНР – ЗОУНР міжнаціональна політика держави реалізувалася не лише на рівні прийняття законів і розпорядків уряду, але й на рівні місцевих органів влади й управління. Ще 2 листопада 1918 р. повітовий комісар-управитель Коломиїського повіту, д-р Іван Стрийський у своєму зверненні до його мешканців повідомляв про порядок організації врядування на ввіреній йому території і наголошував на такому:

«1) Щодо національних відносин поручаю всім націям шанувати себе взаємно і пам'ятати, що нинішні всесвітні поступові кличі щодо братання народів на основі самоозначення заняли місце давнього поганого шовінізму і безуспішних змагань до винародовлення та жажди гнету! Українці будуть на своїй землі уважати себе немов старшими братами других народів! *Всякі обиди чужої нації, як і виступи проти Української Держави і влади будуть строго карані (виділення моє. – В. В.).*

2) Щодо публічного ладу і спокою заряджую безсумнівне підчинен і послух новій влади, яка супроти палаючої анархії кругом нашої держави, має і так незвичайно тяжку задачу: зберігати лад і порядок для взаємного добра нас всіх. Небудь захвату Українським Військовим Секретаріатом дня 1 паадолиста 1918, - так безусловно настав би розклад порядку. На разі, на поручене військових властей забороняє ся без дозволу відбувати які небудь публічні збори чи маніфестації, чи рівно ж не вільно без дозволу на севидавати ані друкувати політичних відкликів чи проклямацій; всі співвинні. Особливо управителі друкарень, будуть за сі проступки строго карані.

3) Оруже в приватнім посіданю, як і всяке військово добро приказую безпovolочно віддати найближшій військовій команді, бо затаєне оружя чи військового добра буде к найстрогіше каране, так у того, хто його переховує, як і хто, знаючи, не доніс влади. Хто повідомить о перехованім оружіючи не занятім новою властю воєнним добрі одержить відповідну високу нагороду грошеву. [...]

9) Ширене непокоячих вісток, підбурюване против властей і суспільного ладу буде строго каране, а урядники, які з нагоди переходу влади затаїли для себе державне добро, будуть карані за злочин споневіряня або крадіжи.

10) Дотеперішні закони і права горожанські приватно-правні остають і надалі в силі» [47].

Попередження населенню про покарання за протидію владі мали не лише профілактичний характер. Окремі свідчення преси, спогади безпосередніх учасників подій несуть скупі інформації про такі випадки. Заради справедливості слід зазначити, що на сьогоднішній день ця проблема в українській історіографії залишається мало вивченою.

Проте безперечними фактами є відмова, наприклад, лікарів польської національності допомагати у лікуванні як мешканців Коломиї, так і поворотців з фронтів Великої війни, хворих на інфекційні й інші хвороби в таборі інтернованих в Косачеві [48]. Як і той факт, що при проголошенні української державності ЗУНР поляки Коломиї відмовилися її визнавати. Вони висловлювали сподівання

вирішення державно-правних відносин в Східній Галичині міжнародними мирними конференціями:

««Газета Коломийська (ч. 27 з 8 с. м.) принесла вступну статтю під заголовком «Polacy wobec zmiany stosunków» в якій подано і пояснено заяву польської «Повітової Організації Народової» про відношення коломийських поляків до української держави і до українського правительства... З сеї заяви виходить, що коломийські Поляки не узнають на тепер української держави, а українське правителство узнають лише з конечности як провізорію, при чім признають, що усунене тої провізорії залежить не від них, а від мирового конгресу» [49].

Діяла в краї, як підпільна, Польська Військова Організація (POW), яка особливо проявила себе при наступі армії генерала Ю.Галлера в Східній Галичині.

Ворог, як правило, діяв приховано, підпільно, концентрував власні сили для протидії владі українській. Тому не так легко було його виявити навіть спеціальним органам, які для цього були й створені. Про це, зокрема, писав у своєму донесенні Ю. Пілсудському польський барон Капрі з Відня:

«Польське населення Сх. Галичини, уважаючи «українців» за ворогів свого народу, стоїть твердо на засаді безоглядного не підтримування тих же. Через те зреклися своїх урядів і чимало з них в голоді й холоді очікують польської оборони, в яку вірять фантастично. Поміщицькі двори самі здержали всякі праці (на полях). Багато нищать пляново, напр., зайняте українським військом збіжжя і навмисне псують господарські машини. В наслідок цього їх уважають українці за ворогів і тому вони виставлені на гострі переслідування. Поляки Сх. Галичини у своєму патріотичному фанатизмі й довір'ю до польської сили переживають велику мартирологію. Терплять голод, посвячують маєтки в надії на визволення.

Вони всюди зорганізовані, так що з хвилиною вмаршу польських військ можуть чинно долучитися і влаштувати випаді (Гандштрайхе). Стан такої сильної готовності довго нге вдержиться без надії на поміч і визволення» [50].

Останнє твердження підтверджує такий факт. В час відступу українських військ з Коломиї вранці 24 травня 1919 р. [51] вихованці старшинської школи піхоти Галицької Армії змушена була з боями пробиватися з міста:

«Остання частина відійшла з Коломиї коло години 11-ої перед полуднем. Це була так звана старшинська школа з поручником Микитюком. З нею ішли рівнож сотник Д-р Паліїв, сотник Д-р Жук та четар Василь Чайківський. Цій сотні прийшлося вже пробоем опускати Коломию. Ледви що рушили з місця, коли з вулиці Косцюшка посипались на неї із кількох кам'яниць стріли. Із Щадничої каси та з Ринку вдарили на нас скоростріли. Ледви вдалося сотню вивести в порядку поза Коломию. Залишено 3 ранених, один скоростріл, два ранені верхівці та кілька возів» [52].

Факт організації протидії відступаючим українським військам з Коломиї підтверджує і ситуація з військовим підрозділом школи новобранців з Заболотова на чолі з поручником Голотою. Ці вояки в кількості 1400 осіб вступили до міста вже після відступу з нього всіх український підрозділів. Вони змушені були вступити в бій з польськими підрозділами, які були підсилені колишніми польськими полоненими. Ось як про це свідчить документ:

«Цей останній (підрозділ – В. В.) прибувши на стацію Коломия, очистив її (мав із собою около 1400 людей) від банд міського шумовиння і відділів польських полонених, забрав, що осталося з харчів, крісів і муніції зі собою і поїхав до Станиславова. Там застав 25 травня по полудні польські відділи. Порозганяв їх, забрав, що лише міг зі собою з харчів, білля, обуви і одностроїв та тоді щойно поїхав до Нижнева» [53].

Така відверта протидія владі не могла виникнути спонтанно, а мусіла мати тривалу підготовчу роботу. Саме для запобігання такого типу діяльності і відповідальності за неї влада в Коломиї і Коломийському повіті попереджала про її наслідки. 4 травня 1919 року в газеті «Покутський вісник» було надруковано оголошення Команди Коломиї такого змісту:

«В останніх часах поширюють вороги нашої Республіки ложні провокаційні вісти про положенє на фронті і в краю і про політичну

ситуацію, щоби викликати серед суспільности занепокоєння, а навіть паніку, спаралізувати роботу цілого державного апарату і використати це для своїх цілей.

ДСВС (Державний Секретаріат внутрішніх справ – В. В.), заявляючи, що ніколи нічого не таїть перед суспільністю, остерігає, що всі ті, що пляново і злонамірно поширюють або передають ложні, офіційно не ствержені вісти про положення на фронті і в краю та про політичну ситуацію, будуть потягнуті до карно-судової відповідальности перед полевим судом [...] після приписів закона будуть в доразовім поступуванні карані смертю» [54].

Саме з метою ізоляції польського войовничого елемента від решти суспільства, як і, зрештою, намагання зберегти його від вживання більш суворих заходів воєнного часу, українська влада і змушена була відкривати табори для інтернованих і полонених. Одним з них і став табір в передмісті Коломиї – Косачеві.

Остаточних даних щодо кількісного складу інтернованих в ньому на сьогодні не виявлено. Чітко можемо сказати лише те, що на кінець лютого 1919 р. в ньому перебувало три тисячі чотириста вісімдесят чотири (3484) особи[55]. Цілком ймовірно, що поляки могли складати переважну більшість з них, оскільки були найбільш негативно налаштованим щодо української державності в ЗУНР–ЗОУНР елементом. Чи не вирішальну роль в цьому відігравала й польсько-українська війна 1918–1919 років за Східну Галичину. Однак, національність інтернованих в таборі на Косачеві ще вимагає вивчення та уточнення.

Таким чином, очевидним є факт загострення і без того складних взаємин між поляками і українцями в Коломиї в часи польсько-української війни. Перші навіть вирішили, що можуть диктувати свої умови українцям при побудові ними власної держави. Такі намагання оцінювалися останніми, як прояви, кажучи нинішньою термінологією, «інформаційної війни», за що і каралися відповідно до чинного законодавства і умов воєнного часу. Попри те, за твердженням І. Монолатія пошуки компромісу «нашттовувалися на неперреборний мур «своїх» у розумінні «чужих», і навпаки. Ані українці, ані поляки, а ще більше євреї Коломиї не мали охоти допустити «не своїх» до

внутрішніх покоїв свого національного життя, ба більше – жоден з коломийських неукраїнських народів не виявляв будь-якого справжнього зацікавлення українською суспільністю. Незважаючи на те, що жили вони сяк чи так у місті впродовж багатьох сторіч разом, їхня взаємна відчуженість за добу ЗУНР мала трагічні наслідки для всіх без винятку» [56].

Джерела і література:

1. Дані мапи поширення розмовної мови у східній Галичині 1910 року дають підстави стверджувати власне про те, що українці були не лише автохтонною, але й домінуючою в краї нацією. Відомо, що мова спілкування є одним з найважливіших і найвагоміших показників ідентифікації нації. Зазначимо, що дані мапи дещо відрізняються від меж ідентифікації компактного поширення русинів в Австро-Угорщині, зафіксованих на середину XIX століття у відомій етнографічній мапі Австро-Угорщини Карла Черніга (Carl von Czörnig) (1855), але в цілому – корелюються. (Тимченко Р. ЗУНР: усе про республіку західних українців. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles>).

2. Діло. 1918. 20 жовт.; Українське слово. 1918. 22 жовт.

3. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 6–48; Archiwum Aktów Nowych w Warszawie. Polska i Ukraina. Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów (AAN, Polska i Ukraina), спр. 55, арк. 92–93, 95–99, 111–113.

4. AAN, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 92.

5. Там само. Арк. 112.

6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. В 8-х томах. К. 1995. Т.2. С. 529.

7. Вістник державних законів і розпорядків ЗО УНР. Вип. 3. Станиславів. 2 берез. 1919. С. 12.

8. Там само. С. 25.

9. Там само. С. 11.

10. Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. Ч. I. Станиславів. 1 берез. 1919. С. 10–11.

11. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. (До 75-річчя утворення і діяльності). Коломия, 1993. С. 81–82.

12. Там само. С. 83; Литвин М. Р., Науменко К. Е. Історія ЗУНР. Львів, 1995. С. 99; Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. С. 117.

13. Вістник державних законів і розпорядків... Вип. 3. Станиславів. 2 берез. 1919. С. 12.

14. Там само. С. 10–11.

15. Република. 1919. 4 квіт.

16. Там само. 6 квіт.; Див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. Львів, 1921. Ч. IV. С. 3–39.

17. За нашими підрахунками, здійсненими на основі архівних даних та опублікованих праць і розвідок Євгена Місила «Бібліографія української преси в Польщі (1918–1939) і Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919). Уклав Євген Місило. В-во Канадського інституту українських студій. Альбертський університет». Едмонтон. Альберта, 1991; Жанни Ковби «Преса Західної України як джерело вивчення єврейсько-українських міжетнічних взаємин (на матеріалах періоду 1918–1920 рр.). *Єврейська історія та культура в Україні*. Матеріали конференції. Київ. 22-23 листопада 1993. К., 1994. С. 62–67), загальна кількість друкованих видань ЗУНР протягом жовтня 1918 – березня 1923 рр. дорівнювала 110.

18. Діло. 1918. 2 листоп.

19. Там само. 6 листоп.

20. Там само. 19 листоп.

21. Чубатий М. Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки. Львів, 1921. С. 8.

22. Діло. 1918. 19 листоп.

23. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 1044, арк. 2–18; Maćzyński Cz. *Woje Lwowskie*. T. 1. Warszawa, 1921.

24. Див.: Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 р. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Ін-т Схід-Центр Європи, 1998. 469 с.

25. Діло. 1918. 5 листоп.
26. Карпенко О. Ю. Перші політичні контакти між українцями й поляками в часі Листопадової (1918 р.) національно-демократичної революції. *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.*: мат. Міжн. наук. конф. Івано-Франківськ, 1997. С. 14–18.
27. ААН, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 9, 13, 18, 20, 24, 67.
28. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А. Західноукраїнська Народна Республіка 1918–1923 рр. Коломия: Вік, 1993. С. 24–61.
29. Głos Prawdy. 1919. 23 lut.
30. Під прапором Жовтня: Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917–1920): док. і м-ли. Ред. О. Карпенко. Львів: Каменяр, 1957. Т. 1. С. 148.
31. ДАЛО, ф. 256, оп.1, спр. 5*, арк. 14–16; Меламед В. Етнополітичні аспекти єврейсько-українських взаємин у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). *Єврейська історія та культура в Україні*. Матеріали конференції. К., 1996. С. 92.
32. Погребинська І., Гон М. Євреї в Західноукраїнській Народній Республіці (до проблеми українсько-єврейських взаємин). К.: НАН України; Інститут національних відносин і політології; Рівненський економіко-гуманітарний інститут, 1997. 84 с.
33. Д[митро]. М[икитчук]. Жидівський курінь УГА. Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях. Матеріяли до історії. Вінніпег, 1958. С. 257–258; Монолатій І. Жидівський курінь. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. Т. 1 (А–Ж). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2018. С. 642–643.
34. Арсенич П. Станиславів – столиця ЗУНР. Івано-Франківськ, 1993. С. 16.
35. Ковба Ж. Преса Західної України як джерело вивчення єврейсько-українських міжетнічних взаємин (на матеріалах періоду 1918–1920 рр.). *Єврейська історія та культура в Україні*. Матеріали конференції. Київ 22-23 листопада 1993 р. К., 1994. С. 66; Новини. 1919. 19 берез.
36. Новини. 1919. 19 берез.

37. Покутський вісник. 1919. 16 бер.
38. ААН, Polska i Ukraina, спр. 55, арк. 60.
39. Вістник державних законів і розпорядків... Вип. 10. Станиславів. 5 трав. 1919. С. 69–70.
40. Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань. Ч. 2. Станиславів. 19 квіт. 1919. С. 23.
41. Република. 1919. 1 квіт.
42. Там само. 15 квіт.
43. Див.: Монолатій І. Від контактів до співпраці: соціально-економічне становлення та культурний розвиток у Галичині (1772–1940). Частина І: Австрійський період – Західно-Українська Народна Республіка (1772–1923). Коломия: Вік, 2002. С. 135; Його ж. Жити і давати жити. Німецький дискурс західноукраїнської етнополітичної сфери. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. С. 77.
44. Левицький К. Два закони про вибори до Союму Західної Области Української Народної Республіки. *Український прапор*. 1919. 20 серп.
45. Там само.
46. Чубатий М. Державний лад... С. 15.
47. «Урядове оповіщенє» повітового комісара-управителя коломийського староства Івана Стрийського про порядок самоврядування від 2 листопада 1918 року. Монолатій І. Цісарська Коломия. Драма на три дії з життя другого міста Галичини габсбурзької доби. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. С. 286–287; Хрестоматія з історії Коломиї. Упор., наук. ред. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Галицько-Українська Накладня ім. Якова Оренштайна, 2016. С. 194–195.
48. Монолатій І. А чи було «Косачівське пекло»? Якою є наша правда про поховання на військовому цвинтарі у Коломиї?. URL: <http://vilne.info/2018/10/24/a-chi-bulo-kosachivske-peklo-yakouy-ye-nasha-pravda-pro-pohovannya-na-viyskovomu-tsvintari-u-kolomiyi/>.
49. Скварко З. Провокація чи комізм?. *Покутський вісник*. 1919. 14 листоп.; Монолатій І. Місто двох республік і диктатури. Коломийські сцени Української революції. Івано-Франківськ:

Галицько-Українська накладня ім. Якова Оренштайна, 2018. С.186–187.

50. Донесення польського барона Капрі з Відня Юзефу Пілсудському про стан у Східній Галичині. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. С. 79–80.

51. Монолатій І. Місто двох республік і диктатури... С. 598–599.

52. 3 днів тривоги на Покуття. *Відновлення Української держави 1918 року*. Збірник матеріалів з поясненням та вступним словом зладив Михайло Бажанський. Детройт, 1979. С. 17–18.

53. 3 днів тривоги на Покуття... С.19

54. Оголошення Команди міста Коломиї від 2 квітня 1919 р. *Покутський вісник*. 1919. 4 трав; Хрестоматія з історії Коломиї... С.205.

55. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257 (Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.), оп. 2, од. зб. 1172.

56. Монолатій І. Місто двох республік і диктатури... С. 184.

ХІІ. Війни і насильства. Табір для інтернованих на Косачеві часів ЗУНР: міфи і стереотипи.

Минуле ХХ століття виявилось одним з найбільш жорстоких в історії людства. Саме в цей час передові держави світу яскраво демонструють домінування агресивного принципу ведення політичної діяльності, при якому війна є її продовженням. Водночас, насильство, супроводжуючи війни, виявилось найневдалішим інструментом впливу на окуповане населення, інструментом вирішення поставлених окупантами завдань. Перша світова війна 1914-1918 рр. стала не лише «законодавцем моди» у використанні нових видів озброєнь, а й започаткувала застосування масових інституцій для ізоляції тих, хто здатен чинити опір окупантові, або не погоджувався з політикою протилежної сторони військового конфлікту. Маємо на увазі, насамперед, табори для інтернованих і військовополонених осіб.

Практика створення і функціонування таборів для інтернованих була звичною в ході Великої війни 1914-1918 років і навіть регламентувалася законодавчими актами, що входять до комплексу норм міжнародного гуманітарного права. Маємо на увазі рішення 1-ої та 2-ої Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років [1], зокрема Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни [2].

Після розпаду Австро-Угорської монархії і виникненні на її теренах національних держав між останніми не завжди склалися мирні відносини. Як відомо, у Східній Галичині вже в листопаді 1918 року розпочалася польсько-українська війна, для якої характерними були всі ті явища і процеси, які супроводжують подібного роду події: поранені, полонені, інтерновані. Одразу зазначимо, що створення таких таборів розпочалося одразу як з боку західноукраїнської держави, так і відроджуваної Речіпосполитої для, відповідно, польського і українського населення. В законодавче русло цей процес був введений лише з моменту ратифікації обома державами цих конвенцій 1 лютого 1919 року шляхом укладання міжнародної Польсько-української угоди щодо поранених, полонених та інтернованих [3, с. 149-152]. До цього часу утримування таборів для інтернованих і полонених, система їх організації, так би мовити,

«загосподарювання», фактично було виключно справою честі воюючої сторони. Водночас значимо, що підписання представниками ЗОУНР і Другої Речіпосполитої згаданої угоди може бути, на нашу думку, свідченням обопільного визнання державами одна одної як повноправних суб'єктів міжнародної політики і міжнародного права.

Взагалі, проблема створення та функціонування таборів для інтернованих в історіографії є досить добре опрацьованою. Маємо на увазі дослідження, присвячені головно інтернованим воякам Української Народної Республіки (УНР) на території Польщі, Чехословаччини, Австрії, Румунії [4]. Окреме місце серед них займають студії І.Срібняка [5]. Натомість, менш репрезентативною є джерельна та історіографічна база досліджень про табори інтернованих вояків Галицької Армії, що склали основу збройних сил Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) [6]. Серед них виокремимо праці О.Павлишина [7]. Що стосується табору на Косачеві, то лише минулого року побачила світ спеціальна наукова студія, присвячена проблемам його функціонування, утримання інтернованих та кількості загиблих періоду листопада 1918-травня 1919 рр. [8.]

Точної дати створення табору для інтернованих у передмісті Коломиї Косачеві, як і прізвище першого команданта (керівника- авт) табору поки що не встановлено. Товариш (заступник – авт.) команданта Окружної військової команди в м. Коломия професора Теодора Примака поручник Володимир Бемко у своїх спогадах констатує створення табору для інтернованих на Косачеві у перших числах листопада 1918 року. Він, зокрема, писав: «Вже в перших днях листопада 1918 р. в Коломиї придержали кілька польських легіоністів і для них зорганізовано «табір інтернованих» на коломийських передмісті «Косачів», який згодом перемінили на табір полонених» [9]. За іншими архівними даними, початково інтерновані зосереджувалися у в'язниці на вул. Романовського, згодом – у приміщенні школи імені барона Гірша на вул. Коперніка. І тільки 6 грудня 1918 року комендантом табору для інтернованих, за припущенням одного з дослідників Р.Чорненького - Йосипом Чайківським - було видано розпорядження про переведення інтернованих до бараків на Косачеві

[10; 11, с. 23]. Відомо, що у березні 1919 року командантом табору був дехто Гдуля [12].

Проіснував табір для інтернованих до 25 травня 1918 року – дня окупації румунськими військами міста Коломиї. Тоді, як згадують безпосередні учасники подій, боївки, складені з представників Польської організації військової, підсилені інтернованими і полоненими з «розпущеного табору», швидко встановили свою, польську владу в м. Коломиї [13, с. 40]

Місце для табору було обрано не випадково. Воно мало відповідати, по-перше, зростаючій кількості інтернованих, які прибували як з територій, близьких до лінії фронту, так і з тих повітів, які знаходилися в тилу. По-друге, відповідно вже згадуваної ІV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі умови утримання інтернованих повинні були відповідати певним нормам, зокрема санітарного характеру. Найбільше таким вимогам відповідали казарми колишнього Запасного коша 24 піхотного полку, що розміщувався у нових з ліжками, печами і кухнями дерев'яних бараках колишніх кавалерійських казарм на Косачеві, неподалік від залізничного вокзалу. Перед перенесенням туди табору для інтернованих в цих казармах розташовувався притулок для хворих вже згадуваного Запасного коша [9]. Вони були збудовані для забезпечення особового складу в літньо-осінній період. Натомість взимку ці будівлі не могли захистити від морозу, вітру і води, які нещадно переслідували як утримуваних в таборі вояків, так і його персонал.

Умови утримання інтернованих були такими, які відповідали часу ведення воєнних дій. Кожен колишній військовослужбовець ворожої армії отримував відповідне щоденне грошове утримання, сума якого різнилася залежно від військового чину. Офіцери і старшини проживали окремо від рядового складу і тим більше – цивільних затриманих осіб. Всі інтерновані мали право на власний час, не примушувалися до громадських робіт, отримували належну медичну допомогу в шпиталях міста Коломиї. Більше того, вони могли проживати за межами табору, виконуючи певні види, як правило, сільськогосподарських робіт у тих представників польської національності, які гарантували їх перебування у себе і

зобов'язувалися доставити їх на вимогу керівництва табору. Кожен інтернований, крім того, писав заяву, що не втече. Однак, не всі дотримувалися зобов'язань і через румунську територію втікали до Польщі. За даними досить упередженого видання «Пантеон польський» щотижня втікало з табору від кількох до кільканадцяти осіб [14].

Дотримання цих вимог передбачали норми міжнародного гуманітарного права, якому слідували представники влади ЗОУНР. Саме це й засвідчила швейцарська місія Червоного Хреста на чолі з доктором Фуке, що перебувала в таборі на Косачеві 20 березня 1919 року [12]. Вона навіть включила до свого складу представниць польської національності з Покуття, з громадської організації «Комітету опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами», які опікувалися інтернованими. Місія не виявила порушень міжнародного законодавства.

Промовистим є той факт, що за час з листопада 1918 року по кінець травня 1919 року в таборі для інтернованих на Косачеві не було позбавлено життя насильницьким способом з боку українських властей жодної особи. І це при тому, що за непідтвердженими даними в ньому перебувало від 4 до 5 тисяч осіб [11, с. 31], а за відомими архівними – 3484 особи на кінець лютого 1919 р. [15].

Влада міста Коломиї, на яку головним чином було покладено обов'язок опіки на табором інтернованих у Косачеві, докладала чималих зусиль для забезпечення останніх продовольством. Слід пам'ятати, що для воюючої ЗОУНР було найважливішим забезпечити продовольством, одягом і боєприпасами власну армію, яка вела нерівні бої з добре укомплектованими і оснащеними військами Другої Речіпосполитої. Тому продовольче утримання вороже налаштованих лягало важким тягарем на плечі влади. Вона при цьому забезпечувала триразове харчування, в тому числі обов'язковим елементом щоденного раціону був хліб, картопля, кукурудзяна мука для каші, п'ятиденно надавалася конина. Владою оголошувалися збірки коштів і білизни для інтернованих, до яких долучалися навіть стрільці УГА.

Та все ж проблема продовольчого забезпечення існувала. Тому і керівництво табору, і влада міста дозволили опікуватися

інтернованими вже згаданому, спеціально створеному з цією метою «Комітетові опіки...».

Його діяльність була досить активною і ефективною. В табір щодня привозилося чимало продовольства, як от: « одного дня 2 т. кукурудзяної муки, другого 4 т. картоплі, третього 2 т. фасолі або 2 т. перлової каші, п'ятого дня знову 2 т. кукурудзяної муки, шостого 2 т. ячмінної каші, а два рази на тиждень привозили ¼ бочки хліба» [11, с. 26]. Зазначимо, що така значна кількість продовольства постачалася не лише завдяки пожертвуванням польського населення, вмілій діяльності громадських організацій, а й за сприяння тієї ж української влади. «Комітет опіки» двічі (!) отримував в іпотечному Банку в Станиславові без перешкод від української влади грошову безповоротну позичку для забезпечення своєї діяльності [16], зокрема для закупівлі продуктів, білизни тощо для інтернованих і полонених в таборі на Косачеві.

Заради справедливості зазначимо, що іноді керівництво табору забороняло тимчасово постачання продовольства «Комітетом опіки». Як правило, це було викликано тим, що воно намагалося змусити інтернованих не втікати, упередити дії подібного характеру інших затриманих осіб. При цьому саме «Комітет опіки» і сприяв, і організовував втечі з Косачева.

Чи не найбільшою проблемою утримання інтернованих у таборі на Косачеві були інфекційні хвороби. Фактично з листопада 1918 року місто Коломия перетворюється на місто-шпиталь. Після завершення Великої війни з фронтів поверталися колишні військовослужбовці австро-угорської армії, ще не задіяні у своїх національних військових формаціях. Серед них було чимало хворих і поранених. Того ж місяця з польсько-українського фронту у тил, яким була Коломия, почали надходити як поранені і хворі українські вояки, так і в такому ж стані – полонені та інтерновані польські.

Основними локаціями прийому та лікування потребуючих були наступні:

1. Український Червоний Хрест організував пункт гарячого харчування з гарячими напоями для так званих поворотців з фронтів у бараці біля залізничного вокзалу.

2. «Стація повертаючих хорих» – окремий лікувальний заклад, що був створений з середини листопада 1918 року. Облік хворих вівся у приміщенні залізничного вокзалу, а первинна медична допомога надавалася у 2 бараках недалеко біля нього.

3. «Приют хорих Запасного Коша 24 піхотного полку» – медичний заклад, що власне знаходився на Косачеві до 6 грудня 1918 року – перенесення туди табору інтернованих.

4. «Епідемічна лічниця» чи «Українська епідемічна лічниця» – лікувальний заклад для важкохворих. Точне місцезнаходження доки не встановлено. Відомо, що вона розміщувалася на території так званої німецької колонії Вінцентівка, на Снятинському передмісті Коломиї. В її бараках могло проходити лікування до 600 осіб. В основному лікування проходили заражені грипом «іспанка», його наслідками – пневмонією і бронхітом, а також хворі на черевний чи плямистий тиф.

5. «Запасна лічниця». Була створена ще за часів Австро-Угорщини. Функціонувала у будинку теперішньої гімназії ім. Михайла Грушевського від часу Першої світової війни до осені 1919 р. Його первісна назва «K. u k. Reservespital №1» («Цісарсько-королівський резервний шпиталь №1»). Тут лікувалися як місцеві жителі, так і полонені та інтерновані. Частина з них продовжувала перебувати тут навіть після окупації міста Коломиї спочатку румунськими, а згодом – польськими військами з кінця травня 1919 року. Лічниця підпорядковувалася Окружній Військовій Команді міста. В ній вівся точний облік померлих за спеціальними каталоговими картками усталеної форми і реєстр у «Книзі померлих Запасної Лічниці при Окружній Військовій Команді в Коломиї». До неї записували й померлих у «Епідемічній лічниці» та інших установах. На сьогодні – єдині достовірні джерела для встановлення кількості жертв табору інтернованих на Косачеві.

6. «Військова лічниця» приймала поранених з польсько-українського фронту. Знаходилася у приміщенні міської гімназії, яка на той час була нечинною.

7. Хворих і поранених, в тому числі й інтернованих та полонених приймав і міський шпиталь.

8.3 моменту перенесення табору інтернованих до бараків на Косачеві в ньому було відкрито в окремому приміщенні тимчасовий шпиталь, в якому надавалася первинна медична допомога. У разі погіршення стану здоров'я хворих переводили до Української епідемічної чи Запасної лічниці.

Саме епідемічні хвороби забрали найбільше життів інтернованих та полонених в таборі. За даними вже згаданої «Книги померлих» та карток реєстрації померлих у листопаді – грудні 1918 року таких було 99 осіб, а з січня по серпень 1919 року – 212*. Загальна кількість тих, що загинули впродовж вказаного періоду – 311 осіб. Їх було поховано на спеціальному військовому кладовищі в Коломиї, створеному для поховання померлих в результаті боїв Першої світової війни ще австро-угорською владою під назвою «Heldenfridhof» – «Кладовище героїв».

Рік/хвороба	Іспанка	Пневмонія	Бронхіт	Запалення легенів	Червінка	Плямистий тиф	Інші	Причина невідома
1918 (XI-XII)	46	23	13	1	-	-	6	10
1919 (I-VIII)	2	11	1	6	70	63	55	4

Відомості таблиці складені на основі даних статті, оприлюдненої проф. І.Монолатієм: Монолатій І. А чи було «Косачівське пекло»? Якою є наша правда про поховання на військовому цвинтарі у Коломиї?: URL: <http://vilne.info/2018/10/24/a-chi-bulo-kosachivske-peklo-yakoyu-ye-nasha-pravda-pro-pohovannya-na-viyskovomu-tsvintari-u-kolomiyi/>.

Як свідчать дані таблиці, найбільше дошкуляла інтернованим у 1918 році так звана «іспанка» (грип – авт.) і його наслідки: пневмонія, бронхіт, запалення легень. Однак доктор медицини, головний військовий лікар Коломийського військового округу Петро Петрушевич зумів спільно з підпорядкованими йому українськими та жидівськими лікарями зупинити епідемію. Дані 1919 року свідчать саме про це.

Доктор П.Петрушевич неодноразово звертався до української влади з проханням і вимогою надання допомоги хворим інтернованим і полоненим на Косачеві. Табір пережив кілька хвиль епідемії плямистого тифу і червінки, починаючи з весни 1919 р. Команда міста повідомила про це Окружну військову команду 6 березня 1919 р., закликавши провести екстрену нараду з цього приводу за участю лікарів українців і євреїв. Тодішня преса писала: «Викликає занепокоєння те, що у таборі для інтернованих і полонених на Косачеві знову поширюється плямистий тиф. В епідемічному шпиталі зафіксовані понад 120 випадків, а сам він переповнений так, що завтра у ньому не можна буде розмістити жодних хворих. В табірному шпиталі лежать зараз 90 хворих, а приблизно 50 – у бараках. Хворі у шпиталі лежать на деяких ліжках по-двоє, а у таборі – на голих нарах. Сьогодні вночі померло троє людей у самому таборі, чого досі не ставалося: двоє у табірному шпиталі, один – в бараці. Немає найнеобхідніших ліків для лікування хворих, дров для обігріву шпиталю і бараків. Продовольства, яке постачає (українське) військо, не вистачає» [9].

Зарадити ситуації могла лише допомога громадських організацій і суспільства загалом. Хоч і самі коломийці не менше страждали від епідемій тифу, інших видів хворіб, як от туберкульоз, що призводили до летальних наслідків через брак ліків і неможливість влади поповнити ними лікувальні заклади. Допомоги від братів-наддніпрянців явно не вистачало. Сусідні з ЗОУНР держави не спішили її визнавати, а значить – і торгувати. Порятунок залежав лише від самих громадян держави. В цій ситуації досить цікавою є позиція лікарів-коломийців польської національності. Вони відмовлялися виконувати свої прямі обов'язки і клятву Гіппократа не лише щодо тих, хто прибував з фронтів Першої світової, а й своїх співвітчизників у таборі інтернованих і полонених на Косачеві. Тільки погроза застосування сили ОВК м. Коломиї змусила їх до праці.

Щодо жертв поляків у таборі інтернованих на Косачеві, то згідно з «Книгою померлих» і посмертними картками у коломийських лікувальних закладах упродовж 14 грудня 1918 р. – 15 червня 1919 р. померла 151 особа. Ця цифра вимагає безумовного уточнення хоча б

ось з якого приводу. Як правило, поляки є в переважній більшості римо-католиками. За даними цих же джерел римо-католиків було поховано в результаті смерті від інфекційних чи інших хворіб у 1918 році 9, а у січні – серпні – 133. Разом – 142. То якого ж віросповідування (а за нормами статистики в Австро-Угорщині, якими користувалися і в 1919 році, віросповідування фактично прирівнювалося до національності) тоді були ті 9 поляків зі 151, які не ідентифіковані як римокатолики?

Наведені цифри яскраво свідчать про те, що сформований в часи міжвоєнного Польщі шовіністичними політичними силами міф про так зване «Косачівське пекло» не має під собою жодного підґрунтя. Більше того, це стало зрозуміло ще 1921 року, коли польська влада намагалася організувати так званий викривальний процес над українським військовим лікарем Петром Петрушевичем. Його звинувачували у незадовільній організації медичної справи в Коломиї і на Коломийщині в часи ЗУНР-ЗОУНР, що й спричинило, на їх думку, масові жертви від інфекційних хворіб на Косачеві.

Лікаря спочатку було запроторено до Львівської в'язниці на півтора року, а згодом організовано сам процес впродовж 11 днів. На нього як свідки були викликані як ті, що перебували в якості інтернованих, так і ті, що входили до складу місій, які перевіряли сам табір. За їх свідченнями: « положення у косачівських бараках не було аж ніяк таке жахливе, як про це писала польська преса. Воно представляло собою звичайну сторінку тодішнього воєнного лихоліття. Із зізнань свідків виявилось, що інтерновані й полонені польської армії були трактовані наскрізь гуманно, не було знущань і побоїв, прохарчування було задовільне, хліб розділювано щоденно, а м'ясо тричі на тиждень. В шпиталі недужі отримували вино, яйця, біфтекси і ін[ші] лакоминки. Всі свідки ствердили, що не роблено ніяких різниць між хворими українцями і поляками.» [9].

В результаті судового процесу над Петром Петрушевичем його було виправдано, що й дозволило ще в ті часи прийти до висновку: « Одним словом розправа виявила, що «косачівське пекло» не виглядало так жахливо, як це польська преса старалася втовкмачити в голови

своїх читачів, а «косачівський кат» опікувався інтернованими як рідний батько своїми дітьми» [9].

Наявні на сьогодні документи і матеріали, архівні джерела дають підстави зробити наступні висновки:

1. Табір інтернованих на Косачевів був сформований і діяв відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.
2. Жодного факту позбавлення життя інтернованих у таборі на Косачеві українською владою немає.
3. Фактів знущань українців над польськими полоненими та інтернованими особами у таборі на Косачеві міжнародні місії Антанти і Міжнародного Червоного Хреста не встановили.
4. Нині документально підтверджена смерть 151 поляка – полонених та інтернованих у таборі на Косачеві, у т. ч. однієї жінки. Це спростовує досі наявну в публічному просторі цифру 467 жертв Косачівського табору і загалом версії про 800-1300 померлих у ньому [12].
5. Поховання поляків з табору на Косачеві відбувалися на «Військовому цвинтарі» – окремому поховальному полі, закладеному Міністерством війни Габсбурзької монархії у 1915 р., яке межувало з тогочасним римо-католицьким кладовищем.
6. «Процес Петрушевича» у 1921 р. був політично умотивованим з погляду польської окупаційної адміністрації і завершився для неї повним фіаско. Ним фактично і було спростовано щойно вибудовуваний міф про «косачівське пекло».

Джерела і література:

1. Біленчук П.Д., Кочетков В.М., Міщенко В.Б. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 рр. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=27901.

2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі// Офіційний вісник України від 06.01.2017 - 2017 р., № 2, С. 605, стаття 67, код акта 84421/2016

3. Польсько-українська умова щодо поранених, полонених та інтернованих. *Вістник Державного Секретаріату військових справ*. Ч 9. Станиславів. 1919. 10 квіт.; Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Том 4. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. 886 с.

4. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939) [Текст] : дис... канд. іст. наук: 20.02.22 Державний ун-т «Львівська політехніка». Л., 2000. 204 арк. арк. 172-204; Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади та умови перебування (1919–1924 рр.), Київ, 1999. 352 с.; Kolańczuk A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939, Kalisz; Przemyśl; Lwów, 1995.

5. Срібняк І. Енциклопедія полону. Український LANCUT. Варшава-Париж: Міжнародний науково-дослідний консорціум імені Лусьєна Фефра, 2018. 119 с.; Срібняк І. Табір інтернованих військ УНР у Пикуличах (Польща) (січень-лютий 1921 р.): умови перебування та моральний стан вояцтва. *Київські історичні студії*, 2017. №2 (5). С.18-24.; Срібняк І. Табір інтернованих вояків Армії УНР в Александрові (Польща) навесні – влітку 1921 р. *Схід*. 2018. №4 (156). С.67-73.

6. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. Львів. 1995, с. 108, 113, 114; Макаруч С.А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів. 1997. С. 143; Несцьорук Я. Політичний устрій та внутрішня політика Західно-Української Народної Республіки у 1918–1919 рр. *Наукові зошити історичного факультету*, Львів, 2001, вип. 4, с. 179; Hentosz L. Kanadyjski duchowny o. Jozafat Jean (Żan) – ukraiński dyplomata. *Biuletyn ukraїnozawczy*, Przemyśl, 2000, nr. 6, s. 52-53; Kania Leszek. Administracja polskich obozów dla jeńców i internowanych wojennych w polsko-ukraińskiej wojnie o Galicję Wschodnią (1918–1919). *Studia Lubelskie PWSZ*, nr. 3/2007, Prace Instytutu Prawa i Administracji PWSZ w Sulechowie, Sulechów, 2007, s. 189-202; Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919, Warszawa, 2000, s. 112; Łukomski G., Partacz Cz., Polak B. Wojna polsko-ukraińska 1918–1919: Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium, Koszalin; Warszawa, 1994, s. 95-96, 99-100; Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр. Том 1. Під ред.

Я.Бурський, В.Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. 276 с.

7. Павлишин О. Польське населення Східної Галичини під владою Західно-Української Народної Республіки. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, Львів, 2005, вип. 39-40, с. 234-236; Павлишин О. Доля і недоля діячів Перемиської Української Національної Ради (1918–1919). *Перемишль і Перемиська земля протягом віків*. Вип. 3: Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції (Перемишль, 11-13 квітня 2002 р.). Під ред. С. Заброварного, Перемишль - Львів, 2003, с. 107-117; Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах Галичини (листопад–грудень 1918 року). *Україна модерна*, Львів, 1999, ч. 2-3 (за 1997–1998 рр.), с. 168-169; Павлишин О. Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗОУНР (жовтень 1918 – червень 1919 рр.). Автореф. дис. канд. іст. н. Львів, 2001, с. 12, 15; Павлишин О. Інтернування цивільного населення Східної Галичини в період польсько-українського конфлікту 1918–1919 рр. *Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр. Том 1*. Під ред. Я.Бурський, В.Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 73-158.

8. Великочий В., Монолатій І., Плекан Ю. «Були тактовані наскрізь гуманно...». Косачівський табір для інтернованих осіб у контексті українсько-польських взаємин у Галичині (1918-1919 рр). Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г.М., 2019. 182 с.

9. Монолатій І. А чи було «Косачівське пекло»? Якою є наша правда про поховання на військовому цвинтарі у Коломиї? URL: <http://vilne.info/2018/10/24/a-chi-bulo-kosachivske-peklo-yakoju-ye-nasha-pravda-pro-pohovannya-na-viyskovomu-tsvintari-u-kolomiyi/>.

10. Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 257 Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр., оп. 1, од.зб. 207, арк. 3.

11. Чорненький Р. Табір для інтернованих осіб у Косачеві в Коломиї в період польсько-української війни 1918-1919 рр. *STANISŁAWÓW I ZIEMIA STANISŁAWOWSKA W II RZECZYPOSPOLITEJ. WOJSKOWOŚĆ. BEZPIECZEŃSTWO.*

SPOŁECZEŃSTWO. KULTURA. Red. Nauk. Mariusz Kardas, Adam A. Ostanek, Piotr Semków. Warszawa – Stanisławów. 2016. S.22-32.

12.ДАЛО, ф.257 Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр., оп.2, од.зб.1177, арк.9 зв.

13.Бурнадз М. На українсько-румунському пограниччю. Бажанський М. Відновлення Української держави 1918 року. Детройт: В-во «Снятин», 1979. 90 с.

14.Sozańska S. Z przeżyć na Pokuciu 1914-1919. «Panteon Polski». 1929. № 60-61. s. 10.

15. ДАЛО, ф. ф.257 Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр., оп. 2, од.зб. 1172, арк. 3.

16.ДАЛО, ф. ф.257 Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр., оп. 2, од.зб. 1150, арк. 16.

17.Чорненький Р., Гаврилишин П. Табір для інтернованих. *Галицький кореспондент*, 2017, 29 трав.

ХІІІ. Василь Стефаник і національна державність періоду Західно-Української Народної Республіки: приреченість єством.

І Стефаник не дався. Далі лишився сам собою – спостерігачем, викривачем і оборонцем.

Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород: Карапти, 1958. С.

161

Писати про Василя Стефаника важко. Особливо не просто. Не тільки тому, що потрібно писати про нього об'єктивно, максимально неупереджено як про величину світового масштабу, неперевершеного і найкращого українського письменника-експресіоніста.

А ще й тому, що був він людиною глибоко чутливою, тонкої натури, водночас наділений твердим і вбивчим словом. «Стефаник – лірик, людина тонкого складу душі, вразливий на своє і чуже страждання, а водночас повен якоїсь специфічної селянської твердості» [1] – писав син письменника Юрій Гаморак у спробі створення біографії батька.

Ідея написати наукову розвідку про Василя Стефаника і Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР) прийшла не випадково. Ще наприкінці 90-х років минулого ХХ століття, працюючи над книгою про ще одного великого земляка Дмитра Вітовського вперше зустрівся з документами, які свідчили про політичну діяльність Василя Стефаника. Таких згадок було небагато. Це викликало що найменше здивування і нерозуміння. Чому? Бо в часи радянської дійсності твердо склався в юначій голові образ революціонера Василя Стефаника, що все поклав на вівтар боротьби за народне щастя, нещадно критикував поневолювачів і відстоював всім своїм єством простолюдинів – покутських, галицьких селян. Образ самозреченого політичного діяча-письменника ніяк не корелювався з тим, що в час боротьби за українську державу слідів його діяльності так мало. В рік ювілею Василя Стефаника не спробувати простудіювати цю проблему було б не правильно, не виправдано і боягузливо.

Одне з найважливіших питань, на яке хотілося б знайти відповідь: чому Василя Стефаника «так мало» в подіях часів ЗУНР/ЗОУНР? А

ще: що робив він у цей час, коли якраз і слід було творити свою молоду державу? Що спонукало його обрати саме таку позицію малопомітності?

Вітчизняна історична наука на сьогодні не спромоглася на окреме наукове монографічне видання, присвячене політичній діяльності Василя Стефаника. Можемо лише констатувати той факт, що ця грань життя письменника, депутата трьох парламентів (одного австро-угорського і двох українських), активного партійного і громадського діяча лише частково студіювалася в окремих статтях [2], творах біографічного характеру [3], була складовою літературознавчих студій [4], і навіть художніх романів сучасних письменників [5].

На нашу думку, доконче спотребованою є наукова праця про Василя Стефаника і Українську революцію 1914-1923 рр. Однак ця проблема виходить за межі короткої статті і, сподіваємося, в недовгій часі стане реальністю. Ми ж зосередимо свою увагу на проблемі участі письменника в державотворчих процесах на західноукраїнських землях в період Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) і Західної Области Української Народної Республіки (ЗОУНР).

1918 року Василь Стефаник, як і у довоєнний час, перебуває то у Відні, то у Львові, то в рідному Русові. Як посол австро-угорського парламенту - Рехсрату (Державної ради), а точніше – її нижньої палати, Abgeordnetenhaus (Палати послів), він ще з 1916 року перебрався до столиці імперії [6]. Вважав, що більш потрібний саме тут, на своєму робочому місці. Отримував платню парламентаря, пересилав кошти синам до Русова. Водночас, саме з Відня міг допомагати українцям-галичанам і українцям-наддніпрянцям. Першим – як втікачам від воєнних дій (нагадаємо, що Галичина стала їх ареною в ході Першої світової війни і тричі краєм прокочувалася хвиля наступу та контрнаступу противників, несла з собою розруху, голод, страждання, переслідування переможців). Другим – як полоненим та інтернованим у таборах. І для перших, і для других потрібні були кошти на виживання, для нормалізації власного життя, для подолання наслідків особистих трагедій.

Тому Василь Стефаник вимагає ці кошти від австрійського уряду, бере участь у засіданні загальноукраїнських політичних об'єднань з

метою покращення засобів і способів такої допомоги. Так, на одному із засідань Загальної Української Ради (ЗУР), Василь Стефаник як запрошений досить гостро висловився про діяльність цієї організації й української інтелігенції у Відні в царині захисту прав співвітчизників і українців з Наддніпрянщини: «Яка наруга! Народ гине від щура, блощиць, а інтелігенція робить патріотичні наради!.. Нас ніхто не любить,- казали мені мужики» [7, с. 82].

Сучасний письменник з Прикарпаття С.Процюк художнім словом описує цей час: «Мучився. Говорив сам із собою, особливо вночі.

- Василю, може ти просто втік? Залишив усе - і втік, ховаючись від Білої Пані (смерті – В.В.) Діти вдома, співвітчизники – у бараках, а де ти?

- Але було би ліпше, якби я був у бараках? Я підтримую родину матеріально. І не лише родину... Я вирішив сотки скарг, змінив безлік несправедливих рішень... я тут гарую, а не кавую... Хто буде тут як не я?» [8].

Все своє свідоме життя, життя в політиці, Василь Стефаник пов'язав з Русько-Української радикальною партією (РУРП), засновниками якої були Михайло Павлик, Іван Франко, Северин Данилович [9]. Партія сповідувала соціалістичні ідеї і представляла головню українське галицьке селянство. До соціалізму Василь Стефаник не мав відношення. А от захист прав і свобод селянства завжди був для нього важливим і навіть необхідним.

Тож на початку 1918 року В.Стефаник активно відновлює політичну і громадську роботу на Покутті, осередком якої стає мальовничий Снятин. Сам Василь Семенович у новелі «Слава-Йсу» згадує про це: « Я став головою філії „Сільського Господаря», головою філії „Просвіти», головою повітової управи радикальної партії і ще більше голов було в мене на шії. Перед тисячами слухачів реферував про союз України з центральними державами з Берестя-Литовського. Поляки знижилися й говорили кожному будячкові „Слава - йсу». Я їх успокоюю : „Не бійтеся, ми лиш ваш ґрунт заберемо, а самі ви будете жити як у раю без податкових тягарів. Все те хай тверді мужики забирають на свої плечі» [10].

Тут дозволимо собі висловити кілька зауважень. В мемуарній літературі, присвяченій Василеві Стефанику, вже склався певний стереотип вживання цієї цитати як такої, що характеризує участь письменника у політичних подіях 1921-1922 рр. Так, відомий біограф Роман Горак використовує її у своєму творі «Кров на чорній ріллі» [11] про пізніший період життя письменника, навіть після 1923 р. [11, с. 391]. Він, на нашу думку, запозичив її з уже згаданої праці Ю.Гаморака «Василь Стефаника. Спроба біографії». Тобто, що спочатку Ю. Гаморак – син В. Стефаника, не для того періоду життя Василя Семеновича використав його ж цитату з новели Слава-Йсу. А згодом і Роман Горак у ще пізнішому хронотопі використовує її у своїй спробі есе-біографії письменника.

Чому припускаємо, що ця цитата стосується першої половини 1918 року? Насамперед тому, що Василь Стефаник пише, що роз'яснює членам віч, селянам про Берестейський мир. І, водночас, з сарказмом та іронією «заспокоює» поляків, що не зазнають особистих кривд в українській державі. Якщо другу частину цитати цілком можна було б використати безпосередньо до процесу виникнення ЗУНР (а це, ймовірно, і стало причиною використання її Ю. Гамораком), то у вересні-жовтні 1918 року говорити про результати Берестейського миру було просто недоречно.

У березні 1918 року в Східній Галичині справді пройшли масові віча як «св'ята миру і державності». Аналіз матеріалів тогочасної преси [12] показує, що це була широкомасштабна і масова акція. Вона пройшла в 31 населеному пункті краю, а її учасниками були, за нашими підрахунками, 515 тисяч осіб. Активну громадянську позицію в цей час зайняло і українське греко-католицьке духовенство, провівши майже в кожному селі Східної Галичини святкові богослужіння, присвячені вище зазначеній події. Ці факти та цифри красномовно свідчать про справжній всенародний характер підтримки дій Української Центральної Ради західноукраїнською громадськістю та урочисте відзначення нею акту підписання Берестейського миру.

А от у вересні-жовтні 1918 року принципово змінюються як суспільно-політична ситуація в Австро-Угорщині, так і геополітичні «розклади»: країни Четвертного блоку вже не диктували своїх умов

при завершенні Першої (Великої) світової війни, як це було на початку 1918 року. Тому цілком логічно припустити, що і Ю.Гаморак, а за ним - і Р.Горак помилися, ідентифікуючи частину спогадів Василя Стефаника у новелі «Слава Йсу».

Весною і влітку 1918 року Василь Стефаник виконує обов'язки посла Віденського парламенту й водночас не полишає своєї громадської роботи. Долею селян він був завжди перейнятий.

Восени 1918 року краєм прокочується друга хвиля народних віч, які активно ініціювалися українськими національно-політичними чинниками – політичними партіями. Документи і матеріали, що підтверджують і розкривають як сам факт, так і хід цього історичного процесу, відклались у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ЦДАЛ) [13], а також знайшли своє висвітлення у тогочасній галицькій періодичній пресі [14]. Так, починаючи з 20 вересня 1918 р., редакція газети «Діло» подавала інформацію з означеної проблеми під рубрикою «В обороні української землі». В кожній із заміток зазначено, що організаторами віч чи народних зборів були або українські повітові політичні організації [15], або керівні органи національних політичних партій, як, наприклад, Народний Комітет Національно-демократичної партії [16]. Крім того, в кожній з інформацій вказано і на кількість учасників віч та рішення, які на них приймалися. Матеріали газети «Діло» дають можливість встановити, що осіння кампанія вічового руху в Східній Галичині теж мала масовий характер. В ній взяло участь, за нашими підрахунками, приблизно стільки ж учасників, як і весною 1918 року - близько пів мільйона.

Провідною, домінуючою і найбільш характерною в рішеннях віч була ідея створення окремого автономного коронного українського краю в складі Австро-Угорщини з обов'язковим включенням до нього всіх етнічних українських земель монархії: «Домагаємось поділу Галичини і сполуки всіх українських областей нашої держави в один український коронний край з власним сеймом, намісником і з окремою українською адміністрацією» [16]. Це ще раз підтверджує факт організації вічового руху українськими галицькими політиками, для більшості яких визначальною була саме ця ідея. Провідною вона була

і для українських політиків Північної Буковини, які на своїй міжпартійній нараді 15 жовтня 1918 р. в Чернівцях чітко заявили про те, що, виходячи з права «на самоозначення також для українського народу», бажають «разом з прочими Українцями Австро-Угорщини ... самостійно рішати про свою долю» [17].

Активну участь і у цій хвилі вічового руху бере Василь Стефаник, хоч сам про це і не згадує у своїх біографічних працях. Свідченням цьому є текст резолюції віча в Снятині від 21 вересня 1918 року. В його постановляючій частині наголошується на несприйнятті в будь-якій формі приєднання Східної Галичини і Північної Буковини до відроджуваної Польської держави, відкидається навіть будь-яка можливість такого розвитку подій. Тобто, демонстранти на Снятинському повітовому вічу висловлювалися за здобуття національної державності в межах Австро-Угорської держави. Водночас, у другій частині цієї резолюції постановлялося: «Виражається гаряче бажання, на случай коли б Австрія нас від себе відтручувала мимо наших жертв в людях і майні, щоб Східна Галичина і Буковина прилучені були до Матері України». Резолюцію віча підписав як керівник органу, що його організував - «Президент Українського повітового комітету» - Василь Стефаник [18].

Восени 1918 року Василь Стефаник «розривається» між Снятином, Львовом і Віднем. В останньому він перебуває найбільшу частину часу, займається громадською роботою, парламентськими справами, відстоює інтереси інтернованих і полонених українців в Австрії.

Саме в цей час національно-визвольна боротьба в Східній Галичині, Північній Буковині і Закарпатті особливо активізується. Ставало зрозумілим, що імперський уряд має на меті не лише сприяти відродженню польської держави, але й «не заперечує» щодо включення до неї західноукраїнських земель. Це обурювало українських парламентарів, змушувало їх до активних дій в нижній палаті австрійського парламенту. Так, голова Української парламентарної репрезентації (УПР) Євген Петрушевич 4 жовтня 1918 року, виступаючи в Рехсраті, наголосив: «Ніяка сила не може нас приневолити, щоб ми стали підданими Польського королівства. Вже

сам намір перевести се уважаємо як найбільший міжнародно-правний злочин...Наш нарід не дається втиснути в рамки польської держави. Він є досить сильний, щоб від сего оборонитися» [19, с. 173]. На випадок, якщо все ж австро-угорський імперський уряд відмовить українцям у праві на державність в межах етнічних українських земель монархії, Є.Петрушевич заявляв уже досить радикально: «Коли Австрія схоче остатися старою Австрією, Австрією з сьогодні, і не схоче перевести поділу Галичини, тоді український нарід в Австрії мусить стратити послідну надію на луччу будущину в цій державі і на сей случай вже нині реклямуємо для себе нічо инше, як найсвятіше для кожного народу право на злучення всіх українських земель в одну українську независиму державу і домагаємося прилучення всіх українських земель австро-угорської монархії, в сім також українських земель, положених в Угорщині, до української держави [19, с.174].

Відчуваючи швидкий розпад імперії, українські парламентарі роблять доволі революційний крок: 10 жовтня на засіданні УПР за участю віце-президента австрійського Рехсрату Юліана Романчука приймають рішення про скликання до Львова на 18 жовтня цього ж року «всіх українських парламентарних послів з Галичини і Буковини, бувших соймових послів розв'язаного Галицького Союму, членів Буковинського Союму і членів палати панів та по трьох відпоручників з кожної політичної партії з Галичини й Буковини в ціли утворення української конституанти і проголошення української держави, утвореної з українських етнографічних областей Австро-Угорщини» [20].

Маніфест цісаря Австро-Угорщини Карла I «До моїх вірних австрійських народів» [21] від 16 жовтня фактично «розв'язав» руки українським політикам в частині реалізації їх планів щодо проголошення національної державності в рамках австрійської, тепер уже федеративної держави, фактично узаконив їх дії, перевів з площини антидержавної у законодавчу. 18-19 жовтня 1918 року у Львові відбулося засідання Конституанти – установчих зборів, на яких було обрано Українську національну раду (УНРаду) як представницький орган західноукраїнської держави, прийнято її Статут. Ці кроки українських політиків були абсолютно законними,

легітимними з точки зору австрійського права і водночас – нагальними з точки зору реалізації національно-визвольних завдань в ході Української революції 1914-1923 рр.

В засіданнях УНРади взяло участь 66 учасників з правом голосу [22]. Серед них, на жаль, не було Василя Стефаника. І причини його неучасті у такому форумі доленосного характеру нам встановити не вдалося.

Відомо зі спогадів самого письменника, що в період з 1 по, ймовірно, 20-21 листопада 1918 року В.Стефаник перебував у Львові. Змушений був його залишити разом з військами ЗУНР. Він коротко пригадує: « Війна. Львів наш. Мужики тікають з фронту. Треба покидати Львів, починається велика трагедія, яка до тепер триває» [23].

Ю.Гаморак не прямо дає зрозуміти, що в час утворення західноукраїнської держави Василь Стефаник перебуває в Русові. А також досить коротко говорить про цей період в житті письменника: «Аж розвал Австрії восени 1918 року і *проголошення Західно-Української Народної Республіки* (виділення - наше) витягає його з села. Як колишнього посла до австрійського парламенту його покликають до Української Національної Ради у Львові. Під градом польських куль він, разом з іншими послами, тікає зі Львова до Станиславова» [24].

В.Костащук, натомість, говорить про те, що письменник і політик покидає Львів 10 листопада 1918 р. і перебирається знову до рідного Русова. «Серед різних пригод, вуличних боїв, під градом польських куль Стефаник залишає Львів і 10 листопада прибуває до Русова» [25, с.161].

Політична і державницька діяльність Василя Стефаника в час становлення і функціонування ЗУНР, а згодом – ЗОУНР, досить незначна. Василь Семенович є делегатом УНРади, але до жодної з її комісій не входить. Швидше за все – не бере активної участі у засіданнях західноукраїнського парламенту. Матеріали тогочасної української преси, які нам вдалося опрацювати, а це газети «Діло», «Українське слово», «Нове життя», які, як правило, виконували функцію офіційних видань владних державних структур, не містять

відомостей про активну чи будь-яку іншу діяльність члена парламенту ЗУНР/ЗОУНР Василя Стефаника.

Тут, припускаємо, спрацьовував певний поведінковий стереотип політика. Він, ще будучи депутатом австрійського парламенту, не завжди брав у них участь, а якщо і брав, то жодного разу не виступав з трибуни, не проголошував промов, не пропонував публічно проекти законів тощо. Депутат В.Стефаник соромився того, як його співвітчизники-депутати промовляли з трибуни поганою німецькою. Не хотів їм уподібнюватися. А, зрештою, на думку Ю. Гаморака «Свого послування він ціле життя соромився, може, тому, що за громадську роботу, яку вважав за свій святий обов'язок, одержував гроші, а може тому, що *ніколи не виголосив у парламентах ані одної промови.* – (курсив наш). Та свої посольські обов'язки виконував дуже сумлінно: скликав часто звітні посольські віча, вносив інтерпеляції в справі різних зловживань адміністраційної влади, а селянам допомагав, як тільки міг» [24, с. ХХХ].

Тут доречно пригадати також й рецепцію В. Стефаника-державного діяча і політика Ю.Гамораком : «Стефаник не був політичним діячем у широкому розумінні цього слова, не створив ніякої політичної програми... хребет його політичних переконань, його політичне «вірую» не змінялося за ціле його життя ні разу. Він усе був представником і оборонцем, у житті і літературі, селянського стану, з якого сам походив і якому віддав до решти свій талант і своє серце Коли під час світової війни і після неї український селянин став найбільшою опорою нації в боротьбі за її державність, він усвідомив собі, що він не поет села, яке загибає, а поет цілої нації. Аж тоді він у нарисі «Серце» посмів назвати себе «малим наслідником» Івана Франка. І саме ця свідомість зродила патос, що дав українській літературі «Синів « і «Марію» [24, с. ІХ-Х].

Час від часу, як пише В.Костащук, Василь Стефаник навідувався до Станиславова (нині – Івано-Франківськ). Ймовірно, автор спогадів має на увазі час від кінця листопада 1918 р. до 4-5 січня 1919 року. В цей час відбувалося переміщення владних структур ЗУНР з окупованого поляками Львова до, спочатку – Тернополя, а з 30 грудня 1918 року – до Станиславова. Водночас у Станиславові в перші дні

1919 року відбулося і формування нового складу уряду ЗУНР – Ради Державних Секретарів на чолі з Сидоров/Ізидором Голубовичем. Припускаємо, що саме в цей час Василеві Стефанику, за його ж словами, пропонували посаду Державного Секретаря (міністра – В.В.) земельних справ. І як він відреагував на таку пропозицію? Пригадує В. Костащук: « Там, у тім Станіславі, зовсім подуріли – каже Стефаник.- Пропонують мені посаду секретаря земельних справ. Думають, що як я є кепським господарем у Русові, то зараз можу бути добрим міністром земельних справ. Доконче хочуть зробити мене урядником, не знають, що я такий бідний зі своїми нервами» [25, с.161]. І В.Стефаник відмовляється.

Причин тут, ймовірно, кілька. Головну визначив сам Василь Семенович. Робота на землі його ніколи не приваблювала. Не було в нього тієї «газдівської жилки», що була у його батька Семена чи брата Володимира. На останнього Василь залишав своє господарство тоді, коли 1916 року перебирався до Відня для виконання депутатських повноважень і забезпечення фінансово родини. Але не менш важливою, на нашу думку, була й інша, більш глибинна причина.

Вона, вважаємо, криється і в психологічному стані нашого героя – його неподоланому інфантилізмі. Про це досить вдало пише С.Процюк: «Напевне, ще однією причиною моральних тортур (і небажання узалежнити себе від відповідальності за результат державницької діяльності – В.В.) Василя Стефаника був інфантилізм як зворотня сторона ідеалістичного «я». «Хлопчик», який листовно просить Вацлав Морачевського не покидати його,- це не лише людина, задивлена у верхогір'я чоловічої дружби, Це і ляклива темна сторона його/нашого «я», дитина і недорозвинута, що боїться цілковито відповідати за власне життя» [8, С.152]. Цей інфантилізм «незрідка є однією з ознак якоїсь відрубності, напівдитячої закостенілості» [8,С.156]. Така риса була органічною складовою характеру Василя Семеновича. Нарешті, не можна не погодитися зі Степаном Процюком в тому, що «Він-людина слабший, ніж він письменник. Письменник у ньому вищий від людини» [8, с. 165]. Але, чи переміг «письменник» «державного діяча» Василя Стефаника проаналізуємо згодом.

Досить відомим є факт участі Василя Стефаника у складі делегації ЗУНР для підписання і урочистого проголошення Акту злуки в Києві 21 січня 1919 року. Досить детально описує подорож Галицької делегації до Києва Лонгин Цегельський у своїй відомій праці «Від легенд до правди» [26, с. 249-284]. Одразу зазначимо, що маємо досить критичне ставлення до оціночних суджень Л.Цегельським тогочасних подій, а особливо – місця і ролі в них його самого. Та не дивлячись на це, все ж наважимося стверджувати, що при описі перебування делегації ЗУНР в Києві автор досить точно зумів передати атмосферу, що панувала тоді, оприлюднив маловідомі факти.

Зокрема, Л. Цегельський оповідає про зруйнований залізничний вокзал і дерев'яні сараї, які «зустрічали» Галицько-Буковинську делегацію в Києві, про бородатих, на російський манер, і патлатих «извозчиков» в довгих тулупах, про їх засоби пересування, які теж за виглядом і способом облаштування нагадували російську упряж [26, с.152-153]. Тобто «русский мир» зустрічав навіть побутово делегацію ЗУНР. Тому навіть сама присутність галичан і буковинців була важливою в Києві, для тих людей, які лише чули про «українців на заході», але не знали про них майже нічого. А тим більше, не представляли їх політичної культури і не мали поняття про їх політичний досвід.

Л.Цегельський наводить маловідомий факт про Василя Стефаника. Ввечері 21 січня 1919 року, напередодні Акту Злуки відбулася нарада представників УНР і ЗУНР. В ній брало участь, за даними автора, 35 осіб: 8 представників УНР, в тому числі 4 члени Директорії (крім С.Петлюри), 8 представників від ЗУНР та «ще яких 20 учасників, Придніпрянців і Галичан». Серед учасників нарад був і В.Стефаник [26, с. 260].

Перемовини стосувалися того, що С.Вітик висловлювався за негайне входження ЗУНР до складу УНР на принципах централізму. А це мало означати ліквідацію УНРади, Ради Державних Секретарів, тобто повну ліквідацію західноукраїнської державності. Делегати ЗУНР опротестували такий підхід до вирішення справ Злуки і настоювали на тому, що вповноважені реалізувати соборність лише на умовах Попереднього договору від 1 грудня 1918 р. у Фастові та

Ухвали УНРади від 3 січня 1919 р. В іншому випадку попереджали про припинення будь-яких перемовин. Здоровий глузд переміг. 22 січня 1919 року урочисте проголошення Злуки таки відбулося і супроводжувалося величними урочистостями.

Наступного дня, 23 січня 1919 р. відбулося засідання Всеукраїнського Трудового конгресу, який, як всеукраїнський передпарламент, верифікував Акт Злуки. На Конгресі розглядалося чимало важливих питань загальноукраїнського життя. Основна робота була зосереджена в комісіях. Однак в жодній з них ми не побачимо Василя Стефаника [27]. Заради справедливості зазначимо, що не всіх делегатів від ЗУНР/ЗОУНР включили до складу робочих комісій Трудового Конгресу. Але питання, яке поки що залишається без відповіді: чи просився до будь-якої з них В.Стефаник? Ймовірно – ні. Знову зайняв позицію «відрубності», спостерігача.

У своїх спогадах В.Стефаник майже не згадує про поїздку до Києва в січні 1919 року. Дізнаємося про рецепцію письменника тих подій і його враження від побаченого зі слів В.Костащука. Читаємо у нього: « В січні 1919 року в складі делегації зі Станіслава Стефаник поїхав до Києва. Хотів на власні очі бачити, що діється на українській землі, мріяв зустрітися з письменниками, яких не бачив ще від полтавських свят 1903 року. Але Стефаник швидко розчаровується – в дорозі і в самому Києві, тимчасово захопленому українськими буржуазними націоналістами.

До Русова приїхав блідий і знервований. Про свою поїздку говорив скупко і стримано.

Коли хто питав його про новини, на обличчі письменника відбивався біль:

- Це не та Україна, яку я довгими роками мріяв побачити [25, с. 161].

Дозволимо собі кілька зауваг щодо цього фрагменту. Насамперед, слід пам'ятати, в який час і при яких обставинах вийшли спогади Василя Костащука. Чи можна було в радянську добу в Україні не вживати в літературі терміни «українські буржуазні націоналісти» при характеристиці УНР чи ЗУНР/ЗОУНР? Звичайно, ні. Тобто, розраховувати на публікацію твору без такого кліше було просто не

реально. А вже, використавши такі терміни, автор змушений був і загальний текст формувати «під загальне враження». Як можна було бути захопленим Злукою, коли її реалізували «українські буржуазні націоналісти»? Тому не виключено, що реакція В.Стефаніка на його поїздку до Києва могла бути не зовсім такою. На сьогодні аналіз інших джерел, як от листування письменника, не дають відповіді на це питання.

Досить критично і навіть з сарказмом віднісся до цього епізоду з твору В.Костащука В.Луців. Він зазначає: «Костащук згадав про виїзд письменника до Києва, але написав, що Стефанік їздив туди, бо хотів на власні очі бачити, що діється на українській землі, мріяв зустрітися з письменниками, яких не бачив ще від полтавських свят 1903 р.» (Тоді саме був підхожий час побачення з письменниками! - Л.Л.) « [28]– резюмує В.Луців.

Як би там не було, участь Василя Стефаніка в соборницьких заходах січня 1919 року говорить нам про його позицію державника і українця. Для нього відбулося щось нове, омріяне. Те, про що не міг і мріяти, пишучи свою «Марію». В цьому творі він описує процес безпосереднього знайомства українців Сходу і Заходу між собою в страшних умовах війни. Ідея єдності виглядає далекою, майже нездійсненою, але точно не сьогочасною. Адже чужі війська грабують, стріляють, вбивають. В їх складі є, правда, українці, але вони під Московщиною, не вільні, а змушені робити те, що їм наказують.

В новелі «Марія» ідея того, що українці по різних боках барикад воюють за чужі інтереси, часто вбиваючи і рабуючи одноплемінників («Де вони годні нам допомогти?») – то фраза, яка дуже точно відтворює атмосферу дійсності і українського розпачу. Але водночас в творі вселяє надію те, що козаки не рабують, просять попоїсти, обігріти. Показують китайки, які їм дали їх дружини, щоб за давнім козацьким звичаєм накрити очі вбитого від орла чи ворона, що мають намір їх видзьобати. Вони співають українською, шанують Кобзаря. Головне – спілкують одні з одними, пізнають одні одних. І СЕБЕ.

І ось фінал історії. Коли душа пізнає душу – гармати перестають стріляти. Особливо, коли ці душі споріднені корінням. Тому і просять

жінки козаків:

«Тут наблизилася Катерина козакові майже до вуха і шептала:
— Ваші пісні такі самі, як Маріїних синів. Тому не будить її, най
їй здаєси, що це її сини співають...» [29].

Уже ніхто ні на кого не ображається, не гнівається, не поприкає.
Просто і по людськи, по родинному, хай і з далекою родиною –
розмовляють, просять, домовляються. А з під вишитих рушників,
дивлячись на козацькі китайки, гірко посміхається задуманий Тарас:
«Думи мої, думи мої. Лихо мені з вами...».

Тому вважаємо малоймовірною таку суху і навіть заперечливу
реакцію Василя Стефаника на події Злуки січня 1919 року.
Погодитися можемо хіба з враженням письменника від загальної
атмосфери, що панувала на берегах Дніпра в контексті «важких
пологів» національної української держави і її одночасної боротьби з
російщиною. Не можемо не погодитися з Лонгином Цегельським в
його оцінці загального враження галичан від втрати Києва і евакуації
Директорії УНР до Вінниці: «Наші галичани та буковинці верталися
похнюплені та прибиті. Деякі з них, як ось Левко Бачинський,
Стефаник, Старух – на очах постарілися, а деякий, як старий Сандуляк
та слабого здоров'я Шмігельський, таки важко розхворілися «[26, с.
302-303.]».

Делегація ЗУНР/ЗОУНР поверталася з Києва кілька днів.
Ймовірно, як можна зробити висновок зі спогадів Лонгина
Цегельського, ця подорож тривала до 4-5 лютого 1919 року.

В.Стефаник знову в Русові. Гнітюче враження від ходу
становлення національної державності по обидва боки Дніпра справді
оволодіває емоційно вразливим письменником. Чим інакше пояснити
той факт, що він, один з лідерів і керівників Радикальної партії на
Снятищині, не бере участі в заходах загальнопартійного характеру?
Так, 16 лютого 1919 року у Коломиї відбувається конференція
Української радикальної партії. У повідомленні партійної газети
«Громадський голос» за 19 лютого [30] про цю подію жодного слова
немає про участь в ній Василя Стефаника. Він – занадто знакова
постать, щоб партійна преса промовчала про нього і його участь у
суспільному житті держави.

Більше того, 22-24 березня у Станиславові відбувся черговий з'їзд Українсько радикальної партії (УРП). Про це повідомляла газета «Народ». Аналізуючи присутність делегованих учасників від повітових партійних організацій, редакція газети писала: «Не уважаючи на те, що особовий рух на залізницях був припинений і треба було побороти незвичайні труднощі, щоби проїхати до Станиславова, — приїхали делегати з найдальших закутин краю. Делегати з Сокальщини пробиралися 4 дні то залізницею, то підводами, а таки ставилися на час на радикальний з'їзд. Подібні труднощі прийшлося поборювати всім іншим делегатам з дальших околиць. І всеж таки на 28 наших партійних повітових організацій 22 прислали своїх делегатів на з'їзд. Про деякі, як от про Городенщину, знаємо, що не прислали делегатів тільки тому, що їх не прийняли на потяг». На з'їзд не прибули «не оправдали своєї непрясутности тільки організації Коломийщини, Печеніжинщини, Косівщини і Снятинщини...» [31].

Таким чином, констатуємо, що весною 1919 року Василь Стефаник фактично «випадає» з політичного життя ЗУНР/ЗОУНР. Чи це було пов'язано з його загальними враженнями від того, що побачив на Великій Україні (дитяча хвороба становлення державно-політичних інституцій молодій державі, уособлена відсутністю політичного і законотворчого досвіду її політичної еліти, домінування демагогії під приводом впровадження демократії, постійне загравання соціалістичними лозунгами, незначна підтримка державних структур УНР українським суспільством, зрештою – відступ Директорії УНР з Києва до Вінниці, який більше нагадував втечу), чи звична для письменника поведінка «стороннього спостерігача» - відповісти однозначно важко. Ймовірно, тут ці причини «наклалися» одна на одну. Фактом залишається лише те, що Василь Стефаник в останні місяці територіального існування ЗУНР/ЗОУНР був малопомітним. Не можемо стверджувати, що письменник «розчарувався» чи мав якісь окремі думки і щодо партійного курсу. Адже відомо, що до останніх років свого життя він залишався прибічником і членом УРП, не виходив з неї.

З деяким докором щодо пасивності позиції окремих членів партії

і західноукраїнської інтелігенції загалом на з'їзді виступив Іван Макух, на той час Державний Секретар внутрішніх справ. Він, зокрема, зазначав : « Селянство не завело наших надій. Та - на жаль - не можемо сего сказати про загал інтелігенції. Є серед інтелігенції не мало людей, що щиро і самовідречено працюють над будовою держави, але більшість станула з боку та дивиться за своєю власною користю» [32]. Навряд чи ці слова державного діяча стосувалися В.Стефаніка хоча б тому, що він ніколи не шукав особистої вигоди з загальнонаціональної справи, часто навіть жертвуючи особистим. І цьому є досить прикладів. Але відсутність активності депутата УНРади, активного і авторитетного члена УРП є, вважаємо, доконаним фактом і викликає, щонайменше нерозуміння.

Відверто негативно про Василя Стефаніка висловився інший його однопартієць, державний діяч часів Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського і ЗУНР/ЗОУНР Осип Назарук. В листі до В'ячеслава Липинського від 12 квітня 1922 року він, зокрема, дав таку характеристику «малому насліднику І.Франка» : «Стефанік - типовий артист, як організатор без почуття обов'язку, в парламенті показувався дуже рідко, як посол навіть найважливіші засідання пропускав. Як артист і психолог він гострий і великий (знаю його особисто)» [33].

Чи була ця оцінка пов'язана також з діяльністю письменника в часи ЗУНР/ЗОУНР? Питання риторичне, адже О.Назарук писав листа до В.Липинського 1922 року, ще в час Української революції 1914-1923 рр, але вже після того, як західноукраїнська держава хоч і втратила свою територію, все ж продовжувала боротьбу на дипломатичному фронті.

Василю Стефаніку довелося пережити і румунську окупацію рідного Покуття, яка тривала з 24 травня до 25 серпня 1919 року [34]. Перебував у Русові разом з сім'єю і родиною. Надії на відновлення національної державності не залишалося. В серпні на Покутті була встановлена влада II Речі Посполитої, узаконена згодом рішенням Ради Послів Антанти від 14 березня 1923 рр.

Знову окупаційна влада, знову не своя держава, знову становище національної меншини для автохтона. Наступає новий період в житті

і творчості письменника, який вимагає і заслуговує окремого дослідження.

Тепер повернімося до оцінки активності В.Сефаника в час ЗУНР/ЗОУНР. Малопомітність його політичної діяльності можна було б пояснити більш активною творчою роботою. Але й тут спостерігаємо протилежне. В час Української революції 1914-1923 рр. виходить лише 6 (шість!!!) творів. Зокрема: 1916 року – «Марія», «Перший твір Леся Мартовича. (Спомин)», 1917р. – «Дитяча пригода», «Пістунка», 1922р – «Вона- земля», «Сини». Від 1917 по 1922 рр., якраз в часи існування ЗУНР/ЗОУНР – жодного твору. Письменник не продукує в цей час. Зрештою, пригадаймо, що до скарбниці його творів входять лише понад 6 десятків новел загалом. Тому вимагати від нього активного творення в час складних суспільно-політичних пертурбацій щонайменше не виправдано. Не можемо також сказати, що про часи національно-державного будівництва другого десятиліття ХХ століття Василь Стефаник пише у своїх творах художнього характеру згодом.

Отже, в часи ЗУНР/ЗОУНР (1918 - осінь 1919 р.) Василь Стефаник не виявив значної активності, хоч і був членом УНРади, брав участь в проголошенні Акту Злуки ЗУНР та УНР в Києві, був учасником Трудового Конгресу. Не можна сказати, що В.Стефаник був боягузливим чи ховався за спинами товаришів. Це в принципі собі уявити важко, щоб нащадок козацького роду був боягузом. У 1895 році, під час виборчої кампанії до австрійського парламенту Василя Стефаника за активну агітаторську діяльність за доносом москвофілів було затримано [35, с. 33] на Обертинщині в с. Герасимові і винесено покарання в 13 діб арешту. Та вже на наступний день після того, як цього новітнього «політичного в'язня» випустили, він знову взявся агітувати.

В час створення і становлення ЗУНР Василь Стефаник має розуміння того, чого хоче (в плані державно-політичного майбутнього своєї русинсько-української нації). Була певна підготовча робота, зокрема просвітницька і в обороні соціальних, майнових, політичних прав представників своєї нації. Але все це – в умовах попередньої державно-політичної системи, яку, на думку

самого В. Стефаніка, слід змінити. Адже саме вона, ця державна машина і витворена нею державно-політична система гнітить покутського селянина (а в його особі – і всю українську націю). Значить, треба збудувати власну систему. Такий шанс приходить з проголошенням Української держави на західноукраїнських землях Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у жовтні 1918 року. Та ось на це, виявляється, не має достатньої потуги.

Тут треба перебудувати свою свідомість, підходи до зони внутрішнього і зовнішнього комфорту. Борець не завжди будівничий. Стефанік – більше лідер емоційного типу, але не пасіонарна особистість. І він може бути типовим представником загалом не пасіонарного суспільства. На той час Василь, син Семена, залишається більше спостерігачем, ніж діячем. Що притаманно, на жаль, і українській спільноті того часу, яка лише утверджується, як нація. Такою вона стане в результаті пережитого Голодомору 1932-1933 рр., перемоги у Другій світовій війні, самозреченій героїчній боротьбі УПА, діяльності дисидентів і шестидесятників, Революції на граніті, двох революцій XXI століття – Помаранчевої і Гідності, боротьбі на власну незалежність в ході російсько-української війни з 2014р. - до сьогодні.

І постать Василя Стефаніка в цих процесах є незамінною, важливою і спотребованою.

Джерела і література:

1. Гаморак Ю. Василь Стефанік (спроба біографії). Василь Стефанік. Твори. За ред. Ю Гаморака. Регенсбург, 1948. С. XIII
2. Бачинський Л. Спогад про поїздку до Києва на проголошення Акту Злуки. *Громадський голос*. Львів. 1928; Вавжонек М. Василь Стефанік як представник галицьких радикалів. *Український історичний журнал*. 2014. №5. С. 49-60; Мокляк Я. Василь Стефанік і політика. *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 4. С. 27-31; Цегельський Л. Від легенд до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з першим листопада 1918 року. Нью-Йорк - Філадельфія, 1960. 313 с.; Чубатий М. Десять днів у Києві в січні 1919. *Літопис Червоної Калини*. 1931. ч. 5, ч. 6.

3. Василь Стефаник у критиці та спогадах. К.: «Дніпро», 1970. 482 с.; Стефаник В. Слава –Йсу. *Червоний прапор*. 1927. №5. С. 7-8; Василь Стефаник. Автобіографія. Виноградник Т. Нащадки Василя Стефаника: статті, спомини, нариси. Івано-Франківськ: «Нова Зоря». 2001. 150 с.; Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород: Карапти, 1958. 190 с.; Костащук В. Різдво у Василя Стефаника. *Снятин*. 2004. №1(15). С. 42-45; Гаморак Ю. Василь Стефаник (спроба біографії). Василь Стефаник. Твори. За ред. Ю Гаморака. Регенсбург, 1948. С. III-XLVIII; Равлюк В. Спогади про Василя Стефаника. *Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах*. 2005. Ч. 13-14. С.108-114; Харитон В., Тимофійчук М. Суспільно-культурна праця Василя Стефаника. Снятин над Прутом. Снятин, 2003. С.158-162.

4. Баран Є. Дві рецензії на романи про Василя Стефаника. URL: <http://litakcent.com/2010/06/09/dvi-knyhy-pro-vasylja-stefanyka/>; Його ж. Василь Стефаник: витоки літературної творчості. *Прикарпатський вісник НТШ*. Слово. 2019. № 2(54). С. 484- 491; Луців В. Василь Стефаник – співець української землі. Нью-Йорк – Джерсі Сіті: В-во «Свобода». 1971. 488 с.; Гоян Я. Дорога: Літ. портрет Василя Стефаника. К.: Веселка, 2005. 70 с.; Погребенник Ф. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. К. : Дніпро, 1980. 350 с.

5. Піхманець Р. Іван Франко і Василь Стефаник: взаємини на тлі доби. Львів, 2009. 269 с.; Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. К.:ВЦ «Академія». 2010. 184 с.; Горак Р. Кров на чорній ріллі. Есе-біографія Василя Стефаника. К.: Видавничий центр «Академія», 2010. 601 с.

6. Рудяченко О. Василь Стефаник: хрест долі. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2020/12/blog-post_8.html.

7. Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914-1918 рр). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2003. 148 с.

8. Процюк С. Троянда ритуального болю: роман про Василя Стефаника. К.: ВЦ «Академія». 2010. С.147.

9. Шкраб'юк П.В. Русько-Українська радикальна партія (РУРП). URL : http://www.history.org.ua/?termin=Rusko_ukrainska

10. Стефаник В. Слава –Йсу. *Червоний прапор*. 1927. №5. С. 7-8.

11. Горак Р. Кров на чорній ріллі: Есе-біографія Василя Стефаника. К. ВЦ «Академія», 2010. 610 с.
12. Діло. 1918. 5, 7-9, 13 берез.; Українське слово. 1918. 8, 10, 12-21, 23 берез.
13. ЦДІА України у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 5193, арк. 142, 144, 146, 148, 150, 152, 153, 157, 159, 161, 163, 165, 166, 168, 170.
14. Діло, Український голос, Kurjer Lwowski, Gaseta Lwowska, Robotnik та інші за вересень-жовтень 1918 р.
15. Діло.-1918.-22-23 верес.
16. Діло.-1918.- 3 жовт.
17. Діло.-1918.- 19 жовт.
18. Резолюція народного віча у Снятині за підписом Василя Стефаника з вимогою возз'єднання Східної Галичини і Буковини з Україною. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С.138.
19. Інформація газети «Діло» про заяву Голови Української парламентарної репрезентації Євгена Петрушевича в Австрійському парламенті про домагання возз'єднання в єдиній українській державі. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С.173.
20. Інформація газети «Українське слово» про утворення і перше засідання Української Національної Ради у Львові. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С.173.
21. Маніфест цісаря Австро-Угорщини Карла I Габзбурзького про перебудову монархії на федеративних засадах. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С.174-175.
22. Інформація газети «Українське слово» про утворення і перше засідання Української Національної Ради у Львові. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т.1. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. С.192-193.
23. Стефаник В. Слава Йсу. URL : <https://zbruc.eu/node/37325>.
24. Гаморак Ю. Василь Стефаник (спроба біографії). Василь Стефаник. Твори. За ред. Ю Гаморака. Регенсбург, 1948. С. XXXV.

25. Костащук В. Володар дум селянських. Ужгород, 1958. 189 с.
26. Цегельський Л. Від легенд – до правди. Спогади про події в Україні, зв'язані з Першим листопада 1918 року. Нью-Йорк-Філадельфія: «Булава», 1960. 313 с.
27. Павлишин О. Комісії Трудового Конгресу України (1919 р.): формування та діяльність. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. 2014. Вип. 10. С. 172-190.
28. Луців В. Василь Стефаник – співець української землі. Нью-Йорк – Джерсі Сіті: В-во «Свобода». 1971. С. 274.
29. Стефаник В. Марія. URL : <https://www.ukrlib.com.intitzip.php>.
30. Інформаційне повідомлення газети «Громадський голос» про конференцію Української радикальної партії в Коломиї 16 лютого 1919 р. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Документи і матеріали. Т. 3. Кн. 2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. С. 42-43.
31. Кореспонденція газети «Народ» «Краєвий з'їзд УРП». Західно-Українська Народна Республіка 1918-192. Документи і матеріали. Т.3. Кн.2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. С. 111-112.
32. Повідомлення газети «Республіка» про відкриття з'їзду Української радикальної партії. Західно-Українська Народна Республіка 1918-192. Документи і матеріали. Т.3. Кн.2. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. С.83.
33. З листа О. Назарука до Вячеслава Липинського від 12 квітня 1924 р. Липинський В. Твори, архів, студії. За загальну редакцію Євген Зиблікевич. Архів. Т. 7: Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського; редактор Іван Лисяк-Рудницький. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1976. С. 98.
34. Королько А. Румунська окупація Покуття у ході національно-визвольних змагань західних українців (травень-серпень 1919 р.). *Питання історії України*. 2011. Т. 14. С.78-83.
35. Гуйванюк В. Участь Василя Стефаника у виборчому процесі в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 702-703. с. 31-35.

XIV. Перспективи розвитку Дністерського каньйону на Покутті як туристично-рекреаційного комплексу: культурологічний аспект

Дністерський каньйон є найбільшим в Україні та один із найдовших у Європі. Бере свій початок біля древнього Галича і майже 300-кілометровою стрічкою простягається територією 4 областей: Івано-Франківської, Тернопільської, Чернівецької та Хмельницької. Він має потужний потенціал для розвитку різних видів туризму (культурно-пізнавального, спортивного, екологічного (зеленого), сільського тощо) – мальовничі ландшафти та рельєф створюють сприятливі умови для короткотривалого відпочинку.

Протягом тисячоліть вздовж ріки Дністер (протяжністю 1362 км.) формувалася цей унікальний природний комплекс: круті схили, покриті реліктовими лісами, печери та водоспади роблять його одним із найбільш мальовничих і цікавих місць в Європі для відвідування. Дністерський каньйон відноситься до найдавнішої археологічної пам'ятки України. Кам'яні береги, обривисті скелі формувалися у палеозойську еру (більш як 400 млн. років тому) і нагадують земну поверхню в розрізі. Вражає історична спадщина: найдавніша стоянка часів раннього палеоліту (знайдена біля с. Лука Врублевецька Хмельницької обл.), таємничі руїни замків епохи середньовіччя, які потребують реставрації (Червоноградський, Жванецький, Раковецький), Хотинська фортеця, палаци, шляхетські парки, давні церкви, скельні монастирі тощо.

Близько 100 пам'яток живої і неживої природи є частиною неповторного ландшафтного комплексу «Дністерський каньйон». М'який клімат й сприятливі природні умови створюють ідеальне середовище для тварин, багато із яких занесені до Червоної Книги: чечуга, видра річна, борсук звичайний, кіт лісний, рись тощо. Підводний світ Дністра також багатий і нараховує більше 40 видів риб. Переважно дубові ліси з вкрапленнями липи, граба, клену, берези і ясеня створюють справжні «українські тропіки», особливо в літній період часу. Флора і фауна каньйону до кінця не вивчені, та, насправді, унікальні. Значна частина їх включені до Червоної і Зеленої книг

України, Червоного списку МСОП, Європейського червоного списку, Міжнародного червоного списку, Бернської, Боннської і Вашингтонської конвенцій.

Дністерський каньйон, що сформований внаслідок специфічної геологічної будови місцевості, а також тектонічних рухів та процесів водної і вітрової ерозії, називають ілюстрованим підручником геології. Унікальними є круті травертинові скелі з природними чи рукотворними печерами. Здавна деякі з них були пристосовані під печерні храми і монастирі. Одним із таких печерних монастирів був кам'яний грот «Скеля монахів», що біля с. Литячі Тернопільської обл. на лівому березі Дністра. Поряд із с. Нирків Заліщицького району шумно скидає свої води 16-метровий Джуринський водоспад.

Цей природний комплекс ввійшов до семи природних чудес України під назвою «Дністерський каньйон».

Сплав на туристичних катамаранах, човнах, плотах, байдарках річкою Дністер – є одним із найцікавіших видів відпочинку, що за своєю привабливістю не поступається Карпатам чи Криму. Окрім цього, круїз Дністром можна здійснити на кораблі «Юрій», над проектом якого українські конструктори працювали близько 4-х років і аналога йому немає не тільки в Україні, але й у Європі. В с. Раковець Івано-Франківської області з 2015 року функціонує порт «Раковець», в якому створено необхідні умови для подорожуючих Дністром: ресторан, місце для кемпінгу (безкоштовне), оренда палаток, доступ до інтернету (wi-fi), телебачення. Обслуговуючий персонал на 80% сформований з місцевого населення. Поблизу с. Михальче, в центрі туристично-рекреаційної зони (дала –ТРЗ) «Дністерський каньйон» знаходиться заклад оздоровлення та відпочинку «Перлина Придністров'я», названа «маленькою Швейцарією».

Роза вітрів навколо скельних виступів р. Дністер (села Одаїв, Ісаків, Підвербці) сприяє розвиткові дельтапланеризму в Україні.

Проте вищезазначений потенціал природно-заповідних, етнографічних та історико-культурних ресурсів використовується лише частково. Відсутнє чітке визначення статусу туристично-рекреаційних територій державного і місцевого значення. Розвиток

ТРЗ «Дністерський каньйон» дасть можливість презентувати регіон на національному та міжнародному туристичному ринку.

У межах ТРЗ «Дністерський каньйон» знаходиться 2 об'єкти культурної спадщини ЮНЕСКО. Меморіальні музеї-садиби, історико-культурні пам'ятки та інші об'єкти культурної спадщини населених пунктів, що межують з територією ТРЗ «Дністерський каньйон» могли б слугувати основною базою для створення експозиційних оглядових площадок, а згодом і відкриття унікальних в Україні історико-культурних центрів. Поєднання природної, архітектурної, етнографічної та історико-культурної спадщини ТРЗ «Дністерський каньйон», по-перше, сприяло б створенню мережі туристичних маршрутів, підвищенню рівня культурного та просвітницького розвитку громадян країни. По-друге, враховуючи серед цієї спадщини наявність багатьох об'єктів, пов'язаних з подіями, що відбувалися в періоди входження Західної України до складу Австро-угорської імперії, Польщі, Румунії, є значні очікування європейських туристів відвідати ці місця.

У населених пунктах, що межують з територією ТРЗ «Дністерський каньйон» відзначається найбільша концентрація сільського, в основному, безробітного населення. Залучення його у сферу обслуговування дасть можливість підвищити рівень життя громадян, а сплата податків від суб'єктів сфери обслуговування підвищить економічний рівень регіонів.

Значна частина Дністерського каньйону знаходиться в межах Івано-Франківської області. З геологічної, природно-рекреаційної точки зору терміном «Дністерський каньйон» слід було б називати територію між селами Лука і Городниця Городенківського району з унікальними меандрами, геологічними відкладеннями, печерами. Власне зупинимось на потребі розвитку елементів туристичної інфраструктури в цьому відтинку річки.

Туристично-рекреаційна галузь з 1997 року є пріоритетним напрямом розвитку економіки Івано-Франківської області. Об'єктивно регіон є одним з лідерів в Україні з розвитку туристичної інфраструктури та кількості туристичних потоків внутрішнього і зовнішнього туризму.

Водночас, проблемним є неефективне та нераціональне використання наявних природно-рекреаційних, культурно-історичних ресурсів, невідповідність рівня розвитку туристичної індустрії наявному потенціалу. Це насамперед відсутність розвиненої інфраструктури, низька якість обслуговування, відсутність якісної реклами та інформації про туристичні послуги. Недостатньо використовується потенціал для розвитку туризму в сільській місцевості як основного напрямку зменшення безробіття та подолання бідності в регіоні.

На Прикарпатті історично склалася ситуація, коли значна частина місцевого населення шукала роботу за межами регіону, мігруючи на сезонні заробітки в країни близького й далекого зарубіжжя. Нині більшість безробітної молоді та багато кваліфікованих працівників інших вікових груп постійно від'їжджають за кордон у пошуках тимчасової та постійної роботи в Західній Європі, поповнюючи лави нелегальних іммігрантів цих країн.

Створення робочих місць у найменш розвинутих сільських громадах регіону, які мають значний туристичний потенціал, сприяло б вирівнюванню економічної ситуації, заохочувало б мешканців не залишати сільські громади в пошуках роботи.

Для збереження унікального природного світу Дністерського каньйону рішенням Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 15.07.1993 року створений Регіональний Ландшафтний Парк (РЛП) площею 19,6 тис.га в межах Городенківського та Тлумацького районів [1].

Регіональний ландшафтний парк є природоохоронною рекреаційною установою регіонального значення, що створювався з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Створенню та розвитку рекреаційної інфраструктури на території РЛП перешкоджає ряд проблем, пов'язаних із функціонуванням парку: станом на сьогодні парк не має визначених меж в натурі, відсутній проект організації території парку із поділом на відповідні функціональні зони, не створена спеціальна адміністрація, відтак –

відсутній поступ в розвитку туристичної інфраструктури в межах Дністровського каньйону.

При створенні РЛП до його території були включені землі населених пунктів, а також земельні ділянки, які тривалий час знаходились у користуванні територіальних громад та окремих громадян, відповідно зазнали значного антропогенного впливу (сінокосіння, випас худоби, сільськогосподарське використання тощо), одночасно не маючи особливого природоохоронного значення. У зв'язку із наведеним, виникла соціальна напруга у відношенні територіальних громад до РЛП.

Слабка розвинутість туристичної інфраструктури в районі Дністерського каньйону не дозволяє використовувати наявний потенціал та в повній мірі розвивати сферу обслуговування туристів, супутніх послуг (туристичні атракції, прокат туристичного спорядження, реалізація сувенірів, торгівля тощо), що дозволило б залучити у місцеві громади та бюджети додаткові надходження і зняття в першу чергу соціальної напруги та проблеми зайнятості місцевого населення.

У межах території регіонального ландшафтного парку виділяються такі функціональні зони: заповідна, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарська.

Згідно ст. 12 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [2] управління регіональними ландшафтними парками здійснюється їх спеціальними адміністраціями відповідно до положень про території та об'єкти природно-заповідного фонду і проектів організації території та об'єктів природно-заповідного фонду.

Отже, створення спеціальної адміністрації дозволить забезпечити умови для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності, буде сприяти екологічній та краєзнавчій, патріотичній роботі, збереженню цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів, ефективного функціонування об'єкту природно-заповідного фонду у відповідності до вимог природоохоронного законодавства.

В області діють ряд стратегій і регіональних програм заходами яких передбачено розвиток туризму і, зокрема, Дністровського каньйону і РЛП, а саме:

1. В Стратегії економічного та соціального розвитку територій області до 2020 року [3], в переліку пріоритетних напрямів та стратегічних завдань економічного і соціального розвитку області туристично-рекреаційний комплекс знаходиться на першому місці.

2. В Стратегії розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року(яка продовжує діяти і нині) [4] визначені такі стратегічні завдання:

- покращення існуючих туристичних продуктів та розвиток нових;

- розвиток туристичної інфраструктури на основі збалансованого розвитку області;

- охорона навколишнього середовища і збереження історико-культурної спадщини.

3. Крім цього, розроблення Проекту організації території Дністровського регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів передбачене Програмою охорони навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області до 2015 року [5].

Отже, реалізація проекту «Дністровський каньйон – одне з семи чудес України: розвиток туризму на території регіонального ландшафтного парку» відповідає стратегіям розвитку області і цільовим програмам, які діють в області.

Складовою частиною процесу розвитку туристичної інфраструктури каньйону є будівництво і введення в експлуатацію ряду скансенів – музеїв під відкритим небом. Особливістю їх функціонування є одночасне існування музейних експозицій комбінованого (площинного і об'ємного) видів у поєднанні з діючими експонатами широкого використання для відвідувачів комплексу, можливість їх експлуатації у виробничому процесі з метою отримання прибутку. Культурно-пізнавальна складова скансенів проявляється у тематиці їх проектування і діяльності, розповідає про різні

цивілізаційні епохи на території краю впродовж останніх семи тисяч років.

Вважаємо за можливе запропонувати будівництво чотирьох тематичних скансенів вдовж Дністерського каньйону (с. Нижнів і с. Кутище Тлумацького району та с. Лука і с. Городниця Городенківського району). Відповідно в кожному з них мав би функціонувати скансен: «Трипільське поселення», «Кельтська твердиня», «Арійське місто» (Голіградська культура), Тиверська Русь. В кожному з музеїв повинна бути можливість розмістити відвідувачів на нічліг, запропонувати харчування у притаманному до тематичної спрямованості об'єкту стилі. Тут же слід передбачити можливість взяти практичну участь у виробленні предметів побуту цих культур, самостійного приготування їжі, безпосередньої участі відвідувачів у продукуванні сувенірної продукції. До кожного зі скансенів слід підвести транспортне сполучення як по суходолу, так і р. Дністер на різноманітних сплавних засобах.

В результаті реалізації заходів проекту відбудеться наступний вплив на визначені цільові групи:

Для населення: створення додаткових робочих місць; збільшення доходів населення і його купівельної спроможності, що у свою чергу приведе до підвищення рівня життя; зменшення соціальної напруги в суспільстві й збільшення довіри громади до регіональних і місцевих органів влади.

Для органів державної влади та місцевого самоврядування: збільшення надходжень до місцевих бюджетів; створення сприятливих умов для розвитку вільної конкуренції та забезпечення сприятливих умов для створення нових фірм і залучення зовнішнього капіталу та інвестицій; сприяння розвитку навчальних закладів і організацій, які навчають кадри туристичної індустрії; створення нової форми співпраці всіх секторів громад регіону.

Для потенційних інвесторів: визначення земельних ділянок на яких можна впроваджувати інвестиційні проекти; збільшення кількості туристів; збільшення доходів.

Для потенційних туристів: зростання рівня обслуговування туристів; збільшення кількості місць та пропозицій для відпочинку; задоволення від отриманих послуг.

Джерела і література:

1. Обласна рада створила комунальне підприємство з мільйонним бюджетом, якому віддала Дністровський каньйон. URL: http://kurs.if.ua/news/oblasna_rada_stvoryla_komunalne_pidpriumstvo_z_milyonnym_byudzhetom_yakomu_viddala_dnistrovskyy_kanyon_47697.html.

2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/page>.

3. Стратегія розвитку Івано-Франківської області до 2020 року. URL: <http://www.if.gov.ua/page/19310>.

4. Стратегія розвитку та маркетингу туризму Івано-Франківської області до 2015 року від 21.09.2006 №551/111. URL: <http://frtt.if.gov.ua/Ukr/turizm.PDF>.; Штогрин Н. Суспільно-географічні передумови розвитку туристичної галузі Івано-Франківської області. *Історія української географії*. 2012. Випуск 26. С. 40-43.

5. Програма охорони навколишнього природного середовища в Івано-Франківській області до 2015 р. URL : http://manyava.ucoz.ua/_ld/0/8_161-6.pdf.

Наукове видання

ПОКУТТЯ
Ескізи з пограниччя

Монографія

Науковий редактор – *Великочий В.С.*
Комп'ютерна верстка – *Вичівський П.П.*

Текст подається в авторській редакції

Підписано до друку 12.04.2024
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк арк. 9,3
Наклад 300 пр. Зам. № 56 від 12.04.2024

Видавець і виготовлювач ФОП Голіней О.В.
76000, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Тролейбусна, 17/58,
тел./ф.: 0664816601, e-mail:gsm1502ts@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №7970 від 20.10.23

Володимир Великочий – доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік Української історичної академії наук, декан факультету туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.

